

TODISTAJAN ITSEKRIMINOINTISUOJAN RAJAT

Natalia Laakso
507036
Pro gradu -tutkielma
Turun yliopisto
Oikeustieteellinen tiedekunta
Prosessioikeus
Syyskuu 2018

TURUN YLIOPISTO

Oikeustieteellinen tiedekunta

NATALIA LAAKSO: Todistajan itsekriminointisuoja rajat

Pro gradu -tutkielma, kansilehti + I – VI +78,5 sivua (85,5)

Oikeustiede, prosessioikeus

Syyskuu 2018

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin Originality Check -järjestelmällä.

Tämän tutkielman aihe on todistajana kuultavan henkilön itsekriminointisuoja sisältö. On mahdollista, että todistajalla on erityisen vaikea punnintatilanne todistamistilanteessa, jossa hän on toisaalta velvollinen todistamaan asiassa, ja toisaalta samalla vaarassa myötävaikuttaa oman syyllisyytensä paljastumiseen, jos todistelun kohde liittyy hänen omaan rikokseensa. Tutkielma keskittyy todistajan itsekriminointisuoja soveltamisen edellytyksien tutkimiseen ja erityisesti siihen, missä tilanteissa todistajan itsekriminointisuoja oikeuttaa todistajan valehtemaan, jottei todistaja myötävaikuttaisi oman syyllisyytensä paljastumiseen.

Tätä varten tutkielmassa verrataan todistajan itsekriminointisuoja muiden oikeudenkäynnin osapuolten itsekriminointisuojaan ja perehdytään todistajan itsekriminointisuoja erityislaatuuteen. Todistajan itsekriminointisuoja soveltamista vertaillaan myös verotus-, konkurssi- ja ulosottomenettelyiden välillä, jotta saadaan kokonaiskuva itsekriminointisuojaista ja jotta huomataan, ettei itsekriminointisuoja sovelleta samalla eri menettelyissä.

Todistajan itsekriminointisuoja tarkastelu perustuu tutkielmassa vahvasti niin vanhempaan kuin uudempaan oikeuskirjallisuuteen, jota on hiljattain ilmestynyt todistelua koskien oikeudenkäymiskaaren 17 luvun vuoden 2015 uudistuksen seurauksena. Tutkielmassa luodaan katsaus myös korkeimman oikeuden ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytäntöön itsekriminointisuojaista.

Tutkielman perusteella voidaan todeta, että itsekriminointisuoja ei ole täysin ehdoton oikeusperiaate. Tämä näkyy erityisesti todistajan itsekriminointisuoja sovellettaessa. Todistajaa ei kuitenkaan pitäisi asettaa erilaiseen asemaan vain sen takia, että häntä kuullaan todistajana. Sen sijaan oikeus itsekriminointisuojaan tulisi kuulua jokaiselle siitä huolimatta, missä prosessuaalisessa asemassa häntä kuullaan.

Asiasanat:

prosessioikeus, itsekriminointisuoja, oikeudenkäymiskaari, oikeusturva, tiedonantovelvollisuus, todistelu

Sisällysluettelo

Sisällysluettelo	I
Lähteet	III
Lyhenteet	VI
1 Johdanto	1
1.1 Tutkielman tausta	1
1.2 Tutkimuksen kysymyksenasettelu ja rajaukset.....	3
1.3 Tutkielman menetelmät, lähteet ja rakenne	4
2 Itsekriminointisuojaan ytimessä	6
2.1 Itsekriminointisuoja normina ja oikeuskäytännössä.....	6
2.2 Historiallinen näkökulma itsekriminointisuojaan	9
2.3 Rikosprosessilla ja todistamiskieltoilla suojattavat oikeushyvät	11
2.4 Todistamiskieltojen jaottelu	13
2.5 Itsekriminointisuojaan läheiset periaatteet.....	13
2.6 Tutkintatoimenpiteiden sietämisvelvollisuus.....	15
2.7 Itsekriminointisuoja ja valehtelu-oikeus	15
2.8 Myötävaikutusvelvollisuuksien suhde itsekriminointisuojaan	16
3 Eräät virallismenettelyt ja itsekriminointisuoja	16
3.1 Tiedonantovelvollisuus verotusmenettelyssä	17
3.2 Velvollisuus vahvistaa konkurssipesän pesäluettelo oikeaksi	17
3.3 Ulosottoselvityksen antamisvelvollisuus.....	19
3.4 Virallismenettelyiden välistä vertailua.....	20
4 Todistajan itsekriminointisuoja	22
4.1 Kuka on todistaja?	22
4.2 Todistajana asianomistaja tai asianosainen	24
4.3 Todistamisvelvollisuus	25
4.4 Poikkeukset todistamisvelvollisuudesta	25
4.4.1 <i>Todistajan itsekriminointisuoja</i>	26
4.4.2 <i>Asianosaisen läheisen kokonaiskieltäytymisoikeus</i>	28
4.4.3 <i>Menettely kokonaiskieltäytymisoikeuteen vedotessa</i>	29

4.4.4	<i>Lähiomaispiiri</i>	30
4.5	Positiivinen ja negatiivinen totuusvelvollisuus	31
4.5.1	<i>Todistajan positiivinen totuusvelvollisuus</i>	32
4.5.2	<i>Todistajan totuusvelvollisuus ratkaisun KKO 2015:6 valossa</i>	34
4.5.3	<i>Asianosaisen ja asianomistajan totuusvelvollisuudet</i>	35
4.5.4	<i>Oikeuskirjallisuudessa esitettyä asianomistajan totuusvelvollisuudesta</i> .	36
4.6	Todistajan ja epäillyn tietoisuus itsekriminointisuojusta	38
4.7	Todistusmenettely ja todistamisesta kieltäytymisen peruste	39
4.8	Pakkokeinot ja rikosoikeudellinen vastuu	42
4.8.1	<i>Pakkokeinot kansainvälisen oikeuskäytännön valossa</i>	44
4.8.2	<i>Muihin osapuoliin kuin todistajiin kohdistettavat pakkokeinot</i>	45
5	Todisteen hyödyntämiskielto OK 17:25	46
5.1	Hyödyntämiskielto ja rinnakkaisen menettelyt.....	48
5.2	Hyödyntämiskiellon riittävydestä palomuurina.....	49
6	Itsekriminointisuoja rikosprosessin ulkopuolella	52
6.1	Rikosprosessin ja muun menettelyn vaadittu yhteys	52
6.2	Itsekriminointisuojusta ja todistajan vaitiolo-oikeudesta	54
6.3	KKO:n ratkaisukäytäntöä itsekriminointisuojusta.....	55
6.3.1	<i>KKO 2009:80</i>	55
6.3.2	<i>KKO 2011:46</i>	58
6.3.3	<i>KKO 2015:6</i>	61
6.3.4	<i>KKO 2017:78</i>	63
7	Perättömästä lausumasta ja valehtelusta	66
7.1	Perätön lausuma.....	66
7.2	Rajoitus perättömän lausuman rangaistavuuteen	68
7.2.1	<i>Rajoitussäännöksen soveltamisesta</i>	70
7.2.2	<i>Salaamisesta ja valehtelusta rajoitussäännöksen valossa</i>	72
8	Lopuksi	74

Lähteet

Kirjallisuus

Ervo, Laura: Nemo tenetur se ipsum accusare – myötävaikuttamattomuusperiaatteen sisältö ja rajat. Teoksessa Haavisto Risto (toimittanut): Matkalla pohjoiseen. Professori Jyrki Virolaisen juhlakirja. Lapin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta. Lapin yliopistopaino, Rovaniemi 2003.

Frände, Dan – Helenius, Dan – Hietanen-Kunwald, Petra – Hupli, Tuomas – Koulou, Risto – Lappalainen, Juha – Lindfors, Heidi – Niemi, Johanna – Rautio, Jaakko – Saranpää, Timo – Turunen, Santtu – Virolainen, Jyrki – Vuorenpää, Mikko: Prosessioikeus. Oikeuden perusteokset. 5., uudistettu painos. Alma Talent, Helsinki 2017. (www.almatalent.fi/, 19.6.2018)

Frände, Dan: KKO 2009:80 ja sen arviointi. Lakimies N:o 2/2010, s. 233–244.

Hirvonen, Ari: Mitkä metodit? Opas oikeustieteen metodologiaan. Yleisen oikeustieteen julkaisuja 17, Helsinki 2011

Hormia, Lauri: Todistamiskielloista rikosprosessissa I. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen A-sarja 125, Helsinki 1978.

Hormia, Lauri: Todistamiskielloista rikosprosessissa II. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen A-sarja 135, Helsinki 1979.

Hupli, Tuomas: Would I lie to you? Valehtelu itsekriminointisuojaan erityisongelmana. Teoksessa Riekkinen Juhana (toimittanut): Oikeutta oikeudenkäynnistä täytäntöönpanoon. Juhlajulkaisu Tuula Linna. Alma Talent, Helsinki 2017.

Jokela, Antti: Oikeudenkäynnin asianosaiset ja valmistelu: Oikeudenkäynti II. 3., uudistettu painos. Talentum, Helsinki 2012.

Jokela, Antti: Oikeudenkäynti: III, Pääkäsitely, todistelu ja tuomio. Alma Talent, Helsinki 2015.

Koponen, Pekka: Itsekriminointisuojusta. Teoksessa Jääskeläinen Petri, Koskinen Pekka, Majanen, Martti (toimittanut): Rikosoikeudellisia kirjoituksia 8. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, Helsinki 2006.

Lappalainen, Juha: Todistajan esteellisyydestä: Prosessioikeudellinen tutkimus oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 18 §:n tulkinnasta. Lakimiesliiton kustannus, Helsinki 1988.

Lappi-Seppälä, Tapio – Hakamies, Kaarlo – Koskinen, Pekka – Majanen, Martti – Melander, Sakari – Nuotio, Kimmo – Nuutila, Ari-Matti – Ojala, Timo – Rautio, Ilkka: Rikosoikeus. Oikeuden perusteokset. Alma Talent, Helsinki 2013. (www.almatalent.fi/, 18.7.2018)

Launiala, Mika: Itsekriminointisuoja esitutkinnassa – Rikoksesta epäillyn oikeudesta olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen. Edilex 3.5.2013 (www.edilex.fi, 4.6.2018).

Linna, Tuula – Leppänen, Tatu: Ulosotto-oikeus: I, Ulosottomenettely. Talentum, Helsinki 2014.

Nuutila, Ari-Matti: Saako rikoksella saadut varat salata ulosotossa ja verotuksessa? Teoksessa Timo Ahonen (toimittanut): Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 40 vuotta. Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta. Turun yliopisto, Turku 2001.

Pölonen, Pasi: Henkilötodistelu Rikosprosessissa. Suomalainen lakimiesyhdistys, Helsinki 2003.

Pölonen, Pasi – Tapanila, Antti: Todistelu oikeudenkäynnissä. Tietosanoma, Helsinki 2015.

Rautio, Jaakko – Frände, Dan: Todistelu: oikeudenkäymiskaaren 17 luvun kommentaari. Edita, Helsinki 2016.

Tapanila, Antti: Itsekriminointisuoja tiedonanto- ja toimimisvelvollisuuden rajoitteena. Defensor Legis N:o 5/2010, s. 561–563.

Tirkkonen, Tauno: Uusi todistuslainsäädäntö : laki oikeudenkäymiskaaren 17 luvun muuttamisesta : annettu 29 päivänä heinäkuuta 1948. WSOY, Porvoo 1949.

Tirkkonen, Tauno: Suomen Rikosprosessioikeus: II. 2., uudistettu painos. WSOY, Porvoo 1972.

Tirkkonen, Tauno – Jouko Halila: Suomen Siviiliprosessioikeus: II. 2., uudistettu painos. WSOY, Porvoo 1977.

Viljanen, Pekka: Salaamisen ja valehtelemisen oikeudesta. Rikoslakiprojektin ehdotuksen herättämiä ajatuksia. Lakimies N:o 7/1993, s. 1008–1029.

Viljanen, Pekka: Asianosaisen totuusvelvollisuudesta rikosasiasioissa. Defensor Legis N:o 6/2001, s. 1004–1025.

Viljanen, Pekka: Todistelutoimikunnan mietinnön arviointia. Defensor Legis N:o 2/2013, s. 145–148.

Virolainen, Jyrki – Pölonen, Pasi: Rikosprosessioikeus II, Rikosprosessin osalliset. WSOY lakitieto, Helsinki 2004.

Vuorenpää, Mikko: Itsekriminointisuojaan tulkinta ja sen vaikutukset todisteluun. Teoksessa Tatu Hyttinen, Katja Weckström (toimittanut): Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 50 vuotta. Turun yliopisto, oikeustieteellinen tiedekunta 2011.

Virallislähteet

Hallituksen esitykset

HE 137/1945 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi oikeudenkäymiskaaren 17, 21 ja 24 luvun, korvauksesta todistajille valtionvaroista annetun lain, maakaaren 1 luvun, ulosottolain 3 luvun sekä rikoslain 17 luvun muuttamisesta.

HE 6/1997 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvia rikoksia sekä seksuaalirikoksia koskevien säännösten uudistamiseksi.

HE 222/2010 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle esitutkinta- ja pakkokeinolainsäädännön uudistamiseksi.

HE 86/2012 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi konkurssilain sekä takaisinsaannista konkurssipesään annetun lain 24 §:n muuttamisesta.

HE 46/2014 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle oikeudenkäymiskaaren 17 luvun ja siihen liittyvän todistelua yleisissä tuomioistuimissa koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.

Muistiot, mietinnöt, lausunnot ja valiokuntamietinnöt

Valtakunnansyyttäjänvirasto 19.11.2009: Valtakunnansyyttäjänviraston muistio syyttäjänvirastoille itsekriminointisuojaan merkityksestä ratkaisun KKO:2009:80 valossa 32/34/09, 19.11.2009.

OMML 73/2010: Konkurssilain tarkistaminen. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 73/2010.

OH2010/191: Korkeimman oikeuden lausunto konkurssityöryhmän mietinnöstä ”Konkurssilain uudistaminen” OH2010/191.

LaVM 19/2014 vp. Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä HE 46/2014 vp.

Oikeuskäytäntö

Suomi

Korkein oikeus

KKO 2017:78
KKO 2015:6
KKO 2014:82
KKO 2011:46
KKO 2009:80
KKO 2002:122
KKO 2002:116
KKO 2000:71

Yhdysvallat (korkein oikeus)

Miranda v. Arizona 384 U.S. 436 (1996)

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin

Funke v. Ranska 25.2.1993
Saunders v. Yhdistyneet Kuningaskunnat 17.12.1996
Heaney ja McGuinness v. Irlanti 21.12.2000
J.B. v. Sveitsi 3.5.2001
Allen v. Yhdistynyt Kuningaskunta 10.9.2002
Marttinen v. Suomi 21.4.2009

Lyhenteet

EIS	Euroopan ihmisoikeussopimus: yleissopimus ihmisoikeuksien ja yleisvapauksien suojaamiseksi
EIT	Euroopan ihmisoikeustuomioistuin
ETL	esitutkintalaki
HE	hallituksen esitys
ibid.	ibidem: katso edellinen alaviite
KKO	korkein oikeus
KL	konkurssilaki 120/2004
OK	oikeudenkäymiskaari 4/1734
PL	Suomen perustuslaki 731/1999
RL	rikoslaki 39/1889
UK	ulosottokaari 705/2007
VML	laki verotusmenettelystä 1558/1995

1 Johdanto

1.1 Tutkielman tausta

”Minä N. N. lupaan ja vakuutan kunniani ja omantuntoni kautta, että minä todistan ja kerron kaiken totuuden tässä asiassa siitä mitään salaamatta tai siihen mitään lisäämättä taikka sitä muuttamatta.”

– OK 17:44 Todistajan vakuutus

Oikeudenkäynnin todistajien tulee vakuuttaa edellä mainittu todistajan vakuutuksen kautta puhuvansa vain ja ainoastaan totta ja mitään asiasta salaamatta. Todistajan vakuutus antaa ymmärtää, että todistajalla ei ole oikeutta valehdella, eli lausua totuudenvastaisesti. Vakuutuksen viesti kansalaisille vaikuttaa ensinäkemältä päivänselvältä, mutta tutkimalla todistajan asemaa oikeudenkäynnissä huomataan, että todistajan vakuutus ei olekaan niin ehdoton oikeusjärjestelmässämme.

Prosessioikeuden johtavana prosessiperiaatteena pidetään jo Suomen perustuslain (PL, 731/1999) 21 §:stä ilmenevää jokaisen oikeutta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin. Oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin koskee siis jokaista oikeudenkäynnin osapuolta, niin syytettyä, asianomistajaa, asianosaista ja todistajakin. Jotta oikeudenkäynti tapahtuisi asianmukaisesti, pyritään oikeudenkäynnissä selvittämään, mitä asiassa on tosiasiasa tapahtunut. Totuuden selvittäminen tapahtuu usein todistelun kautta. Oikeuteen todistamaan kutsutuilla henkilöillä, eli todistajilla, on yhtäläinen oikeus oikeudenmukaiseen kohteluun samoin kuin muillakin oikeudenkäynnin osapuolilla.

Yhtenä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin edellytyksenä on pidetty itsekriminointisuoja, eli oikeutta olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen¹. Itsekriminointisuoja on perinteisesti katsottu kuuluvan rikosprosessioikeudelliseksi periaatteeksi ja muodostavan juuri rikoksesta epäillylle tai syytetylle oikeuksia, mutta sen soveltamisala ulottuu nykyään myös

---

¹ Koponen 2006, s. 127.

muihin menettelyihin. Itsekriminointisuoja tulee ottaa rikosprosessioikeuden lisäksi huomioon ainakin insolvenssimenettelyissä, siviiliprosesseissa, hallintomenettelyissä, verotusmenettelyissä ja rikosoikeudessa.²

Itsekriminointisuoja koskeva tulkintalinja muuttui kansallisessa oikeuskäytännössämme merkittävästi korkeimman oikeuden (KKO) ratkaisun KKO 2009:80 myötä. Ratkaisussa KKO ulotti itsekriminointisuojan myös sellaisiin varsinaisen rikosprosessin ulkopuolisiin muihin menettelyihin, joissa henkilöllä on sanktiouhkainen toimimisvelvollisuus. Tämä tarkoittaa sitä, että kuultava henkilö saattaa olla oikeutettu olemaan myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen rikosprosessin ulkopuolisessa menettelyssä. Tätä ratkaisua aikaisemman kansallisen oikeuskäytännön mukaan itsekriminointisuoja koski vain tapauksia, joissa henkilöä kuultiin rikoksesta epäiltynä tai syytettynä rikosasiassa. Sen sijaan muihin samanaikaisesti vireillä oleviin kuulemistilanteisiin itsekriminointisuojan vaikutus ei ylettynyt.

Todistajan osalta itsekriminointisuoja ilmenee oikeudenkäymiskaaren (OK, 4/1734) 17:18:stä (732/2015). Todistajalle kuuluu OK 17:18:n mukaan oikeus kieltäytyä todistamasta, jos todistaminen saattaisi hänet tai hänen läheisen syytteen vaaraan tai myötävaikuttaisi hänen tai hänen läheisen syyllisyyden selvittämiseen. Tämän todistajan vaitiolo-oikeuden voidaan nähdä olevan johdettu itsekriminointisuojusta³. Todistajan itsekriminointisuoja asettuu kuitenkin erilaiseksi kuin rikoksesta epäillyn tai syytetytyn niin sanotusti perinteinen itsekriminointisuoja. Tämä johtuu esimerkiksi siitä, että todistajaa katsotaan velvoittavan positiivinen totuusvelvollisuus.

Todistajan itsekriminointisuojan poikkeavuus voidaan nähdä kumpuavan todistelun päämääristä, koska todistelun tavoitteena on selvittää jutun tosiseikat. Tästä aiheutuu eturistiriita todistajan oikeuksien, ja aineellisen totuuden selvittämisen tavoitteen välille. Vastakkain ovat siis yksilön perus- ja ihmisoikeudet ja julkinen intressi totuuden selvittämisestä. Oikeuskirjallisuudessa on lausuttu todistajan itsekriminointisuojan painavan enemmän kuin aineellisen totuuden maksimaalisen selvittämisen, koska itsekriminointisuoja on voimassa

---

² *Launiala* 2013, s. 3.

³ *Frände – Rautio* 2016, s. 146.

kaikissa prosesseissa prosessinlajeista ja esimerkiksi rikossyytteen vakavuudesta riippumatta⁴.

1.2 Tutkimuksen kysymyksenasettelu ja rajaukset

Tämän tutkielman tavoitteena on tutkia oikeudenkäynnin todistajan oikeutta olla saattamatta itseään syytteen vaaraan ja olla myötävaikuttamatta syyllisyytensä selvittämiseen. Toisin sanoen tutkielma käsittelee todistajan itsekriminointisuoja. Todistajan asema poikkeaa muiden oikeudenkäynnin osapuolten asemista, koska todistelun tarkoituksena on selvittää aineellinen totuus. Näin ollen todistaja voi joutua vaikeaan punnintatilanteeseen, jos hän joutuu todistamaan asiassa, joka liittyy hänen omaan rikokseensa. Valitsin todistajan itsekriminointisuojan aiheekseni, koska haluan tutkia tätä todistajan oikeusturvan ja todistelulla tavoiteltavan aineellisen totuuden välillä vallitsevaa eturistiriitaa.

Lisäksi innoittimenani on toiminut verrattain hiljattain tapahtunut OK 17 luvun uudistus, sillä vuoden 2015 OK 17 luvun (12.6.2015/732) uudistuksessa pyrittiin vahvistamaan todistamis- ja hyödyntämieskieltoajattelua Suomessa – Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) ratkaisukäytäntöön perustuen. Sain alun perin kipinän todistajan itsekriminointisuojan tutkimiseen rikosten tutkinta ja käsittely -erikoistumisjaksolla keväällä 2017. Tällä erikoistumisjaksolla tein seminaarityöni todistajan valehtelu-oikeudesta, ja tässä pro gradu -tutkielmassani syvennän ja laajennan seminaarityöni aiheen tutkimista.

Tarkemmin rajattuna tutkielmassa selvitetään, millainen on todistajan itsekriminointisuojan sisältö. Tutkielmassa keskitytään erityisesti todistajan itsekriminointisuojan rajat, eli se, milloin ja millä ehdoilla todistajalla on oikeus käyttää vaikenemisoikeuttaan (OK 17:18) todistamisvelvollisuudestaan poiketen. Lisäksi itsekriminointisuojan erityiskysymykseksi on viime aikoina nostettu kysymys siitä, miten valehteleminen sijoittuu itsekriminointisuojan kontekstiin. Todistajan itsekriminointisuojan näkökulmasta valehtelemisen ja vaikenemisen sallittavuuden pohdinta on erityisen mielenkiintoista todistajan positiivisen totuusvelvollisuuden takia. Tätä todistajan mahdollista valehtelisoikeutta

---

⁴ Ervo 2003, s. 4.

pyritään tutkimaan selvittämällä millaisilla ehdoilla todistaja voi olla oikeutettu menemään vaikenemisoikeuttaan pidemmälle, eli valehtelemaan todistamistilanteessa.

Todistajan itsekriminointisuoja mahdollista valehtelu-oikeutta koskeva oikeuskirjallisuus on ainakin Suomessa vielä niukkaa, joten tutkielmassa lähestytään kysymystä valehtelun sallittavuudesta oikeuskäytännön kautta eräissä virallismenettelyissä. Tutkielmassa rajataan käsiteltäväksi virallismenettelyistä verotus-, konkurssi- ja ulosottomenettely, jotta lukijalle muodostuisi käsitys siitä, miten itsekriminointisuoja sovelletaan näissä menettelyissä.

Todistajan itsekriminointisuoja lähestytään tutkielmassa myös vertailevasta näkökohdasta, joten tutkin myös muiden oikeudenkäynnin osapuolten itsekriminointisuoja sisältöä. Vertailemalla oikeudenkäynnin eri osapuolten itsekriminointisuoja pyrin tutkimaan todistajan OK 17:18:n mukaisen vaitiolo-oikeuden ja rikoksesta epäillyn tai syytetyn asemassa kuultavan henkilön itsekriminointisuoja eroavaisuuksia.

Tutkielmassa sivutaan todistamiskieltojen alalta todistajan läheiskriminointisuoja ja asianosaisen kokonaiskieltäytymisoikeutta todistamisesta, jotta kieltäytymisoikeuden tausta-arvoista saataisiin laajempi kuva. Näin ollen tutkielman ulkopuolelle rajataan muut todistamiskiekkot kuin todistajan vaikenemisoikeus ja asianosaisen läheisen kokonaiskieltäytymisoikeus.

1.3 Tutkielman metodit, lähteet ja rakenne

Tutkielmassani käytetään oikeustieteellisistä metodeista oikeusdogmaattista, eli lainopillista metodia. Lainopillisen metodin tutkimuskohteena on voimassa oleva oikeus, ja sen tarkoitus on voimassa olevan oikeuden tulkinta ja systematisointi⁵. Tutkielmassa pyritään selvittämään itsekriminointisuoja vallitsevaa sisältöä erityisesti silmällä pitäen mahdollisen valehtelu-oikeuden sijoittumista itsekriminointisuoja kontekstiin. Tämä selvitystyö tapahtuu niin oikeussääntöjä kuin oikeusperiaatteita punnitsemalla. Tutkielmani lainopillinen metodi keskittyy

---

⁵ Hirvonen 2011, s. 21–22.

kansallisen oikeusjärjestyksemme tulkintaan ottaen kuitenkin huomioon kansainvälisen näkökulman itsekriminointisuojaan keskeisten EIT ratkaisujen kautta.

Tutkielmani aiheen tulkinta tapahtuu käyttämällä erilaisia tulkintametodeja. *Ari Hirvonen* on erotellut toisistaan yhdeksän eri tulkintametodia: sanamuodon mukainen, systemaattinen, historiallinen, vertaileva, supistava ja laajentava, analoginen, teleologinen, arvoperusteinen ja objektiivinen tulkintametodi⁶. Tämän tutkielman kannalta keskeisimmät tulkintametodit ovat sanamuodon mukainen, systemaattinen, historiallinen, analoginen, teleologinen ja arvoperusteinen tulkintametodi. Käytän tutkielmassani näitä tulkintametodeja vivahteikkaasti, ja seuraavaksi avaan keskeisimpien tulkintametodien merkitystä.

Sanamuodon mukaista tulkintametodia toteutetaan ensinnäkin sananmuodonmukaisen tulkinnan, eli lakitekstin kirjaimellisen tai kieliopillisen tulkinnan kautta. *Systemaattinen tulkintametodi* tarkoittaa sen sijaan lakitekstin tulkitsemista muiden oikeusnormien, kyseisen oikeuden alan yleisten oppien, lainopin teorioiden, oikeusjärjestyksen systematiikan ja logiikan sekä oikeusjärjestyksen kokonaisuuden valossa. *Historiallista tulkintametodia* käytetään perehdyttäessä lainsäätäjän tarkoitukseen, joka ilmenee yleensä lain esitöistä. *Analogisella tulkinnalla* puolestaan oikeusnormia verrataan ja sen merkitysisältö ulotetaan samankaltaisiin tapauksiin, jotka ovat kyseisen lakitekstin soveltamisen ulkopuolella. Oikeusnormilla tavoiteltavaa päämäärää korostettaessa ja parhaiten sääntelyn tavoitteita edistettäessä kyse on *teleologisesta tulkintametodista*. *Arvoperusteisella metodilla* perehdytään arvoihin, jotka muodostavat oikeusjärjestelmän perusteet.⁷

Tutkielmani lähteinä toimii oikeusnormeista niin perustuslaki, kansainväliset ihmisoikeusvelvoitteet ja kansalliset lait. Oikeuslähteinä käytän myös lakien esitöitä, oikeuskirjallisuutta ja kansallista KKO:n sekä kansainvälistä EIT:n ratkaisukäytäntöä.

Tutkielmani toinen pääluku koskee itsekriminointisuojaan normipohjaa ja kehityskaarta. Luvussa käsitellään myös rikosprosessien ja todistamiskieltojen

---

⁶ *Hirvonen* 2011, s. 38–40.

⁷ *Hirvonen* 2011, s. 38–40.

merkitystä itsekriminointisuojan kannalta. Lisäksi luvussa otetaan esille muita itsekriminointisuojaalle läheisiä periaatteita, sekä tutkitaan itsekriminointisuojan rajoja. Kolmannessa pääluvussa siirrytään tarkastelemaan itsekriminointisuoja eri virallismenettelyiden näkökulmasta, jotta itsekriminointisuoja voidaan asettaa laajempaan kontekstiin. Huomio kiinnittyy erityisesti itsekriminointisuojan erilaiseen soveltamiseen eri virallismenettelyissä. Neljännessä pääluvussa käsitellään itsekriminointisuoja erityisesti todistajan näkökulma huomioden. Jotta todistajan itsekriminointisuojan erityislaatuisuus hahmottuu, käsitellään itsekriminointisuojan soveltamista myös muihin oikeudenkäynnin osapuoliin. Viidennessä pääluvussa luodaan lyhyt katsaus siihen, miten hyödyntämiskiellon olemassaolo vaikuttaa itsekriminointisuojan soveltamiseen. Kuudennessa pääluvussa keskitytään keskeiseen oikeuskäytäntöön ja erityisesti siihen, millä edellytyksin itsekriminointisuoja ulottuu varsinaisen rikosprosessin ulkopuolelle. Seitsemännessä pääluvussa analysoidaan itsekriminointisuojan suhdetta rikoslain (RL, 39/1889) 15 luvun (563/1998) perättömän lausuman säännöksiin. Viimeisessä, kahdeksannessa pääluvussa luodaan katsaus tutkielman perusteella tehtäviin johtopäätöksiin ja pohditaan, millaisina itsekriminointisuojan rajat näyttäytyvät erityisesti todistajan näkökulmasta.

2 Itsekriminointisuojan ytimessä

2.1 Itsekriminointisuoja normina ja oikeuskäytännössä

Itsekriminointisuoja voidaan määritellä yleisellä tasolla tarkoittamaan sitä, ettei rikoksesta syytettyä tai epäiltyä saa pakottaa tai painostaa myötävaikuttamaan oman syyllisyytensä selvittämiseen⁸. Lisäksi periaatteen keskeisimpänä osa-alueena pidetään syytetyn oikeutta olla vaiti⁹. Itsekriminointisuojusta käytetään myös termejä myötävaikuttamattomuusperiaate ja *nemo tenetur se ipsum accusare*. Tässä tutkielmassa käytetään termiä itsekriminointisuoja.

---

⁸ Vuorenää 2011, s. 585.

⁹ Prosessioikeus / Virolainen, Jyrki – Vuorenää, Mikko 2017, Johdatus prosessioikeuteen. Periaatteet prosessioikeudessa. Ihmis- ja perusoikeudet prosessioikeudessa. Ihmisoikeussopimusten prosessuaaliset määräykset. Syytetyn vähimmäisoikeudet. Itsekriminointisuoja; Virolainen – Pölönen 2004, s. 303.

Vaikka itsekriminointisuoja on erottamaton osa oikeusvaltiota, ei lainsäädännöstä löydy nimenomaan itsekriminointisuojusta puhuvaa normia. Itsekriminointisuojusta on kuitenkin vankat juuret Suomessa, ja jo vuoden 1889 RL sisälsi todistajan oikeuden pidättäytyä todistamisesta syytteen vaaran takia.

RL (39/1889) 17:3: Jos se, jota todistajana tai asianymmärtävänä on valansa nojassa kuulustettu, salaa jotakin, jonka ilmaiseminen voi rikoksesta syytteenalaiseksi saattaa sen, jonka kanssa hän on suoraan ylenevässä tai alenevassa sukulaisuudessa tai lankoudessa, taikka hänen puolionsa, kasvatusvanhempansa, kasvattinsa, veljensä tai sisarensa tai jommankumman puoliso, taikka hänen kihlattunsa; rangaistakoon enintään kahdensadan markan sakolla, taikka pääsköön, jos asianhaarat ovat erittäin lieventävät, rangaistuksesta. Jos sellainen salaaminen osaltansa on vaikuttanut sen, että syytön on tuomittu kuritushuoneeseen tai kuolemanrangaistukseen; olkoon rangaistus vankeutta enintään kaksi vuotta taikka sakkoa. Jos sen seikan ilmaiseminen, jonka todistaja tai asianymmärtävä on salannut, voi saattaa hänet itse syytteenalaiseksi; älköön hänelle siitä salaamisesta rangaistusta tuomittako.

Kansainvälisellä tasolla itsekriminointisuoja ilmenee erilaisista ihmisoikeussopimuksista. Ensinnäkin Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS) 6 artiklan 1 kohdassa ilmaistaan yleissäännös oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä ja 6 artiklan 2 kohdassa syyttömyysolettama. Tämä yleissäännös oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä ja syyttömyysolettama eivät nimenomaisesti sisällä käsitettä itsekriminointisuoja, mutta vakiintuneesti on yhtenä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin edellytyksenä pidetty sitä, ettei ketään voida pakottaa myötävaikuttamaan oman syyllisyytensä selvittämiseen¹⁰. Toiseksi itsekriminointisuojusta säädetään Yhdistyneiden kansakuntien kansalaisoikeuksista ja poliittisista oikeuksista tehdyn sopimuksen 14 artiklan 3 kappaleen g kohdassa, jossa säädetään, ettei ketään saa pakottaa todistamaan itseään vastaan tai tunnustamaan syyllisyyttään rikossyytettä tutkittaessa.

---

¹⁰ Koponen 2006, s. 127.

Kolmanneksi se ilmenee Euroopan unionin perusoikeuskirjan 47 artiklan 2 kohdasta.

Kansallisella tasolla itsekriminointisuoja ilmenee PL:sta perusoikeutena oikeusturvaan 21 §:n 1 momentissa, niin sanottuna prosessuaalisena perus- ja ihmisoikeutena. Lisäksi *hallituksen esityksessä* (HE) 46/2017 vp koskien uudistunutta OK 17 lukua todetaan nimenomaisesti tarkoituksena olleen säätää itsekriminointisuojusta, joka ilmenee PL:sta ja kansainvälisistä säädöksistä.¹¹

PL:n lisäksi itsekriminointisuojan periaate ilmenee Suomen lainsäädännön tasolla esitutkintalain (ETL, 805/2011) periaatteita koskevasta 4 luvusta. ETL 4:3:ssä säädetään, että rikoksesta epäillyllä on oikeus olla myötävaikuttamatta sen rikoksen selvittämiseen, josta häntä epäillään. Jotta tällä oikeudella olisi käytännössä merkitystä rikoksesta epäillylle, säädetään ETL 7:10.1:ssa kuulustelijalle velvollisuus ilmoittaa epäillylle ennen kuulustelua tälle kuuluvasta oikeudesta olla myötävaikuttamatta rikoksen selvittämiseen¹². Itsekriminointisuojan periaate ilmenee myös ulosottokaaresta (UK, 705/2007) ja konkurssilaista (KL, 120/2004), joita käsitelen tarkemmin jäljempänä pääluvussa 3.

Oikeuskäytännön osalta erityisesti EIT on vaikuttanut itsekriminointisuojan muodostumiseen, ja se on katsonut useissa ratkaisuisaan, että oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin keskeisiä periaatteita syytetyn kannalta ovat syytetyn oikeus vaitioloon sekä oikeus olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen. Se on ratkaisukäytännössään vahvistanut nämä oikeudet kansainvälisiksi standardeiksi¹³. Periaatteet ovat todettu esimerkiksi EIT:n ratkaisuisa *Murray v. Yhdistynyt kuningaskunta* 8.2.1996 kohdassa 45, *Heaney ja McGuinness v. Irlanti* 21.12.2000 kohdassa 48 ja *Marttinen v. Suomi* 21.4.2009 kohdassa 74. Kansallisen oikeuskäytännön osalta soveltuvia KKO:n ratkaisuja käsitellään myöhemmin tutkielman alaluvussa 6.3.

---

¹¹ HE 64/2014 vp, s. 77.

¹² HE 222/2010 vp, s. 193.

¹³ Koponen 2006, s. 127.

2.2 Historiallinen näkökulma itsekriminointisuojaan

Historiallisesta näkökulmasta tarkasteltuna itsekriminointisuojaan perusteet yltyvät valistuksen aikakaudelle, kun aikakauden yhteiskuntafilosofit puhuivat aatteissaan rationalisoitumisen, humanisoitumisen ja liberalisoitumisen puolesta. Tällöin yksilön vähimmäisoikeudet alkoivat korostua, ja valtio-opista lähtevät käsitykset siirtivät valtio-oikeuden kautta rikosprosessioikeuteen. Syytetyn nähtiin tarvitsevan suojaa valtiota vastaan, ja hänen suojaksi luotiin vähimmäistakeita. Yksilön vapauden korostaminen näkyi muun muassa syytetyn toiminta- ja vaikutusmahdollisuuksien kasvuna, mutta myös valtion roolin vähenemisenä, sillä esimerkiksi syytetyyn vahvasti vaikuttavia pakkokeinoja poistettiin ja syytetyn asema oikeudenkäynnin osapuolena muuttui tasavertaisemmaksi – ainakin muodollisesti.¹⁴

Muutos inkvisitorisesta rikosprosessista on johtanut akkusatorisen periaatteen noudattamiseen, ja tämä näkyy myös syytetyn asemassa¹⁵. *Lauri Hormian* mukaan akkusatorinen periaate tarkoittaa aineelliselta sisällöltään syytetyn täyttä vapautta päättää itse siitä, haluaako tämä aktiivisesti myötävaikuttaa oikeusmenettelyn kulkuun. Hänestä syytetyllä ei voi olla velvollisuutta vastata hänelle esitettyihin kysymyksiin, ja syytetyn vaitiolo-oikeus on ilmentymä valistuksen aikana nousseesta oikeusvaltioajattelusta, jonka mukaan ”syytetty ei ole oikeudellisesti velvollinen myötävaikuttamaan oman syyllisyytensä toteamiseen”.¹⁶

Suomessa on vuoden 1948 todistuslainsäädännön (571/1948), eli OK 17 luvun, muutoksen myötä noudatettu vapaata todistusteoriaa, jonka mukaan tuomioistuimet saavat harkita vapaasti, mitä on asiassa katsottava todeksi. Ennen tätä uudistusta todistelun pohjan muodosti legaalinen eli lakisääteinen todistusteoria, jossa tuomioistuimet oli ennalta sidottu eri todistuskeinoihin,

---

¹⁴ *Hormia* 1978, s. 172.

¹⁵ *Jyrki Virolainen ja Pasi Pölönen* lausuvat, että rikoksesta epäilty tai syytetty on inkvisitorisesta prosessista siirryttäessä akkusatoriseen prosessiin saanut asianosaisen aseman oikeudenkäynnin osapuolena (*Virolainen – Pölönen* 2004, s. 267). Ks. myös *Prosessioikeus / Virolainen, Jyrki – Vuorenpää, Mikko* 2017, Johdatus prosessioikeuteen. Periaatteet prosessioikeudessa. Rooliperiaatteet. Akkusatorinen menetelmä rikosasioissa. Inkvisitorinen – akkusatorinen menetelmä.

¹⁶ *Hormia* 1978, s. 173.

todistusarvoihin ja niiden käyttämisen ehtoihin, eivätkä tuomioistuimet siten voineet harkita vapaasti esitettyä todistusaineistoa¹⁷.

Vapaaseen todistusteoriaan on kuitenkin poikkeuksia lainsäädännössä todistamis- ja hyödyntämiskiellojen muodoissa. Toisin sanoen, todistamiskiellot tarkoittavat laajasti ymmärrettynä kaikkia poikkeuksia vapaan todistelun periaatteesta. Termin todistamiskielto suppeampaan merkitykseen luetaan todisteiden hankkimis- ja esittämiskiellot, ja joissain tapauksissa myös todisteiden hyödyntämiskiellot.¹⁸ OK 17 luvussa todistamiskiellot ilmenevät *velvollisuuksina* tai *oikeuksina* kieltäytyä todistamisesta¹⁹. Todistamiskiellojen ymmärtäminen siis on tämän tutkielman kannalta tärkeää siksi, että niiden taustan ymmärtäminen auttaa hahmottamaan todistajan vaitiolo-oikeuden perusteita.

Todistamiskiellot²⁰ voidaan jakaa *henkilötodisteluun* ja *reaalitodisteluun*. Reaalitodistelun osalta tässä tutkielmassa sivutaan vain OK 17:40:n mukaista editiovelvollisuutta, eli velvollisuutta tuoda esine tai asiakirja tuomioistuimeen. Eri todistamiskeinojen, eli henkilö- ja reaalitodistelun, välillä reaalitodisteluun velvoittaminen on osoittautunut laajemmin mahdolliseksi kuin henkilötodisteluun velvoittaminen.²¹ Reaalitodistelun osalta editiovelvollisuudesta voi vapautua syytetty ja häneen läheisessä suhteessa oleva henkilö, tai virkamies tietyin edellytyksin. Lisäksi itsekriminointisuoja ja lähdesuoja ovat editiovelvollisuudesta vapauttavia perusteita. EIT:n ratkaisussa *J.B. v. Sveitsi* 3.5.2001 katsottiin itsekriminointisuojan ja EIS 6 artiklan 1 kohdan artiklan vastaiseksi velvollisuus verotusmenettelyssä luovuttaa viranomaisille asiakirja-aineistoa, kun velvollisuutta oli tehostettu uhkasakin ja rangaistukseen ja lisäksi aineiston luovuttaminen saattoi johtaa verolainsäädännön mukaiseen rikossyytteeseen.²² Seuraavaksi luodaan katsaus todistamiskiellojen takana vaikuttaviin arvoihin.

---

¹⁷ HE 137/1945 vp, s. 1. Esimerkiksi legaalissa todistusteoriassa kaksi todistajaa muodostivat täyden näytön asiassa, kun taasen yksi todistaja muodosti vain puoli näyttöä (HE 46/2014 vp, s. 1).

¹⁸ Pölönen 2003, s. 182. Ks. lisää hyödyntämiskielloista pääluvusta 5.

¹⁹ HE 46/2014 vp, s. 11.

²⁰ Ks. myös todistamiskiellojen jaottelusta alaluvusta 2.4.

²¹ Pölönen 2003, s. 189.

²² *Ibid.* s. 189–190.

2.3 Rikosprosessilla ja todistamiskielloilla suojattavat oikeushyvät

Rikosprosessin tarkoituksena on rikosoikeudellisen vastuun toteuttaminen²³, mutta myös ainakin aineellisen totuuden selvittäminen, käyttäytymisen ohjaaminen, menettelyllisen oikeusturvan takaaminen ja aineellisen oikeuden toteuttaminen. Lisäksi sen tarkoituksena voidaan nähdä oikeussuojan antaminen sille, jonka oikeushyvä on loukattu ja konfliktien ratkaisu.²⁴

Oikeuskirjallisuudessa *Hormia* on jaotellut rikosprosessilla suojellut oikeushyvätyypit kahdeksaan eri luokkaan: todistelun luotettavuuden edistämiseen, todistelun välittömyyteen, prosessitaloudellisen periaatteen edistämiseen, valtion etuun, ammattisalaisuuksiin, perhesiteiden huomioon ottamiseen, *nemo tenetur se ipsum accusare* -periaatteeseen ja persoonallisuuden oikeussuojaan. *Hormia* näkee nämä luetellut oikeushyvät todistamiskieltoja synnyttävinä tausta-ajatuksina.²⁵

Hormian sanoin ”ihmisluonto on liian heikko” täyttämään totuudessapysymisvelvollisuuden asiassa, jossa henkilö on itse syytettynä. Näin ollen syytetylle onkin taattu vaitiolo-oikeus, jolloin hän ei joudu kamppailemaan itsensä kriminoinnin ja aineellisen totuuden edistämisen välillä. *Hormian* mukaan myös todistajan voidaan katsoa kohtaavan samanlaisen omantunnonkonfliktin kuin syytettykin, joten lainsäätäjällä on säätänyt myös todistajalle kyseisen vaitiolo-oikeuden.²⁶

Erityisesti perus- ja ihmisoikeusnäkökulma on painottunut keskustelussa todistamiskielloista. Rikosprosessissa syytetyn oikeussuojan riittävä suojelu on *Hormian* mukaan toteutettava jopa totuustavoitteen kustannuksella, ja tämä koskee *a fortiori* myös todistushenkilöitä. Syytetyn ja todistajan vaitiolo-oikeus itsekriminointitilanteissa voidaan nähdä persoonallisuuden suojan

---

²³ Prosessioikeus / *Virolainen, Jyrki – Vuorenpää, Mikko* 2017, Johdatus prosessioikeuteen. Prosessin pääajit ja tehtävät. Prosessin pääajit. Rikosprosessi. Rikosprosessin määritelmä.

²⁴ *Launiala* 2013, s. 5.

²⁵ *Hormia* 1978, s. 112–195.

²⁶ *Ibid.* s. 175–176.

johdannaisena, eikä prosessista aiheutuvat perusoikeuksien rajoitukset saa johtaa syytetyn persoonallisuuden tuhoamisen.²⁷

Pasi Pölönen sen sijaan jaottelee todistamiskielloilla suojeltavat suojeleuintressit neljään pääryhmään: rikosvastuun toteuttamisintressiin, asianosaisten oikeusturvaintressien ja perusoikeuksien turvaamisintressiin, ulkoprosessuaalisten tavoitepäämäärien toteuttamisintressiin ja rikosprosessin eettisyyden ja moraalisen moitteettomuuden tavoiteintressiin. Syytetyn ja epäillyn itsekriminointisuoja sijoittuu hänen jaottelussaan asianosaisten oikeusturvaintressien ja perusoikeuksien toteuttamisintresseihin.²⁸ *Pölösen* näkemyksen mukaan hyödyntämiskiellot toteuttavat samanaikaisesti näiden eri oikeushyvätyyppien suojelua, ja niitä tulisi tulkita normikokonaisuutena. OK 17:18 todistajan itsekriminointisuojusta toteuttaa ensinäkemällä rikoksesta epäillyn tai syytetyn yksityisyyden suojelua, eli tämän asemaa oikeudenkäynnin osapuolena syytettynä, mutta samalla OK 17:18 edistää myös luotettavan todistelun takaamista antaessaan todistajalle mahdollisuuden vaieta eturistiriitatilanteessa.²⁹

Eturistiriidalla todistamistilanteessa tarkoitetaan Suomen oikeusjärjestelmässä nimenomaan mahdollista syytteen vaaraa todistajalle (tai hänen läheiselleen), eikä esimerkiksi todistuksesta johtuvaa taloudellista vahinkoa tai moraalista häpeää, kuten eräissä ulkomaisissa lainsäädännöissä.³⁰ Esimerkiksi Ruotsissa vaikenemiseen oikeuttaa Ruotsin oikeudenkäymiskaaren (*Rättegångsbalken*) 36:6.1:n mukaan myös *häpeällinen teko* (*vänärande handling*), eikä täten vaikenemisoikeuden saamiseksi ole merkitystä sillä, onko rikos vanhentunut tai syytteeseenpano-oikeus muusta syystä rauennut.³¹

Lisäksi eri todistamiskiellot toteuttavat välillisesti ”rikostuomioiden hyväksyttävyyden eli rikosoikeudellisen sankiomekanismin toiminnan edistämistä, rikosprosessin eettisestä kestävydestä huolehtimista sekä

---

²⁷ *Ibid.* s. 183–186.

²⁸ *Pölönen* 2003, s. 197–198.

²⁹ *Ibid.* s. 234.

³⁰ *Tirkkonen* 1949, s. 127–128. Ks. myös *Hormia* 1978, s. 175–177.

³¹ *Hormia* 1978, s. 182. Ks. myös *HE 46/2014 vp*, s. 82–83. Tarkemmin todistajan oikeudesta käyttää vaihteluoikeuttaan tutkielman alaluvussa 4.4.1.

rikosprosessin asianosaisen eli rikoksesta epäillyn tai syytetyn oikeusturvasta huolehtimista”³².

2.4 Todistamiskieltojen jaottelu

Todistamiskiellot jaotellaan vakiintuneesti todistusteemakieltoon, todistuskeinokieltoon ja todistusmetodikieltoon. Kieltojen jaottelu perustuu siihen, mitä on kielletty. Kieltoyypit voivat esiintyä samanaikaisesti. *Todistusteemakielto* antaa vastauksen kysymykseen mitä ei saa todistaa, eli se kieltää tiettyyn tosiseikkaan kohdistuvan todistelun. *Todistuskeinokielto* puolestaan määrittelee, millä keinoin ei saa todistaa sinänsä sallitusta todistelun kohteesta. *Todistusmetodikielto* tarkoittaa puolestaan kiellettyjä, virheellisiä, menetelmiä todisteiden hankkimiseksi, vaikka tema ja todistuskeino olisivatkin olleet sallittuja. Todistajan kieltäytymisoikeus luokitellaan todistuskeinokielloksi.³³

Todistamiskiellot on lisäksi mahdollista jakaa *absoluuttisiin* ja *relatiivisiin* todistamiskieltoihin. Absoluuttisuus tarkoittaa, ettei todisteen esittäminen ole mahdollista missään tilanteessa, eli todistamiskielto on ehdoton. Relatiivisen todistamiskiellon vastaisesti hankittu todiste saattaa olla mahdollista esittää todisteena tuomioistuimessa. Ehdottomien todistamiskieltojen takana on katsottu olevan niin tärkeitä intressejä, että aineellisen totuuden selvittämisen intressi väistyy aina niiden tieltä. Rikoksesta syytetyille on katsottu kuuluvan sellaisia ehdottomia oikeuksia puolustuksen järjestämiseksi, ettei häntä voida pakottaa rikoksensa selvittämisen myötävaikuttamiseen, ja tämän johdosta todistajalla onkin oikeus vaieta OK 17:18:n mukaisesti. Muita absoluuttisia todistamiskieltoja synnyttäviä merkittäviä intressejä ovat ”valtion suvereniteetin kunnioittaminen, henkilön ’intiimpiirin’ ytimen suojele tuomiovaltaa käyttäessä ja uskonnonharjoittamisen ’pyhyys’”.³⁴

2.5 Itsekriminointisuojuille läheiset periaatteet

Itsekriminointisuojuista puhuttaessa on todettava, että *syyttömyysolettama* on läheisessä yhteydessä itsekriminointisuojaan. Syyttömyysolettaman mukaan

---

³² Pölönen 2003, s. 234.

³³ *Ibid.* s. 182–187.

³⁴ *Ibid.* s. 192–194.

henkilöä on pidettävä syyttömänä, kunnes hänen syyllisyytensä on laillisesti näytetty toteen. Itsekriminointisuoja on pidetty jopa syyttömyysolettamasta johdettuna periaatteena. Eroa näiden välillä voidaan nähdä kuitenkin silloin, kun syyttömyysolettama horjuu ja itsekriminointisuoja on vielä täysissä voimissaan, koska edes epäily syyllisyydestä ei voi velvoittaa epäiltyä henkilöä toimimaan aktiivisesti rikoksen selvittämiseksi.³⁵ Molemmat periaatteet ilmenevät oikeusturvan takeina PL 21:stä³⁶.

Mika Launiala selittää itsekriminointisuojan ja syyttömyysolettaman yhteyttä siten, että syyttömyysolettaman on oltava itsekriminointisuojan olemassaolon välttämätön edellytys, vaikka syyttömyysolettamasta ei voida suoraan johtaa oikeutta olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen. Syyttäjän näyttövelvollisuus on osa syyttömyysolettamaa, ja täten rikoksesta epäillyllä on *Launialan* mukaan oikeus passiivisuuten asiassa, ”kunnes syyttäjän todisteet ovat niin vakuuttavia, että syytetyn voidaan edellyttää vastaavan niihin sillä uhalla, että hänet muutoin voidaan todeta syylliseksi”.³⁷

Rikoksesta epäillyn tai syytetyn aseman parantamiseksi syyttäjää vastaan on myös *tasapuolisuusperiaate* (*equality of arms*) olennaisessa asemassa rikosprosessioikeudellisten periaatteiden joukossa³⁸. Sen mukaan rikoksesta epäillyn tai syytetyn aseman tulisi olla mahdollisimman tasapuolinen syyttäjän aseman kanssa. Tasapuolisuusperiaatteen lisäksi *puolustuksen suosimisperiaate* (*favor defensionis*) on vakiintunut keskeiseksi prosessioikeudelliseksi periaatteeksi rikoksesta epäillyn tai syytetyn heikomman aseman parantamiseksi syyttäjän vahvaa asemaa vastaan³⁹.

Tutkiessa itsekriminointisuojan ydinsisältöä kysymys siitä, mihin kaikkeen se oikeuttaa, on oleellinen. Yhdysvalloista peräisin olevat niin sanotut *Miranda-oikeudet*, jotka ilmenevät *Miranda v. Arizona* 384 U.S. 436 (1996) ratkaisusta, muodostavat rikoksesta epäillylle ja syytetylle selvän oikeuden vaikenemiseen. *Miranda-oikeuksien* ytimen mukaan ”you have the right to remain silent”, eli

---

³⁵ *Ervo* 2003, s. 3.

³⁶ *HE 309/1993 vp*, s. 72–74.

³⁷ *Launiala* 2013, s. 6–7.

³⁸ *Virolainen – Pölönen* 2004, s. 299.

³⁹ *Virolainen – Pölönen* 2004, s. 299; *Prosessioikeus / Virolainen, Jyrki – Vuorenpää, Mikko* 2017, Johdatus prosessioikeuteen. Periaatteet prosessioikeudessa. Rooliperiaatteet. Akkusatorinen menetelmä rikosasioissa. Favor defensionis -periaate ja virallisperiaate. Favor defensionis.

epäillyllä on *ainakin* oikeus vaieta. Epäselvempää on, voiko vaikenemisesta tulla myös jonkinasteinen velvollisuus epäillylle ja se, mitä seuraksia valehtelusta voi ihmisoikeuksien sallimissa rajoissa aiheutua epäillylle tai syytetylle.⁴⁰

2.6 Tutkintatoimenpiteiden sietämisvelvollisuus

Laura Ervo toteaa itsekriminointisuojaan tarkoittavan nimenomaan sitä, ettei yksilöä voida velvoittaa aktiiviseen myötävaikuttamiseen oman syyllisyytensä toteen näyttämiseksi. Rikoksesta epäillyllä tai syytetyllä on kuitenkin velvollisuus sallia ja sietää tutkintatoimenpiteitä viranomaisten tahoilta, koska kyseessä on silloin muiden suorittamat pakkokeinot tai muu vastaava tutkinta. Rikoksesta epäilty tai syytetty ei ole näissä tilanteissa itse aktiivinen toimija. Sen sijaan, jos rikoksesta epäilty tai syytetty itse tarjoaa selvitystä tai toimii itse aktiivisesti siten, että toiminta tapahtuu nimenomaan *henkilön omasta vapaasta tahdosta*, on tilanne eri. Tällöin kyseessä ei ole henkilön persoonallisuuden suojan vastainen psykologinen pakkotila ja itsekriminointisuojaan vastainen kielletty menettely, koska rikoksesta epäilty tai syytetty toimii vapaaehtoisesti.⁴¹

Rikoksesta epäillyn tai syytetyn on siis siedettävä pakkokeinoja, kuten verinäytteiden ottoa tai henkilöön käyviä tarkistuksia. Itsekriminointisuojaan ytimeen näyttää kuuluvan rikoksesta epäillyn tai syytetyn vapauttaminen toimimisvelvollisuudesta. Näin epäilty tai syytetty ei ole velvollinen aktiivisesti ottamaan osaa rikoksen selvittämiseen. Itsekriminointisuojaan sisältyy pikemminkin velvollisuus sietää rikoksesta epäiltyyn tai syytetyyn kohdistettuja laillisia tutkintatoimenpiteitä, muttei myötävaikutusvelvollisuutta. Liian pitkälle tutkintatoimenpiteillä mennään silloin, kun niillä tosiasiallisesti murrettaisiin rikoksesta epäillyn tai syytetyn vapaa tahdonmuodostus.⁴²

2.7 Itsekriminointisuoja ja valehtelu-oikeus

Itsekriminointisuojaan ytimeen kuuluu siis ainakin oikeus vaitioloon, mutta valehtelu-oikeuden ulottaminen itsekriminointisuojaan piiriin on epäselvempää. *Tuomas Huplin* näkemyksen mukaan itsekriminointisuojaan taustalla vaikuttavat moraaliset perusteet eivät sellaisenaan riitä perusteluiksi sisällyttää

---

⁴⁰ *Hupli* 2017, s. 76.

⁴¹ *Ervo* 2003, s. 25.

⁴² *Ibid* s. 2.

itsekriminointisuojaan valehtelu-oikeus. Hänen mielestä perinteisesti ymmärretyt moraaliset tausta-ajatukset perustelevat lähtökohtaisesti kyllä vaikenemis- ja passiivisuus-oikeuden olemassaoloa, mutta eivät muodosta selvää oikeutta totuudenvastaisille lausumille. Valehtelu-oikeudelle pitäisi joko löytää jokin erityinen perustelu, tai sitten nähdä valehtelu-oikeuden sisältyminen itsekriminointisuojaan puhtaasti valintana siitä, että itsekriminointisuojaan tulee sisältää oikeus sekä passiviteettiin että aktiiviseen valehteluun.⁴³

2.8 Myötävaikutusvelvollisuuksien suhde itsekriminointisuojaan

Lainsäädäntömme asettaa tiettyjä tiedonanto- ja toimimisvelvollisuuksia, eli myötävaikutusvelvollisuuksia, eri menettelyissä. *Antti Tapanila* nostaa esimerkeiksi tiedonanto- ja toimimisvelvollisuuksista merilain 18 luvun, jonka mukaan aluksen päällikkö on velvollinen antamaan meriselityksen, tieliikennelain 59 §:n ilmoitusvelvollisuuden, tiedonantovelvollisuuden verotusmenettelyssä, konkurssipesän pesäluettelon oikeaksi vannomisen ja ulosottoselvityksen antamisen. Nämä tiedonanto- ja toimimisvelvollisuudet voivat aiheuttaa velvollisuuden kohteena olevalle henkilölle eturistiriitatilanteen, jos henkilö on epäiltynä tai syytettynä rikoksesta ja tiedonanto- ja toimimisvelvollisuuden täyttäminen saattaisi myötävaikuttaa rikoksen selvittämiseen. *Tapanilan* sanoin tiedonanto- ja toimimisvelvollisuudet voivat siis muodostaa kollisioita itsekriminointisuojaan kanssa.⁴⁴ Toisin sanoen, kollisio itsekriminointisuojaan kanssa muodostuu silloin, kun henkilö on velvollinen toimimaan tietyllä tapaa, ja tämän velvollisuuden rikkominen on sanktioitu. Seuraavassa pääluvussa käsitellään tarkemmin myötävaikutusvelvollisuuksia verotus-, konkurssi- ja ulosottomenettelyissä.

3 Eräät virallismenettelyt ja itsekriminointisuoja

Tutkielmassa pureudutaan seuraavaksi virallismenettelyistä verotus-, konkurssi- ja ulosottomenettelyyn, koska itsekriminointisuojaan soveltaminen eroaa huomattavasti näiden menettelyjen välillä ja se on ollut ajankohtainen aihe KKO:n

---

⁴³ *Hupli* 2017, s. 76–77.

⁴⁴ *Tapanila* 2010, s. 560.

ratkaisuissa. Itsekriminointitilanteissa näiden menettelyjen kohteena oleva henkilö joutuu punnitsemaan toisaalta myötävaikutusvelvollisuutensa ja toisaalta itsekriminointisuojaansa välistä eturistiriitaa.

3.1 Tiedonantovelvollisuus verotusmenettelyssä

Ilmoitusvelvollisuudesta verotusmenettelyssä säädetään laissa verotusmenettelystä (VML, 1558/1995) 7 §:ssä verovelvollisen velvollisuudesta antaa veroilmoitus tai muut verotukseen vaikuttavat tiedot. Lisäksi VML 11 ja 14 §:ssä säädetään tositteiden ja kirjanpidon esittämisvelvollisuudesta.

Verotusmenettelyssä tiedonanto- ja toimimisvelvollisuuden laiminlyönti on säädetty rangaistavaksi usealla eri tavalla. Ensinnäkin VML 32 § mahdollistaa veronkorotuksen määräämisen verovelvolliselle. Toiseksi VML 87 § säättää sakkorangaistuksen mahdolliseksi tapauksissa, joissa verovelvollinen laiminlyö tiedonantovelvollisuutensa täyttämisen verotusmenettelyssä. Kolmanneksi RL 29:1-3 mukaisesti väärin tietojen antaminen tai tietojen salaaminen ovat rikoslain alaisia rikoksia. Näiden RL:n alaisten kriminalisointien yhtenä tavoitteena on edistää verotuksessa annettavien tietojen oikeellisuutta⁴⁵.

Tutkielmassa pohditaan laajemmin itsekriminointisuojaan soveltamista verotusmenettelyn yhteydessä ratkaisun KKO 2011:46 kautta alaluvussa 6.3.2.

3.2 Velvollisuus vahvistaa konkurssipesän pesäluettelo oikeaksi

Konkurssimenettelyssä konkurssivelallisen myötävaikutus- ja tietojenantovelvollisuudesta pesänhoitajaa kohtaan säädetään KL 4:5:ssä. Tämän lisäksi KL 4:6:ssä säädetään konkurssivelallisen velvollisuudesta vahvistaa pesäluettelo oikeaksi. *Tapanilan* mukaan velvollisuus vahvistaa pesäluettelo oikeaksi (KL 4:6) on konkurssimenettelyssä itsekriminointisuojaanäkökulmasta mielenkiintoisempi kuin tietojenantovelvollisuus (KL 4:5), koska pesänhoitaja voi vaatiessaan velvoittaa konkurssivelallisen vahvistamaan pesäluettelon oikeaksi valan tai vakuutuksen nojalla tuomioistuimessa. Tällöin konkurssivelallisen asema

---

⁴⁵ *Tapanila* 2010, s. 560 alaviite 8.

itsekriminointitilanteessa on ongelmallinen, koska toisaalta konkurssivelallista saattaa koskea itsekriminointisuoja, mutta toisaalta häntä painostetaan valan tai vakuutuksen nojalla vahvistamaan pesäluettelo.⁴⁶

KL 4:11 säädetään pakkokeinoista konkurssivelallista kohtaan. Sen mukaan konkurssivelallisen laiminlyödessä KL 4:5:n mukaisen myötävaikutus- tai tietojenantovelvollisuutensa tai kieltäytyessään vahvistamasta KL 4:6:n mukaista pesäluetteloä tai kieltäytyessään antamasta tietoja pesäluetteloä varten, voi tuomiostuin määrätä velalliselle uhkasakon tai toissijaisesti määrätä velallisen vankeuteen velallisen jatkaessa niskoittelua. Konkurssivelallinen on päästettävä vapaaksi, kun edellytyksiä vangittuna pitämiseen ei enää ole. Konkurssivelalliselle säädettyjen tiedonantovelvollisuuden ja pesäluettelon vahvistamisen tarkoituksena on turvata velkojien oikeuksia saada saatavilleen suoritus konkurssipesästä⁴⁷.

KL:in lisättiin vuonna 2012 uusi säännös KL 4:5a (86/2013) koskien velallisen itsekriminointisuojaä. Se säätää konkurssivelallisen vaikenemisoikeudesta. Itsekriminointisuojaästä konkurssimenettelyssä todetaan hallituksen esityksessä seuraavasti:

Vaikka säännös [KL 4:5a] antaa konkurssivelalliselle mahdollisuuden olla kertomatta seikoista, jotka voisivat myötävaikuttaa hänen syyllisyytensä selvittämiseen vireillä olevassa rikosasiassa, se ei antaisi konkurssivelalliselle oikeutta antaa pesänhoitajalle väärää tietoja. Jos velallinen vapaaehtoisesti antaa konkurssilaisissa edellytetyjä tietoja, näiden tietojen on oltava totuudenmukaisia.⁴⁸

Esitössä todetaan siis konkurssivelallisen olevan oikeutettu vaikenemaan, muttei valehtelemaan konkurssimenettelyssä. Konkurssivelallinen saa (passiivisesti) olla kertomatta asioita, jotka voisivat paljastaa hänen syyllisyytensä samaan aikaan vireillä olevassa rikosasiassa. Sen sijaan hän ei ole oikeutettu aktiivisesti

---

⁴⁶ *Ibid.* s. 560.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *HE 86/2012 vp*, s. 20.

valehtelemaan, joten hänelle kuuluu konkurssimenettelyssä vaikenemisoikeus, muttei valehtelu-oikeutta.

Vuonna 2010, eli ennen KL 4:5a:n lisäystä, Oikeusministeriön asettama konkurssilain tarkastamistyöryhmä arvioi, että konkurssivelallinen voi tosiaan saada itsekriminointisuojaan tietojen antamatta jättämiselle, mutta huomautti kysymyksen väärin tietojen antamisen hyväksyttävyydestä olevan epäselvä. Konkurssilain tarkastamistyöryhmä nosti esille EIT:n ratkaisun *Allen v. Yhdistynyt Kuningaskunta* 10.9.2002, josta ilmenee EIT:n tulkintalinja siitä, ettei rikoksesta epäillyn tai syytetyn oikeus olla myötävaikuttamatta oman syyllisyyden selvittämiseen kuitenkaan tarkoita sitä, että se loisi hyväksyttävän perusteen niille kaikille toimille, joilla pyritään tekemään tyhjäksi veroviranomaisten tutkimuksia. *Allenin* tapauksessa valittajaan ei ollut kohdistunut rikossyytettä sillä hetkellä, kun valittaja antoi väärää tietoa veroviranomaiselle. Konkurssilain tarkastamistyöryhmä arvioikin, että tästä EIT:n ratkaisusta ei voida tulkita, voiko konkurssivelallisen konkurssimenettelyssä antamien väärin tietojen antaminen olla rankaisematonta velallisen petoksena.⁴⁹

Konkurssimenettelyn uudistamisesta on käyty keskustelua, johon palataan myöhemmin tutkielman konkurssi- ja ulosottomenettelyä vertailevassa alaluvussa 3.4.

3.3 Ulosottoselvityksen antamisvelvollisuus

Ulosottoselvityksen tarkoituksena on selvittää velallisen varallisuusasema. Ulosottomenettelyssä ulosottovelallinen voidaan UK 3:52:n mukaisesti velvoittaa ulosottoselvityksen antamiseen ulosottomiehelle (yleinen tiedonantovelvollisuus). Ulosottovelallisen on annettava ulosottoselvityksessä luettelo varallisuudestaan, tuloistaan ja veloistaan tai antaa muut vastaavat tiedot luetteloa varten.⁵⁰ Ulosottomenettelyssä merkitystä ei ole sillä, onko käsillä

---

⁴⁹ *OMML 73/2010* s. 42–43.

⁵⁰ *Tapanila 2010*, s. 560.

itsekriminointisuojautilanne vai ei⁵¹. Ulosottovelallisella ei ole täten edes vaikenemisoikeutta⁵².

UK 3:59:n mukaan ulosottovelallinen voidaan määrätä pakkokeinoin noudettavaksi ulosottoselvitykseen. Lisäksi ulosottovelallisen velvollisuus on UK 3:62:n mukaan luovuttaa kirjanpitoaineistoa ulosottomiehelle. Ulosottokaaren mukaisten velvoitteiden tehosteina ulosottomies voi UK 3:63:n mukaisesti määrätä ulosottovelallisen uhkasakkoon.

Ulosottomenettelyssä ulosottovelallisen suojaksi on säädetty UK:n 3:73:ssa ulosottomiehelle kielto luovuttaa ulkopuolisille ulosottomenettelyssä saatuja tietoja muun muassa velallisen varoista ja veloista, eli niin sanottu palomuurimalli. Ulosottomenettelyn palomuurimallin tavoitteena on estää se, että ulosottovelallisen ulosottomenettelyssä antamat väärät tiedot johtaisivat ulosottovelallisen rangaistusvastuuseen velallisen petoksesta⁵³. Lisäksi UK:n 3:91 säättää UK 3:73:n mukaisesti, ettei ulosottomenettelyssä saatuja tietoja saa käyttää velallisen *syytteeseen saattamiseksi*, mitä on mahdollista *Mikko Vuorenpään* mukaan tulkita niin, ettei tietoja voi hyödyntää myöskään jutun esitutkintavaiheessa⁵⁴. Mikäli tästä palomuurista huolimatta ulosottomenettelyssä saatuja tietoja kuitenkin vuotaa ulosottomenettelyn ulkopuolelle, ja niitä pyritään käyttämään todisteena rikosasiassa, tulee sovellettavaksi OK 17:25.2:n hyödyntämiskielto ja sen nojalla nämä vuodetut tiedot jätetään hyödyntämättä⁵⁵.

3.4 Virallismenettelyiden välistä vertailua

Hupli kritisoi tuoreessa artikkelissaan vallitsevaa oikeuden tilaa ja erityisesti KKO:n ratkaisujen vaihtelevaa linjaa itsekriminointisuojusta⁵⁶. Ratkaisun KKO 2009:80 jälkeen oikeusministeriön asettama konkurssilakia tarkasteleva työryhmä ehdotti, että konkurssimenettelyyn säädettäisiin ulosottomenettelyn mukainen palomuurimalli. Tämä oikeusministeriön asettama konkurssilain

⁵¹ *OMML 73/2010*, s. 15.

⁵² *Linna – Leppänen 2014*, s. 579.

⁵³ *Frände – Rautio 2016*, s. 178–179.

⁵⁴ *Vuorenpää 2011*, s. 592 alaviite 23.

⁵⁵ *Frände – Rautio 2016*, s. 179.

⁵⁶ *Hupli 2017*, s. 79.

tarkastelutyöryhmä arvosteli lausunnossaan velallisen erilaista asemaa konkurssi- ja ulosottomenettelyssä. Sen mukaan velallisen aseman ei tulisi olla perusteetta erilainen näissä kahdessa menettelyssä, ja tarkastelutyöryhmä ehdottikin sen vuoksi ulosottomenettelyn mukaista palomuuria säädettäväksi myös konkurssimenettelyyn.⁵⁷

KKO totesi antaessaan lausuntonsa *OH2010/191* 2.12.2010 konkurssilain tarkastelutyöryhmän ehdotuksesta, ettei konkurssilain tarkastelutyöryhmän ehdottama palomuurimalli konkurssimenettelyssä täyttäisi Suomea koskevia ihmisoikeusvelvoitteita⁵⁸. *Hupli* kiinnittää huomiota siihen, että tästä huolimatta, noin neljän vuoden kuluttua, KKO antoi uuden ratkaisun KKO 2014:82, jossa KKO muutti kantansa palomuurimallin hyväksyttävyyteen. KKO nimittäin salli ratkaisussaan KKO 2014:82 palomuurimallin käytön ulosottoselvityksessä, eli palomuurimalli oli muuttunut edellä mainitun KKO lausunnon jälkeen ihmisoikeuksien mukaiseksi. Ratkaisun KKO 2014:82 perusteiluissa ei edes mainita KKO:n aikaisempaa, poikkeavaa lausuntoa *OH2010/191*, joten KKO:n vaihteleva tulkintalinja on kritiikille altis. Täten tällä hetkellä vallitseva oikeudentila on *Huplin* mukaan epätydyttävä, koska velallisen kannattaa hakeutua konkurssiin konkurssivelallisen vaikenemisoikeuden takia, mutta sen sijaan ulosottomenettelyssä ulosottovelallisella on rangaistusuhkainen tietojenantovelvollisuus. *Hupli* argumentoi, että tällainen voimassa olevan oikeuden tilanne on epäsopusuhtainen sekä täytäntöönpanomenettelyiden järjestelmän, että konkurssivelkojien oikeusturvan kannalta.⁵⁹

Konkurssimenettelyssä velallisella on oikeastaan *de facto* vaikenemisvelvollisuus, koska valehtelusta saattaa seurata hänelle rikosoikeudellinen vastuu. Ulosottomenettelyssä sen sijaan velallisella ei ole edes vaikenemisoikeutta, joten siinä velallisen oikeudet ovat konkurssimenettelyä rajoitetummat. *Huplin* mielestä täytäntöönpanomenettelyt ja verotusmenettely ovat kiinnostava vertailukohta sen suhteen, millaisen sisällön itsekriminointisuoja on niissä saanut, eli miten vaikenemis- tai valehtelu-oikeus käsitetään niitä koskevassa oikeuskäytännössä. Hän esittää lisäksi, että hänen itsekriminointisuoja koskevat tulkintasuositukset valehtelu-oikeuden osalta

---

⁵⁷ *OMML 73/2010*, s. 14–15.

⁵⁸ *OH2010/191*.

⁵⁹ *Hupli 2017*, s. 79.

konkurssi-, verotus- ja ulosottomenettelyssä olisivat jossain määrin ulotettava myös muihin viranomaismenettelyihin, joissa on käsillä vastaavia kysymyksiä itsekriminointisuojaista. *Huplin* mielestä olisi vähintään kyettävä perustelemaan hyväksyttävästi se, miksi eri menettelyissä valehtelu-oikeus käyttäytyy eri lailla. Riittävää ei ole, että eri menettelyissä luetaan itsekriminointisuojaan vaikenemistai valehtelu-oikeus toisistaan perustavanlaatuisesti eri tavalla. Menettelyjen kohteina olevien henkilöiden oikeusturvan ja oikeusvarmuuden osalta olisi parempi, jos itsekriminointisuojaan perusasetelma valehtelu-oikeuden osalta samanlainen.⁶⁰

4 Todistajan itsekriminointisuoja

4.1 Kuka on todistaja?

Todistaja on oikeuskirjallisuudessa määritelty oikeudenkäynnin asianosaispiirin ulkopuoliseksi henkilöksi, jonka kuulemisen tarkoitus on selvittää jutun kannalta olennaiset tosiseikat⁶¹. Todistajan kuulemisella pyritään siis selvittämään vastausta kysymykseen ”mitä on tapahtunut?”⁶²

Todistajaksi kelpoiset henkilöt voidaan jakaa kahteen ryhmään todistajan erityisen kelpoisuuden ja todistajan yleisen kelpoisuuden perusteella. Erityinen kelpoisuus tarkoittaa todistajan suhdetta jutun asianosaisiin ja itse asiaan. Yleinen kelpoisuus tarkoittaa todistajalta vaadittavia ominaisuuksia tai todistuksen todistusarvoon vaikuttavia yleisiä ominaisuuksia, kuten esimerkiksi todistajan iän ja henkisen tilan vaikutusta. Vapaan todistusteorian vuoksi laki ei kuitenkaan ole ehdoton esimerkiksi iän tai täysivaltaisuuden suhteen.⁶³

OK 17:26.1:ssa säädetään, että jokaista, paitsi jutun asianosaista voidaan kuulustella todistajana (todistajan erityinen kelpoisuus). Vapaa todistusharkinta ja vapaa todistusteoria korvasivat vuoteen 1948 asti voimassa olleen legaalisen todistusteorian, jolloin luovuttiin todistajan esteellisyysperusteista ja

---

⁶⁰ *Ibid.* s. 80.

⁶¹ *Tirkkonen* 1977, s. 179.

⁶² *Prosessioikeus / Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko* 2017, Todistelu. Todistuskeinot. Todistaja oikeudenkäynnissä. Todistajan käsite ja kelpoisuus todistajaksi.

⁶³ *Ibid.*

todistajanjääveistä⁶⁴. Legaalisen todistusteorian todistajan erityisillä kelpoisuuksilla pyrittiin turvaamaan todistajan luotettavuus, mutta nykyään vapaan todistusteorian myötä todistajan luotettavuuden näkökulma otetaan huomioon todistusharkinnassa punnitessa todistajan kertomuksen näyttöarvoa. Näin ollen todistajan lähisukulaisuus asianosaiseen tai taloudellisen hyödyn tai vahingon odottaminen eivät muodosta automaattisesti esteellisyyttä todistajaksi.⁶⁵

Sananmukaisesti todistamisesta saa kieltäytyä OK 17:18.1:n mukaan ”jokainen”, jonka todistaminen saattaisi syytteen vaaraan tai myötävaikuttaisi hänen syyllisyyden selvittämiseen. Oikeus todistamisesta kieltäytymiseen koskee siis jokaista, jota kuullaan oikeudenkäynnissä todistelutarkoituksessa. Säännöksen tarkoituksena on ulottaa vaitiolo-oikeus myös muihin henkilöihin, kuin todistajiin, eikä verbi ”todistaa” rajoita kieltäytymisoikeutta ainoastaan todistajiin⁶⁶. Tarkoituksena on antaa suojaa kaikille oikeudenkäynnissä todistelutarkoituksessa kuultaville henkilöille, ja selventää oikeuden olla todistamatta itseään vastaan kuuluvan nimenomaisesti kaikille, myös esimerkiksi rikosasian vastaajalle⁶⁷.

OK 17:18:n soveltamisalaan kuuluvat näin ollen todistajan lisäksi myös siis asianosaiset, eli rikosasiassa asianomistaja ja vastaaja sekä riita-asiassa kantaja ja vastaaja. Vaikka OK 17:18.1:n vaikenemisoikeus koskee kaikkia oikeudessa kuultavia, on todistelutarkoituksessa kuultavan asemalla – eli sillä, kuullaanko henkilöä todistajana, asianomistajana vai riita-asian asianosaisena – huomattava merkitys siihen, millaisia seuraamuksia sanotusta voi seurata. Säännöksen soveltamisalaan kuuluvat lisäksi asiantuntijat, joita kuullaan henkilökohtaisesti

---

⁶⁴ Todistajanjäävi tarkoittaa todistajan kelpaamattomuutta todistajaksi (*Lappalainen* 1988, s. 47).

⁶⁵ Prosessioikeus / *Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko* 2017, Todistelu. Todistuskeinot. Todistaja oikeudenkäynnissä. Todistajan käsite ja kelpoisuus todistajaksi. Varsinainen todistajien avulla tapahtuva todistelu oli merkittävin todistuskeino jo vuoden 1734 lain, eli legaalisen todistusteorian soveltamisen aikana, ollessa voimassa, koska kirjallisia todisteita oli niukasti saatavilla. Todistajien avulla tapahtuva todistelu oli syrjäyttänyt *asianosaisen valan* tärkeimpänä todistuskeinona jo ennen vuoden 1734 lain säätämistä, minkä voidaan nähdä ilmentävän siirtymää muodollisesta todistusjärjestelmästä kohti aineellista todistusjärjestelmää (*Lappalainen* 1988, s. 48.).

⁶⁶ *Frände – Rautio* 2016, s. 146.

⁶⁷ *HE 46/2014 vp*, s. 77.

todistelutarkoituksessa, mutta käytännössä lienee harvinaista, että asiantunijan oma rikos paljastuisi häneltä kysyttävien kysymysten johdosta.⁶⁸

4.2 Todistajana asianomistaja tai asianosainen

Todistajana voidaan kuulla myös asianomistajia, joilla ei ole vaatimuksia asiassa sekä niin sanottuja kanssaepäiltyjä. Ennen vuoden 2015 OK 17 luvun uudistusta OK:ssa säädettiin entisessä OK 17:18:ssä ”kuultavien ryhmästä”, josta luovuttiin OK:n uudistuksen myötä. Kuultavien ryhmään luettiin *rikosasioissa* asianomistajat, joilla ei ollut vaatimuksia sekä eräät kanssaepäillyt. Nämä henkilöt eivät kelvanneet todistajiksi rikosasioissa. *Riita-asioissa* asianosaisiksi katsottiin ennen OK 17:n vuoden 2015 uudistusta henkilöt, joka tuli tuomion oikeusvoiman sitomaksi asianosaisen tavoin. Vuoden 2015 OK 17 luvun uudistuksen myötä mahdollistettiin siis asianomistajien ja asianosaisten käyttäminen todistajina tuomioistuimissa. Heihin ei kuitenkaan niin sanotuista tavallisista todistajista poiketen sovelleta todistajan vakuutusta eikä todistajiin kohdistettavia pakkokeinoja koskevia säännöksiä, mistä säädetään OK 17:29.2-3:ssä. Heihin ei myöskään sovelleta RL 15:13:n (735/2015) mukaisesti säännöksiä perättömästä lausumasta tuomioistuimessa.⁶⁹

Lain esitöissä todistelutarkoituksessa kuultavan asianomistajan, jolla ei ole asiassa vaatimuksia, muista todistajista poikkeavaa asemaa on perusteltu sillä, että asianomistaja on kuitenkin rikoksen uhri ja täten katsottavissa syytetyn vastapuolena olevaan asianosaiseen. Asianomistajalta ei voi näissä tilanteissa edellyttää täysin objektiivista suhtautumista asiaan kuin täysin ulkopuoliselta todistajalta. Lisäksi tälläisen asianomistajan läheinen yhteys tutkittavaan rikokseen voi sisältää riskin siitä, että hänellä on asiassa jotain salattavaa tai intressi antaa totuudenvastaisia tietoja sen takia, että hän saattaisi vaikuttaa oman syyllisyytensä selvittämiseen, jos hän lausuisi asiassa täysin totuudenmukaisesti.⁷⁰

---

⁶⁸ *Frände – Rautio* 2016, s. 146–147.

⁶⁹ *Prosessioikeus / Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko* 2017, Todistelu. Todistuskeinot. Todistaja oikeudenkäynnissä. Todistajan käsite ja kelpoisuus todistajaksi. Erityinen kelpoisuus.

⁷⁰ *HE 46/2014 vp*, s. 144. RL 15:n mukaan perättömän lausuman tunnusmerkistö täyttyy, kun henkilö antaa väärän tiedon asiassa tai ilman laillista syytä *salaa* siihen kuuluvan seikan.

4.3 Todistamisvelvollisuus

Todistajana toimiminen oikeudenkäynnissä on yleinen kansalaisvelvollisuus ja oikeudenkäyntiin on saavuttava kutsuttaessa OK 17:9 mukaisesti.

OK 17:9: Jokaisella on velvollisuus saapua tuomioistuimeen kuultavaksi todistelutarkoituksessa sekä luovuttaa esine tai asiakirja tuomioistuimelle todisteeksi taikka sallia katselmuksen toimittaminen, jollei laissa toisin säädetä. Velvollisuudesta toimia asiantuntijana säädetään erikseen.

Velvollisuus todistaa voidaan jakaa eri osatekijöihin, joiden mukaan todistajaksi kutsutun tulee ensinnäkin saapua kutsusta tuomioistuimeen, toiseksi hänen tulee antaa todistajanvakuutus, kolmanneksi antaa todistajankertomus ja neljänneksi pysyä totuudessa kertomusta antaessaan.⁷¹

Todistajan on siis lähtökohtaisesti aina saavuttava paikalle oikeudenkäyntiin. Seuraavaksi käsiteltävät todistajan vaitiolo- ja -oikeus tarkoittavat pelkästään osittaisrajoituksia todistamisvelvollisuuteen, eivätkä vapautta todistajaa paikallsaapumisvelvoitteesta. Osittaisrajoitukset eivät automaattisesti tarkoita, etteikö todistajan tulisi antaa todistajanvakuutusta ja kertoa muista kuin vaitiolo- ja -oikeuden alaisista seikoista. Poikkeuksellisesti todistajan kuulemisesta saatetaan luopua kokonaan ja olla edes kutsumatta häntä todistajaksi, jos tiedetään, että todistajan kertomus tulisi käsittelemään vain ja ainoastaan todistajan vaitiolo- ja -oikeuden alaisia seikkoja tai seikkoja, joihin nähden todistajan tiedetään käyttävän vaitiolo-oikeuttaan.⁷²

4.4 Poikkeukset todistamisvelvollisuudesta

Todistamisvelvollisuudesta voi vapautua vain OK 17:10-23, OK 17:33 ja 17:65.3:ssa säädetyillä perusteilla. Todistamisesta vapauttavia perusteita voivat olla esimerkiksi OK 17:10:n mukaiset valtion turvallisuuteen liittyvät syyt tai OK 17:14:n mukaisesti se, että lääkäri tai muu terveydenhuollon ammattihenkilö on

---

⁷¹ Prosessioikeus / Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko 2017, Todistelu. Todistuskeinot. Todistaja oikeudenkäynnissä. Todistajanaolovelvollisuus ja sen rajoitukset. Velvollisuuden sisältö. Velvollisuuden osatekijät.

⁷² Prosessioikeus / Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko 2017, Todistelu. Todistuskeinot. Todistaja oikeudenkäynnissä. Todistajanaolovelvollisuus ja sen rajoitukset. Eräitä menettelykysymyksiä.

työssään saanut tietoonsa yksittäiseen henkilöön liittyvää arkaluonteista tietoa tai muun kyseisen henkilön perheen salaisuuden. Ilman perustetta todistamisesta kieltäytyvää henkilöä vastaan voidaan käyttää pakkokeinoja, jotka ilmenevät OK 17:61–64:stä⁷³. Todistamisvelvollisuuden rikkominen voi johtaa rikosoikeudelliseen vastuuseen, josta säädetään RL 15:ssa.⁷⁴

Todistajanaolovelvollisuudesta voidaan poiketa OK 17:9-22 perusteella. Näissä säännöksissä on ne kieltäytymis- ja salassapitointressit, jotka lainsäätäjä on katsonut painavimmiksi kuin todistelun päämäärän totuuden saavuttamisesta. Rajoitukset todistajanaolovelvollisuuteen jaetaan laissa ensinnäkin velvollisuuteen kieltäytyä todistamasta (OK 17:10-16), toiseksi oikeuteen kieltäytyä todistamasta (OK 17:17-21; joskin OK 17:21:ssä säädetään myös velvollisuudesta kieltäytyä todistamasta) ja kolmanneksi tiettyihin useita vaitiolosäännöksiä koskeviin yhteisiin määräyksiin (OK 17:16 ja 17:22-23).⁷⁵

Tutkielmassa keskitytään seuraavaksi näistä poikkeuksista todistajanaolovelvollisuuteen lähemmin OK 17:18:ään. Sen jälkeen tutkitaan OK 17:17:n mukaista asianosaisen läheisen oikeutta kieltäytyä todistamasta. Asianosaisen läheisen kieltäytymisoikeuden taustalla vaikuttavien arvojen ymmärtäminen voi auttaa hahmottamaan vaitioloon oikeuttavien arvojen kokonaisuutta myös OK 17:18:n mukaisen todistajan kieltäytymisoikeuden kannalta. Tutkielman ulkopuolelle jäävät siis muut poikkeusperusteet, jottei tutkielma laajenisi liikaa.

4.4.1 Todistajan itsekriminointisuoja

Tämän tutkielman aiheen kannalta kenties olennaisimmat itsekriminointisuoja koskevat säännökset sisältyvät OK:een. Nykyinen OK 17:18 säätelee todistajan oikeudesta kieltäytyä todistamisesta, eli todistajan kieltäytymisoikeudesta.

---

⁷³ Ks. lisää pakkokeinoista ja rikosoikeudellisesta vastuusta kohdasta 4.8.

⁷⁴ Prosessioikeus / *Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko* 2017, Todistelu. Todistuskeinot. Todistaja oikeudenkäynnissä. Todistajanaolovelvollisuus ja sen rajoitukset. Velvollisuuden sisältö. Kansalaisvelvollisuus.

⁷⁵ Prosessioikeus / *Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko* 2017, Todistelu. Todistuskeinot. Todistaja oikeudenkäynnissä. Todistajanaolovelvollisuus ja sen rajoitukset. Velvollisuuden sisältö. Poikkeukset velvollisuudesta.

Todistajan kieltäytymisoikeus koskee kaikkia juttutyyppejä, joten se ei ole sidottu siihen, onko tapaus riita- vai rikosasia. OK 17:18.1 säättää todistajan itse- ja läheiskriminointisuoja⁷⁶ seuraavasti:

OK 17:18.1: Jokaisella on oikeus kieltäytyä todistamasta siltä osin kuin todistaminen saattaisi hänet tai häneen 17 §:n 1 momentissa tarkoitettussa suhteessa olevan henkilön syytteen vaaraan tai myötävaikuttaisi hänen tai häneen mainitussa suhteessa olevan henkilön syyllisyyden selvittämiseen.

Ensimmäisen momentin mukaan kieltäytymisoikeus koskee *jokaista*, joka joutuisi todistamisen johdosta syytteen vaaraan tai myötävaikuttaisi syyllisyytensä selvittämiseen. Kieltäytymisoikeus ulottuu myös todistajaan OK 17:17.1:n tarkoittamassa suhteessa oleviin läheisiin. Todistajalla on siis säännöksen mukaan oikeus kieltäytyä todistamasta myös niistä seikoista, jotka voisivat saattaa hänen lähiomaisen syytteen vaaraan tai myötävaikuttaa tämän syyllisyyden selvittämiseen, eli niin sanottu läheiskriminointisuoja. Toinen momentti säättää poikkeuksesta todistajan vaitiolo-oikeuteen:

OK 17:18.2: Sen estämättä, mitä 17 §:ssä ja edellä tässä pykälässä säädetään asianosaiseen 17 §:n 1 momentissa tarkoitettussa suhteessa olevan henkilön vaitiolo-oikeudesta, tuomioistuin voi rikosasiassa päättää, ettei todistajana kuultavalla asianomistajalla, jolla ei ole vaatimuksia, ole vaitiolo-oikeutta, jos on syytä epäillä, ettei hän ole itse päättänyt vaitiolo-oikeuden käyttämisestä.

Toisen momentin mukaan tuomioistuin voi harkintavaltansa mukaan evätä todistajan kieltäytymisoikeuden, jos sillä on aihetta epäillä, että todistaja ei ole itse tehnyt päätöstään vaitiolo-oikeuden käyttämisestä. Tällä momentilla pyritään

---

⁷⁶ Oikeuskirjallisuudessa on vakiintunut termi läheiskriminointisuoja tarkoittamaan lähiomaisen syytteen vaaraa (Jokela 2015, s. 278); Prosessioikeus / Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko 2017, Todistelu. Todistuskeinot. Todistaja oikeudenkäynnissä. Todistajanaolovelvollisuus ja sen rajoitukset. Eräitä menettelykysymyksiä. Todistustaakka vaitiolovelvollisuudesta tai -oikeudesta. Ks. lisää lähiomaispiiristä tutkielman alaluvusta 4.4.4.

ensisijaisesti ehkäisemään parisuhde- ja perheväkivaltatilanteissa mahdollisesti ilmenevää uhriin kohdistuvaa painostusta oikeudenkäynnissä vaikenemiseen⁷⁷.

Mikäli todistaja kuitenkin suostuu todistamaan raskauttavista tiedoista, on todistajan pysyttävä totuudessa rangaistuksen uhalla⁷⁸. Raskauttavista tiedoista todistamaan suostuminen edellyttää siis todistajalta positiivisessa totuusvelvollisuudessa pysymistä. Todistajan vaihtoehdot todistamistilanteessa ovat siis yksinkertaisesti todistamisesta kieltäytyminen, eli vaitiolo, tai täysin avoin todistaminen. Todistaja ei voi kertoa tapahtumista valikoiden, eli vaieta tietämistään seikoista tai vielä vähemmän hän voi kertoa tapahtumista totuudenvastaisesti, eli valehdellen.⁷⁹

Lisäksi todistajan kieltäytymisperusteisiin kuuluu itsekriminointisuojaan lisäksi OK 17:18–22:ssä luetellut kolme muuta kieltäytymisperustetta. Todistaja voi näiden perusteella kieltäytyä todistamasta vedoten liike- ja ammattisalaisuuteen, lähdesuojaan ja anonyymin todistajan anonymiteetin suojaan. Nämä kieltäytymisperusteet jäävät kuitenkin tämän tutkielman ulkopuolelle.

4.4.2 Asianosaisen läheisen kokonaiskieltäytymisoikeus

Tarkemmin sanottuna OK:n 17:17.1 säättää *asianosaisen läheiselle* kuuluvasta oikeudesta kieltäytyä todistamasta, eli niin sanotusta *kokonaiskieltäytymisoikeudesta*⁸⁰. Kokonaiskieltäytymisoikeus tarkoittaa siis sitä, että läheisellä on oikeus kieltäytyä lausumasta mitään todistelutarkoituksessa. Sen sijaan esimerkiksi OK 17:18:n todistajan vaitiolo-oikeus on rajattu.⁸¹ Tämä läheisen vaitiolo-oikeus, kokonaiskieltäytymisoikeus, on siis eri asia, kuin OK 17:18:n mukainen todistajan vaitiolo-oikeus, mutta katson OK 17:17.1:n taustan ymmärtämisen tärkeäksi tutkielmani aiheen kannalta. Lisäksi OK 17:17 ja OK

---

⁷⁷ HE 46/2014 vp, s. 77–78.

⁷⁸ LaVM 19/2014, s. 15

⁷⁹ Pölönen – Tapanila 2015, s. 315.

⁸⁰ Prosessioikeus / Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko 2017, Todistelu. Todistuskeinot. Todistaja oikeudenkäynnissä. Todistajanaolovelvollisuus ja sen rajoitukset. Oikeus kieltäytyä todistamasta. Läheinen.

⁸¹ Frände – Rautio 2016, s. 138.

17:18.2 kietoutuvat yhteen, koska jälkimmäisessä säädetään poikkeuksesta läheisen kieltäytymisoikeuteen.

Läheisen kieltäytymisoikeussäännöksen, OK 17:17:n, tarkoitus on suojella asianosaisen ja hänen läheisen luottamuksellisia ja läheisiä suhteita. Heidän väliset luottamukselliset suhteet voisivat vaarantua ilman läheinen kieltäytymisoikeutta, jos toinen osapuoli olisi velvollinen kertomaan hänelle luottamuksellisesti kerrottuja tai perhe-elämässä saatuja tietoja, jotka voivat olla haitallisia toiselle osapuolelle taikka muuten arkaluonteisia. Ilman vaitiolo-oikeutta läheinen joutuisi ongelmalliseen ristiriitatilanteeseen, koska tällöin läheinen joutuisi valita valehtelemisen ja toiselle mahdollisesti haitallisten tietojen totuudmukaisen kertomisen välillä. Jos läheiselle ei kuuluisi vaitiolo-oikeutta, olisi läheisen antaman kertomuksen luotettavuus myös kritiikille altista. Näistä syistä läheiselle on säädetty vaitiolo-oikeus OK 17:17:ssä.⁸²

4.4.3 Menettely kokonaiskieltäytymisoikeuteen vedotessa

Läheinen, joka haluaa kieltäytyä todistamisesta, on kuitenkin velvollinen saapumaan tuomioistuimeen. OK 17:23 mukaan kieltäytymiseksi riittää pelkkä ilmoitus ja selvitys läheisyysuhteesta. Puheenjohtajan on ilmoitettava todistajalle tämän mahdollisesta kieltäytymisoikeudesta ja huolehdittava, että todistaja on siitä tietoinen. Todistajan ei tarvitse kuitenkaan antaa todistajan vakuutusta, koska kuulemista ei todistajan kieltäytyessä todistamasta edes tapahdu.⁸³

Todistajan ilmoitus kieltäytymisoikeuden käytöstään merkitsee, ettei hän anna mitään lausumia todistelutarkoituksessa. Todistajalta ei tällöin voida vapaamuotoisesti kysellä hänen tietojaan asiasta, eikä edes tiedustella sitä, onko kieltäytyminen vapaaehtoista vai onko häntä painostettu kieltäytymään⁸⁴. Todistusharkinnassa ei voitane antaa mitään painoarvoa sille, että todistajaksi

---

⁸² HE 46/2014 vp, s. 74–75.

⁸³ Prosessioikeus / Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko 2017, Todistelu. Todistuskeinot. Todistaja oikeudenkäynnissä. Todistajanaolovelvollisuus ja sen rajoitukset. Oikeus kieltäytyä todistamasta. Kieltäytymisen vaikutukset.

⁸⁴ Prosessioikeus / Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko 2017, Todistelu. Todistuskeinot. Todistaja oikeudenkäynnissä. Todistajanaolovelvollisuus ja sen rajoitukset. Oikeus kieltäytyä todistamasta.

nimetty henkilö käyttää kieltäytymisoikeuttaan. Toisin sanoen niin kutsuttu negatiivinen todistelu, eli todistajan vaikenemisesta päätelmien tekeminen, näyttää kielletyltä.⁸⁵

Todistaja on velvollinen todistamaan normaalisti, jos hän ei halua käyttää kieltäytymisoikeuttaan. Tällöin hän on velvollinen antamaan todistajanvakuutuksen, paitsi OK 17:44 säädetyin poikkeuksin. OK 17:17.2 mukaan läheinen ei voi peruuttaa suostumustaan todistamisesta, eli hänen on annettava ”täydellinen ja totuudenmukainen kertomus” sekä vastattava esitettyihin kysymyksiin. *Läheinen* voi harkita kieltäytymistä uudelleen vain, jos ilmaantuu jokin toinen OK 17 luvussa säädetty peruste velvollisuudesta tai oikeudesta kieltäytyä todistamasta. Tällainen uusi peruste saattaisi olla esimerkiksi OK 17:18:n itsekriminointisuoja tai OK 17:19:n liike- ja ammattisalaisuus.⁸⁶

OK:n 17:17.2:n mukaan lähiomainen menettää kieltäytymisoikeutensa, jos hän suostuu todistamaan jutussa jonkun asianosaisen nimeämänä todistajana. Täten hän ei voi kieltäytyä todistamasta jutussa myöskään vastapuolen nimeämänä todistajana. Mikäli lähiomainen haluaa käyttää kieltäytymisoikeuttaan, ei ole mahdollista kiertää säännöstä siten, että joku muu kertoisi todistajana oikeudelle sen, mitä kyseinen lähiomainen on kertonut tälle muulle henkilölle.⁸⁷

4.4.4 Lähiomaispiiri

Todistajan lähiomaiseksi lasketaan OK:n 17:17.1:n mukaan asianosaisen nykyinen tai entinen aviopuoliso taikka nykyinen avopuoliso, sisarus, sukulainen suoraan ylenevässä tai alenevassa polvessa taikka se, jolla on vastaavanlainen parisuhteeseen tai sukulaisuuteen rinnastuva läheinen suhde asianosaiseen. Rekisteröidyssä parisuhteessa elävät rinnastetaan aviopuolisoihin.

---

⁸⁵ *Hormia* 1979, s. 74.

⁸⁶ *Prosessioikeus / Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko* 2017, Todistelu. Todistuskeinot. Todistaja oikeudenkäynnissä. Todistajanaolovelvollisuus ja sen rajoitukset. Oikeus kieltäytyä todistamasta.

⁸⁷ *Jokela* 2015, s. 270–271.

Säännöksessä ei mainita erikseen ottovanhempia ja ottolapsia, koska adoptiolainsäädännön mukaan ottolasta pidetään ottovanhempien lapsena.⁸⁸

Viimeisimmän OK:n 17 luvun uudistuksen myötä kieltäytymisoikeus ulotettiin koskemaan asianosaisen avopuolisoa yhteiskunnan muutosten myötä⁸⁹. Toisaalta kihlaus ei enää perusta automaattisesti kieltäytymisoikeutta, eikä lankosuhdekaan asianosaiseen sellaisenaan riitä kieltäytymisoikeuden perusteeksi, vaan näissä tilanteissa kieltäytymisoikeutta tulee arvioida tapauskohtaisesti⁹⁰. *Antti Jokela* puoltaa kuitenkin tulkintaa, että kihlauksen tulisi pääsääntöisesti riittää kieltäytymisoikeuden perusteeksi läheisestä suhteesta⁹¹. Lisäksi vaitiolo-oikeus saattaa koskea myös entistä avopuolisoa ja niin sanotuissa uusperheissä ja kasvattiperheissä yhdessä asianosaisen kanssa asuvia henkilöitä, jotka eivät ole asianosaisen biologisia sukulaisia⁹².

4.5 Positiivinen ja negatiivinen totuusvelvollisuus

Seuraavaksi tutkielmassa pureudutaan *positiiviseen* ja *negatiiviseen totuusvelvollisuuteen*, näiden käsitteiden ymmärtäminen auttaa hahmottamaan todistajan asemaa oikeudenkäynnissä. Totuusvelvollisuudet määrittelevät sitä, mitä oikeudenkäynnissä kuultavan on lausuttava asiassa ja sitä, mitä hän voi salata asiassa. Positiivinen totuusvelvollisuus voidaan määritellä tarkoittavan velvollisuutta kertoa kaiken asiaan liittyvän tiedon totuudenmukaisesti – ilman oikeutta salata mitään siitä. Sen sijaan negatiivinen totuusvelvollisuus tarkoittaa sitä, että henkilöllä ei ole velvollisuutta oma-aloitteisesti kertoa asiasta tietämiään seikkoja – hän voi esimerkiksi kieltäytyä vastaamasta kysymykseen. Kuitenkin, jos henkilöä koskee negatiivinen totuusvelvollisuus ja hän valitsee vastata hänelle esitettävään kysymykseen, on hänen tällöin pysyttävä totuudessa, eli hän ei kuitenkaan saa valehdella.

---

⁸⁸ HE 46/2014 vp, s. 75.

⁸⁹ *Ibid.* Lain esitöiden perustelujen mukaan yhteiskunnassa on entistä tavallisempaa elää yhdessä avopuolisoina kuitenkin solmimatta avioliittoa tai rekisteröimättä parisuhdetta (HE 46/2014 vp, s. 75).

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ *Jokela 2015*, s. 270–271.

⁹² HE 46/2014 vp, s. 76.

4.5.1 Todistajan positiivinen totuusvelvollisuus

Oikeudenkäynnissä todistajaa koskee OK 17:44:n mukaisesti positiivinen totuusvelvollisuus:

OK 17:44: Todistajan on ennen kuulustelua annettava seuraava vakuutus: Minä N. N. lupaan ja vakuutan kunniani ja omantuntoni kautta, että minä todistan ja kerron kaiken totuuden tässä asiassa siitä mitään salaamatta tai siihen mitään lisäämättä taikka sitä muuttamatta.

Vakuutusta ei anna:

- 1) se, joka ei ole täyttänyt 15 vuotta;
- 2) se, jonka henkinen toiminta on häiriintynyt niin, ettei hän ilmeisesti ymmärrä vakuutuksen merkitystä;
- 3) rikosasiassa:
  - a) asianomistaja, jolla ei ole asiassa vaatimuksia;
  - b) se, jota on syytetty samasta teosta tai teosta, jolla on välitön yhteys siihen tekoon, jota syyte koskee;
  - c) se, jolle on annettu sakkomääräys, rangaistusmääräys tai rikesakkomääräys b alakohdassa tarkoitetusta teosta; (18.11.2016/987)
  - d) se, jonka teko esitutkintalain 3 luvun 9 §:n nojalla on päätetty jättää saattamatta syyttäjän harkittavaksi taikka jonka teosta syyttäjä on päättänyt jättää oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain 1 luvun 7 tai 8 §:n taikka muun vastaavan toimenpiteistä luopumista tarkoittavan lainkohdan nojalla syytteen nostamatta;
- 4) anonyymi todistaja.

Henkilön todistaessa oikeudenkäynnissä, on hänellä siis pääsääntöisesti RL 15 luvussa sanktioitu *positiivinen totuusvelvollisuus* asiassa. Poikkeuksellisesti RL 15 luvun säännöksiä perättömästi lausumasta ei kuitenkaan sovelleta tilanteissa, joissa totuudessa pysyminen on ollut mahdotonta ilman vaaraa joutua vastuuseen omasta rikoksestaan tai siihen rinnastettavasta lainvastaisesta teosta, eli sovellettaessa RL 15:13:n mukaista niin sanottua rajoitussäännöstä.⁹³ Positiivisen totuusvelvollisuuden vastinpari *negatiivinen totuusvelvollisuus* koskee sen sijaan rikosprosessin asianomistajia, mitä tarkastellaan lähemmin alaluvussa 4.5.3.

Lähtökohtaisesti todistajan tulee siis OK 17:9:n mukaisen kansalaisvelvollisuutensa mukaan todistaa asiassa. Jos todistaja kuitenkin luopuu mahdollisesta vaitiolo-oikeudestaan, eli jättää vetoamatta itsekriminointisuojaansa, on hänellä OK 17:43.2:n mukaisesti velvollisuus antaa todistelussa totuudenmukainen kertomus.

Pölösen ja Tapanilan mukaan todistamiseen suostuminen tarkoittaa ”normaalialta positiivista totuusvelvollisuutta”, eli todistajan mahdolliset vaihtoehdot ovat joko vaitiolo tai avoin todistaminen, jolloin todistaja ei voi vaieta joistain seikoista valikoiden todistuksensa sisältöä tai vielä vähemmän todistaja on oikeutettu valehtelemaan todistaessaan⁹⁴. Samansuuntaisesti *Dan Frände* ja *Jaakko Rautio* ovat määritelleet positiivisen totuusvelvollisuuden tarkoittavan ensinnäkin todistajan olevan velvollinen kertomaan totuus asiassa, ja toiseksi todistajan olevan velvollinen kertomaan totuus jättämättä mitään pois kertomuksestaan⁹⁵. Toisin sanoen todistaja on velvollinen kertomaan kaikki tiedossaan olevat seikat, eikä hän saa antaa asiasta harhaanjohtavasti puutteellista kuvaa⁹⁶. Positiivinen totuusvelvollisuus tulee täytetyksi siis silloin, kun todistaja kertoo kaiken tietämänsä, jättämättä siitä mitään pois. Positiivinen totuusvelvollisuus ei sisällä oikeutta valehdella.

---

⁹³ *Jokela* 2015, s. 279. Ks. lisää rajoitussäännöksestä alaluvusta 7.2. Perättömästi lausumaa tuomioistuimessa koskevia säännöksiä ei sovelleta myöskään OK 17:29:n 2 ja 3 momentissa tarkoitettuihin todistajiin rikosasiassa.

⁹⁴ *Pölönen – Tapanila* 2015, s. 315.

⁹⁵ *Frände – Rautio* 2016, 147.

⁹⁶ *Virolainen – Pölönen* 2004, s. 213.

Jokela ottaa oikeuskäytännöstä esimerkiksi ratkaisun KKO 2015:6. Tapauksessa A:ta ja B:tä koski normaali positiivinen totuusvelvollisuus todistajina. He syyllistyivät perättömään lausumaan tuomioistuimessa, koska he olivat lausuneet totuudenvastaisesti, eli käyttämättä kieltäytymisoikeuttaan, käräjäoikeudessa todistajina riita-asiassa. Heitä vastaan oli samanaikaisesti vireillä rikossyyte kyseiseen riita-asiaan liittyvistä seikoista. KKO katsoi, etteivät he täyttäneet positiivista totuusvelvollisuuttaan. Tapauksessa ei oltu loukattu heidän itsekriminointisuoja, eikä perätöntä lausumaa koskeva RL 15:13:n mukainen rajoitussäännös tullut sovellettavaksi.

4.5.2 Todistajan totuusvelvollisuus ratkaisun KKO 2015:6 valossa

Oikeuskäytännössä KKO on ratkaisullaan KKO 2015:6⁹⁷ lausunut todistajan positiivisesta totuusvelvollisuudesta. Ratkaisun kohdat 14 ja 26 käsittelevät todistajan vaihtoehtoja todistusmenettelyssä toimimisessa.

14. Todistajalla on vakiintuneesti katsottu olevan niin sanottu positiivinen totuusvelvollisuus. Todistajan tulee siten oma-aloitteisestikin kertoa asiassa merkityksellisistä seikoista niin, ettei hänen lausumansa anna todistelun kohteena olevasta kysymyksestä virheellistä kuvaa. Todistaja voidaan pakottaa todistamaan varsin ankarilla uhilla ja perättömästä lausumasta on kerrotuin tavoin säädetty vankeusuhkainen rikosvastuu.

Ratkaisun KKO 2015:6 kohdassa 14 KKO vahvistaa todistajan positiivisen totuusvelvollisuuden todellakin velvoittavan todistajan kertomaan oma-aloitteisesti asiassa merkityksellisistä seikoista niin, ettei todistelun kohteena olevasta kysymyksestä aiheudu virheellistä kuvaa. Todistajaan kohdistuu pakkoelementti, koska häneen kohdistetaan varsin ankaria uhkia perusteettomasti todistamisesta kieltäytyessä ja tuomioistuimessa valehtelusta tai kertomatta jättämisestä, eli perättömästä lausumasta, on säädetty vankeusuhkainen rikosvastuu. Todistajan positiivisen totuusvelvollisuuden ja itsekriminointisuojan suhteesta KKO jatkaa kohdassa 26 seuraavasti:

26. Todistajalla on lakiin perustuva oikeus kieltäytyä lausumasta tai vastaamasta kysymykseen, jos hän voisi lausumillaan vaarantaa asemansa epäiltynä tai syytettynä. Tämä kieltäytymisoikeus merkitsee sitä, että todistajalla, joka ei voi sulkea sanotunlaista vaaraa pois, on oikeus

---

⁹⁷ Ks. ratkaisua KKO 2015:6 koskeva alaluku 6.3.3.

harkita, kertooko hän määrätystä seikasta tai vastaako kysymykseen. Kieltäytymisoikeuteensa asianmukaisesti vetoavaa ja sitä käyttävää kohtaan ei voida käyttää painostuksena sakkoa tai muuta uhkaa, eikä häntä voida tämän johdosta tuomita rangaistukseen. *Jos todistaja tällaisessa tilanteessa kieltäytymisoikeuteensa vetoamatta kertoo tai vastaa kysymykseen, kysymys ei siten ole todistamisesta siihen pakotettuna. Jos todistaja antaa itselleen epäedullisen lausuman, hänen ei voida katsoa tehneen sitä pakotettuna todistamaan itseään vastaan. Todistajan tahtoon ei tällöin voida katsoa kohdistuvan sopimatonta painostusta.*

KKO jatkaa kohdassa 26, että itsekriminointisuojaansa asianmukaisesti vetoavaa todistajaa ei voida painostaa sakolla tai muilla mahdollisilla uhilla todistamaan, eikä häntä voida tämän johdosta tuomita rangaistukseen. Täten todistajan jättäessä vetoamatta kieltäytymisoikeuteensa ja kertoen tai vastaten kysymykseen ei ole kysymys todistamisesta siihen pakotettuna. Todistajalla on ollut mahdollisuus vedota kieltäytymisoikeuteensa ja on hänen oma valintansa, käyttääkö hän sitä. Todistajan vapaaehtoisesti antama lausuma, joka vaarantaa hänet, ei luonnollisesti ole annettu pakon alaisena.

4.5.3 Asianosaisen ja asianomistajan totuusvelvollisuudet

Tässä tutkielman alaluvussa käsitellään asianosaisen ja asianomistajan totuusvelvollisuuksia, jotta todistajan totuusvelvollisuuden rinnalle saataisiin vertailukohtaa muiden oikeudenkäynnin osapuolten totuusvelvollisuuksista. Muiden todistelutarkoituksessa kuultavien oikeudenkäynnin osapuolten kuin todistajien totuusvelvollisuudet määrittyvät OK 17:26:n mukaisesti:

OK 17:26: Asianosaista voidaan kuulustella todistelutarkoituksessa. Riita-asian asianosaisen on pysyttävä totuudessa antaessaan kertomuksensa ja vastatessaan tehtyihin kysymyksiin. Rikosasian asianomistajan on pysyttävä totuudessa tehdessään selkoa asiasta ja vastatessaan tehtyihin kysymyksiin.⁹⁸

---

⁹⁸ *Riita-asiassa* asianosaisia ovat kantaja ja vastaaja, ja OK:n 8 luvun mukaisessa hakemusasiassa asianosaisia ovat hakija ja asiaan osallinen. Sitä vastoin *rikosasiassa* asianosaisia ovat syyttäjät ja asianomistajat, jolla on vaatimuksia, sekä syytetty tai muu vastaaja. (HE 46/2014 vp, s. 95). Toisin sanoen rikosasian asianomistaja, jolla ei ole vaatimuksia, rinnastetaan käsitteellisesti todistajaan eräin poikkeuksin (Pölonen – Tapanila 2015, s. 390).

Lainkohdan mukaan *riita-asian* asianosaisella on positiivinen totuusvelvollisuus, kuten todistajallakin, kun taas *rikosasian* asianomistajalla on negatiivinen totuusvelvollisuus. Asianosaisen asemaa selkeytettiin vuoden 2015 OK:n 17 luvun uudistuksen myötä, koska silloin luovuttiin mahdollisuudesta kuulla asianosaista totuusvakuutuksen nojalla⁹⁹. Asianomistajan negatiivinen totuusvelvollisuus tarkoittaa, ettei hänellä ole velvollisuutta antaa kertomusta tai vastata hänelle esitettyihin kysymyksiin. Mikäli asianomistaja kuitenkin lausuu asiassa oma-aloitteisesti, niin hän ei saa antaa väärää tietoa taikka salata asiaan liittyviä tietoja. Asianomistajan negatiivinen totuusvelvollisuus on vakiintunut oikeuskäytännössä ja ilmenee muun muassa ratkaisusta KKO 2000:71.¹⁰⁰

4.5.4 Oikeuskirjallisuudessa esitettyä asianomistajan totuusvelvollisuudesta

Oikeuskirjallisuudessa on esitetty toisistaan poikkeavia näkökulmia siihen, millainen edellisellä alaluvussa esitetty asianomistajien totuusvelvollisuuden sisältö on.

Jokelan näkemyksen mukaan asianomistajalla on positiivinen totuusvelvollisuus siltä osin, kuin hän päättää lausua asiassa ja vastata tehtyihin kysymyksiin. Hän perustelee kantaansa sillä, että asianomistajan totuusvelvollisuus ja vaikenemisoikeus ovat ”eri asioita”. Toisin sanoen asianomistaja voi siis vaikenemisoikeutensa mukaisesti kieltäytyä antamasta lausumaa, eli olla lausumatta asiassa, mutta jos asianomistaja taasen päättää lausua asiassa, koskee häntä positiivinen totuusvelvollisuus lausumaa antaessa, eli hänen on kerrottava asiasta kaikki tietämänsä mitään siitä salaamatta. *Jokelan* mielestä oikeuskirjallisuudessa esitetyt perustelut siitä, että asianomistajalla olisi ainoastaan negatiivinen totuusvelvollisuus esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä eivät ole riittäviä, koska ne perustuvat pääasiallisesti siihen seikkaan, että asianomistajan ei tarvitse vastoin tahtoaan lausua asiassa ja vastata kysymyksiin. *Jokelan* mielestä asianomistaja positiivinen totuusvelvollisuus korostuu erityisesti silloin, kun asianomistajaa kuullaan todistelutarkoituksessa

---

⁹⁹ *Pölönen – Tapanila 2015*, s. 390.

¹⁰⁰ *HE 46/2014 vp*, s. 95.

asian selvittämiseksi. *Jokelan* mukaan asianomistaja ei ole oikeutettu antamaan asiasta totuudenvastaista tai harhaanjohtavaa kuvaa, vaikka asianomistajan totuusvelvollisuus katsottaisiinkin negatiiviseksi.¹⁰¹

Jyrki Virolainen ja Pasi Pölönen puolestaan kirjoittavat asianomistajan totuusvelvollisuuden olevan oikeudenkäyntivaiheessa luonteeltaan negatiivinen. Heidän näkökulman mukaan lainsäädännön on katsottava mahdollistavan asianomistajan *osittaisen* vaikenemisen, eli toisin sanoen asianomistajan ei tarvitse oma-aloitteisesti kertoa kaikkia tiedossaan olevia seikkoja. Kuitenkin heidän mielestä on selvää, ettei asianomistajan valehtelua voida sallia. *Virolainen ja Pölönen* kritisoivat *Jokelan* esittämää näkemystä siitä, että asianomistajalla olisi vain kaksi vaihtoa: joko vaieta asiassa tai lausua kaikki tietämänsä mitään siitä salaamatta. He perustavat kritiikkinsä siihen, että asianomistajan lähtökohtaisesta vaikenemisoikeudesta johtuen olisi epä johdonmukaista, että asianomistaja olisi velvollinen oma-aloitteisesti ilmaisemaan sellaista, jota koskevaan suoraan kysymykseen hänellä olisi oikeus kieltäytyä vastaamasta.¹⁰²

Pölönen puoltaa *Jokelan* näkemystä kuitenkin siltä osin, että asianomistajalla ei ole oikeutta valikoida kertovansa vain osasta asian seikoista siten, että asianomistajan kertomuksesta syntyisi harhaanjohtava käsitys kuulijoille¹⁰³. Sen sijaan *Pekka Viljanen* on ottanut päinvastaisen kannan kuin *Jokela*, sillä hänen näkemyksen mukaan riittävää on, että asianomistajan lausuma on totuudenmukainen, vaikka kertomus jäisikin puutteelliseksi¹⁰⁴. *Viljasen* mukaan asianomistajan kertomus on totuudenmukainen, vaikka asianomistaja jättäisikin kertomatta jonkin asiaan mahdollisesti vaikuttavan tiedon kertomatta¹⁰⁵.

Oikeuskirjallisuudessa esitetyistä erilaisista näkökulmista asianomistajan totuusvelvollisuuteen huolimatta *Viljanen* väittää, ettei positiivisen ja negatiivisen totuusvelvollisuuden ero ole käytännössä kovin suuri, koska asianomistajilta ja

---

¹⁰¹ *Jokela* 2012, s. 25–26; *Jokela* 2015, s. 97–98. Hallituksen esityksessä painotetaan asianomistajan negatiivista totuusvelvollisuutta ja sitä, että asianomistaja ei saa antaa vääriä tietoja tai salata asiaan liittyviä tietoja, jos hän suostuu lausumaan asiassa (*HE 46/2014 vp*, s. 95).

¹⁰² *Virolainen – Pölönen* 2004, s. 213–214.

¹⁰³ *Pölönen* 2003, s. 274.

¹⁰⁴ *Viljanen* 2013, s. 147–148.

¹⁰⁵ *Ibid*; *Viljanen* 2001, s. 1009.

todistajilta joudutaan usein tivaamaan vastauksia. Tätä vastausten tivaamista ei kuitenkaan tavallisesti pidetä asianomistajien tai todistajien kannalta totuusvelvollisuuden rikkomisena, vaikka *todistajien* positiivisen totuusvelvollisuuden ytimessä katsotaan olevan asiassa kertomisen oma-aloitteisuus. Asianomistajien tai todistajien vähäpuheisuuden voidaan ymmärtää johtuvan tilanteen erikoislaatuisuudesta, koska esitutkinta tai oikeudenkäynti voi olla heille outo tilanne, eikä heidän sanallinen valmius ole parhaimmillaan. Olennaista on ennemminkin se, että positiivisesti totuusvelvollinen on lähtökohtaisesti velvollinen vastaamaan kysymyksiin, mutta negatiivisesti totuusvelvollinen ei sen sijaan ole.¹⁰⁶

4.6 Todistajan ja epäillyn tietoisuus itsekriminointisuoja

Pölönen ja Tapanila korostavat itsekriminointisuojaan muodostavan rikoksesta epäilylle ensisijaisesti oikeuden passiivisuuteen tämän syyllisyyden tutkinnassa. Itsekriminointisuoja on kuitenkin oikeuskäytännössä kehittynyt sisältämään myös rikoksesta epäilylle kuuluvia aktiivisia oikeuksia. Merkittävimpänä epäillyn aktiivisena oikeutena voidaan nähdä epäillyn oikeus tulla informoiduksi – varsinkin esitutkintavaiheessa – vaitiolo-oikeudesta ja oikeudesta avustajaan. Esitutkintavaiheessa epäillyn oikeus tulla informoiduksi oikeuksistaan epäiltynä muodostaa toimintavelvollisuuden esitutkintaviranomaiselle. Rikoksesta epäilyllä on oikeus sekä olla vaiti että suoranaisesti valehdella asiassaan, kuten myös oikeudenkäynnissä syytetyn asemassa olevalla henkilöllä¹⁰⁷.

Selvää on, että henkilön *vapaaehtoisesti* itsestään antamia raskauttavia lausumia omasta tai läheisensä syyllistymisestä rikokseen voidaan hyödyntää tuomioistuimessa todisteena. Itsekriminointisuoja ei voi koskea ”vapaaehtoisia ja spontaaneja toimenpiteitä”, joita henkilöt kohdistavat poliisia kohtaan. Ongelmia saattaa muodostua kuitenkin silloin, jos henkilö ei ole tuntenut itsekriminointisuojaan sisältöä. *Frände* ja *Rautio* nostavat esiin käytännön tilanteista niin sanotut alustavat puhuttelut, joissa henkilö antaa poliisille lausumia. ETL 7:20:n mukaan *todistajalla* on muun muassa oikeus ja velvollisuus kieltäytyä todistamasta. Todistajan, joka lausuu näissä alustavissa puhutteluissa

---

¹⁰⁶ *Viljanen* 2001, s. 1005.

¹⁰⁷ *Pölönen – Tapanila* 2015, s. 312–313.

jotain itsekriminoivaan suuntaan, tulee tuntee oikeutensa kieltäytyä todistamasta. Jos todistaja ei ole tiennyt oikeudestaan kieltäytyä todistamasta, ei lausumaa voida käyttää myöhemmin todisteena häntä vastaan.¹⁰⁸

Todistajan tulee siis olla ollut tietoinen oikeudestaan kieltäytyä todistamisesta. *Frände* ja *Rautio* argumentoivat, että myös epäillyn on oltava ollut tietoinen vaitiolo-oikeudestaan ja itsekriminointisuojusta alustavissa puhutteluissa. He tulkitsevat hallituksen esityksessä *HE 46/2014 vp* sivulla 89 lausutun tarkoittavan sitä, että epäillyn tulee olla tietoinen itsekriminointisuojusta. Lisäksi he huomauttavat, että huolimatta lakivaliokunnan mietinnössään LaVM 19/2014 sivulla 18 omaksumasta päinvastaisesta kannasta, eli siitä, ettei epäillyn tarvitsisi olla tietoinen itsekriminointisuojusta, myös epäillyn tulee tuntee vaitiolo-oikeutensa. Usein epäillyt ovat ilmiselvästi tietoisia oikeuksistaan, mutta esimerkiksi nuorten henkilöiden ja ulkomaalaisten kohdalla voi olla epäselvää, olivatko he tietoisia oikeuksistaan.¹⁰⁹ Vain oikeuksistaan tietoinen rikoksesta epäilty voi tosiasiallisesti käyttää oikeuttaan itsekriminointisuojaan.

4.7 Todistusmenettely ja todistamisesta kieltäytymisen peruste

Oikeuden puheenjohtajan on OK 17:43.1:n mukaan tiedusteltava todistajalta tarvittaessa ennen tämän kuulemista esteitä totuusvakuutuksen antamiselle ja mahdollista velvollisuutta tai oikeutta kieltäytyä todistamisesta. Todistamisvelvollisuudesta ei voi vapautua vain ilmoittamalla oikeudenkäynnissä vaikenemisesta, vaan on tuomioistuimen harkinnassa hyväksyä yksittäistapauksittain se, onko todistaja vaitiolo-velvollinen tai vaitiolo-oikeutettu¹¹⁰.

Todistustaakka vaitiolo-velvollisuuden tai -oikeuden olemassaolosta kuuluu lähtökohtaisesti todistajalle OK 17:23.1:n mukaan. Momentin mukaan henkilön on todistamisesta kieltäytyessään ilmoitettava kieltäytymisensä peruste ja saatettava todennäköiseksi sitä tukevat seikat. Henkilön vaitiolon hyväksymiseksi

---

¹⁰⁸ *Frände – Rautio* 2016, s. 176–177.

¹⁰⁹ *Ibid.* s. 177.

¹¹⁰ *Prosessioikeus / Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko* 2017, Todistelu. Todistuskeinot. Todistaja oikeudenkäynnissä. Todistajanaolovelvollisuus ja sen rajoitukset. Eräitä menettelykysymyksiä.

vaaditaan pääsääntöisesti *näyttöenemmyyttä*, eli henkilön tulee osoittaa todennäköiset syyt vaitiolo-oikeuden olemassaolosta¹¹¹. Toisin sanoen henkilön on kyettävä perustelemaan vaikenemisensa peruste todistamisesta kieltäytyessään.

Jos todistaja vetoaa kuitenkin OK 17:18:n mukaiseen itse- tai läheiskriminointisuojaansa taikka anonyymiä todistajaa koskevaan OK 17:21:ään, hyväksytään todistamisesta kieltäytyminen poikkeuksellisesti ilman todistajan esittämiä perusteluja. OK 17:32.2 säättää poikkeuksesta OK 17:23.1:n mukaiseen todistajan perusteluvelvollisuuteen seuraavasti:

OK 17:23.2: Jos henkilö kuitenkin kieltäytyy todistamasta 18 tai 21 §:ssä tarkoitetulla perusteella, kieltäytyminen hyväksytään, jollei hän ole selvästi erehtynyt kieltäytymistä koskevan oikeuden tai velvollisuuden sisällöstä tai kieltäytyminen ole muutoin selvästi perusteeton.

OK 17:23.2:n mukaan edellytys itsekriminointi- ja läheiskriminointisuojaan sekä todistajalle myönnettyyn anonymiteettin perustuvien kieltäytymisten hyväksymiseen on se, ettei henkilö *ole selvästi erehtynyt kieltäytymistä koskevan oikeuden tai velvollisuuden sisällöstä tai kieltäytyminen ole muutoin selvästi perusteeton*. Tämän momentin mukaan itsekriminointitilanteissa ja anonyymien todistelun kohdalla vaitiolon hyväksymiskynnys asettuu OK 17:23.1:n mukaisesta näyttöenemmyydestä poikkeavaksi, koska itsekriminointisuoja ja todistajan anonyymiteetillä suojattavat intressit ovat arvostettu erityisen tärkeiksi¹¹². Itsekriminointitilanteissa ja anonyymien todistelun tilanteissa todistajalla onkin lähtökohtaisesti oikeus kieltäytyä todistamasta. Lähtökohtana on tällöin todistajan kieltäytymisen hyväksyminen *sellaisenaan*, jottei näyttövelvollisen joudu tosiasiaassa paljastamaan vaitiolo-oikeuden alaista tietoa¹¹³.

Kieltäytymisen hyväksyminen *sellaisenaan* OK 17:23.2:n mukaisissa tilanteissa tarkoittaa, ettei kieltäytyjältä voida edellyttää 1 momentissa vaadittua selvitystä.

---

¹¹¹ HE 46/2014 vp, s. 82. Ks. lisää näyttöenemmyys- eli ylipainoperiaatteesta: Prosessioikeus / Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko 2017, Todistelu. Näytön arviointi. Todistustaakka. Yleistä todistustaakasta.

¹¹² Pölonen – Tapanila 2015, s. 321.

¹¹³ HE 46/2014 vp, s. 82.

Kuitenkaan ei ole perusteltua väittää, että pelkkä ilmoitus kieltäytymisestä ja vetoaminen OK 17:23.2:iin riittäisi aina, vaan tuomioistuimen on harkittava tapauskohtaisesti todistamisesta kieltäytymisen hyväksyminen. Tuomioistuimen on otettava huomioon harkinnassaan todistajan vaitiolo-oikeuden olemassaolosta käsiteltävänä olevan asian laatu ja muut siihen liittyvät seikat, asian ja todistajan väliset liittymäkohdat sekä se, minkälainen kysymys todistajalle on esitetty ja millaista näyttöä häneltä odotetaan saatavan.¹¹⁴

Kynnys evätä todistajan todistamisesta kieltäytyminen on tarkoitettu asettaa korkeaksi. Vain todistajan ”ilmeinen”, erehtyminen vaitiolo-oikeudesta voi johtaa todistamisesta kieltäytymisen epäämiseen. Esimerkiksi kieltäytyminen ei voi koskea sellaista menettelyä, joka ei ole selvästikään rangaistavaa, vaan tuntuu todistajan itsensä kannalta kiusalliselta tai eettisesti epäilyttävältä. Myöskään selvästi vanhentunut rikos tai edesmenneen läheisen epäily tekijäksi eivät muodosta kieltäytymisperustetta.¹¹⁵

Lisäksi selvästi perusteettomasta todistamisesta kieltäytymisestä voi olla kyse kieltäydyttäessä vastata sellaisiin kysymyksiin, joiden laadusta johtuen kysymykseen annettavalla vastauksella ei selvästikään voi myötävaikuttaa oman tai läheisensä rikoksen selvittämiseen. Tällöin kysymys voisi koskea esimerkiksi sitä, koska todistajan avioliitto on päättynyt tai kuka hänen nykyinen työnantaja on.¹¹⁶

Pölösen mukaan tuomioistuimen on käytännössä huomattavan vaikeaa selvittää läheis- tai itsekriminointisuojaansa vetoavan todistajan oikeutta vastaamatta jättämiseen niin, ettei kieltäytymisoikeuden funktiota vaaranneta samalla ja ehkä peruuttamattomasti. Todistajalta tarkempi kysely voisi asettaa todistajan ”kiusalliseen asemaan” ja tehdä itsekriminointisuojan merkityksettömäksi. *Pölönen* puoltaakin *Tirkkosen* aikaisemmin esittämää näkemystä siitä, että käytännössä on yleisempää, että todistajat vain vaikenevat seikasta, jota eivät

---

¹¹⁴ *Ibid.*

¹¹⁵ *Ibid.*, s. 82–83.

¹¹⁶ *Ibid.*, s. 83.

halua kertoa tuomioistuimelle.¹¹⁷ He eivät siis nimenomaisesti vetoa vaitiolo-oikeuteensa, vaan vain jättävät todistaessaan lausumatta seikasta, joka on heille epäedullinen.

4.8 Pakkokeinot ja rikosoikeudellinen vastuu

Todistajaa vastaan saatetaan käyttää pakkokeinoja, jotta todistaja täyttäisi hänen OK 17:9.1:n mukaisen todistamisvelvollisuuden. Ilman lain hyväksymää perustetta todistajaksi nimetty ja todistajaksi kutsuttu ei voi kieltäytyä todistamasta. Todistajan painostaminen pakkokeinoilla on sallittua, kunhan tavoitteena ei ole todistajan kieltäytymisoikeuden murtaminen¹¹⁸.

Todistajaa vastaan käytettävä sanktiojärjestelmä koostuu ensinnäkin *prosessuaalisista pakkokeinoista* ja toiseksi *rikosoikeudellisesta vastuusta*. OK 17:62-64:n prosessuaalisia pakkokeinoja käytetään tavallisesti niskoittelevaa todistajaa vastaan. Nämä prosessuaaliset pakkokeinot kohdistuvat todistajaan, joka jättää ilman laillista perustetta saapumatta tuomioistuimeen tai sinne saavuttuaan kieltäytyy todistamasta tai vastaamasta kysymykseen. Rikosoikeudellinen vastuu voi langeta todistajalle, joka lausuu RL 15 luvussa säädetyn perättömän lausuman tuomioistuimessa.¹¹⁹

OK 17:62.1:ssä säädetään todistajan jäädessä pois ilman laillista estettä tai poistuvan luvatta tuomioistuimen voivan ensinnäkin määrätä todistaja uhkasakkoon. Toiseksi tuomioistuin voi määrätä todistajan noudettavaksi heti tuomioistuimeen, jollei asian käsittelyä päätetä jatkaa myöhemmin. Jos asian käsittelyä päätetään jatkaa myöhemmin toisessa istunnossa, on todistajalle asetettava korkeampi uhkasakko tai todistaja määrätään noudettavaksi käsittelytilaisuuteen. Prosessuaaliset pakkokeinot eivät ole rangaistuksia todistajan poissaolosta, vaan pakkokeinoja saada todistaja paikalle¹²⁰.

---

¹¹⁷ Pölonen 2003, s. 403–404. Pölonen väitöskirjasta ei selviä, mistä Tirkkosen näkemys ilmenee, mutta ilmeisesti Pölonen viittaa Tirkkosen Suomen Rikosprosessioikeus II (Tirkkonen 1972, s. 255) kirjassa sivulla 255 esittämään kannanottoon todistajan pääsääntöisestä taipumuksesta vaieta todistajan näkökulmasta epäedullisista seikoista.

¹¹⁸ Pölonen – Tapanila 2015, s. 438.

¹¹⁹ Prosessioikeus / Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko 2017, Todistelu. Todistuskeinot. Todistaja oikeudenkäynnissä. Todistajaa vastaan käytettävät pakkokeinot. Sanktiojärjestelmä.

¹²⁰ Prosessioikeus / Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko 2017, Todistelu. Todistuskeinot. Todistaja oikeudenkäynnissä. Todistajaa vastaan käytettävät pakkokeinot. Sanktioiden keskinäinen suhde.

Oikeudettomasti todistamisesta kieltäytyvälle todistajalle, eli niskoittelevälle todistajalle, koituvista seuraamuksista säädetään OK 17:63:ssä¹²¹. Todistamisesta kieltäytymisen seuraamuksena voi olla sakkoa tai enintään kuusi kuukautta painostusvankeutta. Sen sijaan todistajan antaessa vääriä tietoja tai jättämättä kokonaan kertomatta totuuden, eli todistajan jättäessä täyttämättä positiivisen totuusvelvollisuutensa¹²², uhataan häntä RL:n 15:1–4:ssä säädetyillä rangaistuksilla. Rangaistuksen uhalla lainsäätävä siis pakottaa todistajan puhumaan totta. Kuitenkin, jos totuuden kertominen todistuksessaan merkitsee todistajalle samalla oman rikoksensa paljastamista, liikutaan itsekriminointisuojaan ydinalueella. Johdonmukaisesti juuri näitä itsekriminointitilanteita varten on säädetty OK:n 17:18.1:ssä todistajalle oikeus kieltäytyä todistamisesta. Mikäli todistaja ei käytä tätä kieltäytymisoikeuttaan, vaan todistaessaan valehtelee välttääkseen itsekriminoinnin, sovelletaan RL:n 15:13.1:n 2 kohdan rajoitussäännöstä, jos totuudessa pysyminen oli *mahdotonta*.¹²³

RL:n pääsääntöisesti rangaistuksien alaisia lausumia ovat siis todistajan perätön lausuma tuomioistuimessa RL 15:1:n mukaan, viranomaismenettelyssä kuultavan henkilön perätön lausuma RL 15:2:n (563/1998) mukaan, törkeä perätön lausuma tuomioistuimessa RL 15:3:n (563/1998) mukaan sekä tuottamuksellinen perätön lausuma RL 15:4:n (735/2015) mukaan. Todistajan valehtelu on kuitenkin poikkeuksellisesti sallittua RL:n 15:13.1:n 2 kohdan rajoitussäännöksen mukaan. Rajoitussäännöksen mukaan rangaistussäännöstä ei sovelleta, jos totuudessa pysyminen on ollut mahdotonta ilman vaaraa joutua vastuuseen omasta rikoksesta tai siihen rinnastettavasta lainvastaisesta teosta. Kynnys todistajan valehtelun sallimiseen on lain sanamuodon mukaan ”mahdottomuus” pysyä totuudenmukaisessa kertomuksessa. Rajoitussäännöksen soveltamisesta lisää tutkielman alaluvussa 7.2.

Pakkokeinot eivät siis itsessään ole ristiriidassa todistajan itsekriminointisuojaan kanssa, jos niiden tavoitteena on painostaa todistajaa antamaan kertomus, eikä

---

¹²¹ Pakkokeinojen soveltamisala kattaa sekä kokonaan todistamisesta kieltäytymisen että vain tiettyyn kysymykseen vastaamisesta kieltäytymisen (*HE 46/2014 vp*, s. 116).

¹²² Ks. lisää positiivisesta totuusvelvollisuudesta tutkielman alaluvusta 4.5.1.

¹²³ *Frände – Rautio* 2016, 146–147.

todistajan kieltäytymisoikeuden murtaminen. Kansallisessa oikeuskäytännössä ratkaisun KKO 2015:6 kohdasta 34 ilmenee, että oikeudenkäynnissä valehtelevaan todistajaan voidaan kohdistaa RL:n mukaisia seuraamuksia itsekriminointisuojan estämättä.¹²⁴ Seuraavassa alaluvussa käsitellään pakkokeinojen sallittavuutta EIT ratkaisun *Serves v. Ranska* 20.10.1997 kautta.

4.8.1 Pakkokeinot kansainvälisen oikeuskäytännön valossa

Tapauksessa EIT *Serves v. Ranska* 20.10.1997 todistajaksi kutsutulla henkilöllä ei ollut oikeutta kieltäytyä valan ja kertomuksen antamisesta, kun hänelle ei vielä oltu ilmoitettu hänen epäilleen syyllistyneen rikokseen, ja hänet tuomittiin sakkoihin perusteettoman kieltäytymisen takia. Tältä osin EIS 6 artiklan 1 kohtaa ei ollut rikottu, koska valittajalla olisi ollut oikeus *kieltäytyä todistamasta* sellaisten kysymysten kohdalla, jotka olisivat voineet myötävaikuttaa hänen syyllisyytensä selvittämiseen. Kuitenkin tapauksessa itsekriminointisuojan katsottiin olevan voimassa viimeistään silloin, kun syytetylle oltiin annettu virallinen ilmoitus syytteestä toimivaltaisen viranomaisen taholta.¹²⁵

Ervo nostaa esiin *Servesin* tapauksesta sen, että todistajan velvoittaminen valaan ja rangaistuksella uhkaaminen todistamisesta kieltäytyessä sisälsi pakkoa, mutta painostuksen tarkoitus ei ollut pakottaa todistamiseen, vaan totuuden kertomiseen¹²⁶. Todistajan kohdistettavat pakkokeinot ovat sallittuja silloin, kun niiden tavoitteena on kertomuksen saaminen todistajalta, mutta niiden tavoitteena ei voi olla todistajan kieltäytymisoikeuden murtaminen¹²⁷. EIT lausuu *Serves* ratkaisun kohdassa 46 EIS 6 artiklan 1 kohdan säännöksen tarkoituksen olevan, *inter alia*, suojella ”syytettyä henkilöä” viranomaisten epäasialliselta pakottamiselta ja täten estää oikeusjärjestelmän väärinkäytökset ja oikeusjärjestelmän käyttäminen 6 artiklan tavoitteiden vastaisesti¹²⁸.

Itsekriminointisuoja voi lähtökohtaisesti saada vain henkilö, jota parhaillaan syytetään rikoksesta. *Jo tuomion saanutta* henkilöä itsekriminointisuoja ei suoja,

---

¹²⁴ *Pölonen – Tapanila* 2015, s. 437–438.

¹²⁵ *Ervo* 2003, s. 4–5.

¹²⁶ *Ervo* 2003, s. 4–5.

¹²⁷ *Pölonen – Tapanila* 2015, s. 438.

¹²⁸ *Serves v. Ranska* 20.10.1997, kohta 46.

joten esimerkiksi velallisen epärehellisydestä tai velallisen petoksesta jo tuomittua henkilöä ei suojaa oikeus olla myötävaikuttamatta oman rikoksensa selvittämiseen myöhemmässä ulosottomenettelyssä tai verotusmenettelyssä. Henkilö ei voine saada itsekriminointisuojaan suojaa ulosottomenettelyssä tai verotusmenettelyssä silloin, kun häntä ei vielä epäillä velallisen rikoksesta.¹²⁹

EIT:n *Serves* ratkaisussa EIT täsmensi, että rikoksesta syytetyn asemaa on tulkittava EIS eikä vain kotimaisen lain lähtökohdista. Vaikka kansallinen lainsäädäntö määritteli jonkun menettelyn esimerkiksi hallinnolliseksi tarkastukseksi, eli siis rikosoikeudellisen järjestelmän ulkopuoliseksi, on merkitystä menettelyn tosiasiallisella luonteella. EIT:n *Serves* ratkaisussa katsottiin valittajan olleen EIS 6 artiklan 1 kohdassa tarkoitettulla tavalla rikoksesta syytetty jo silloin, kun tämä oli saanut kutsun tulla todistajaksi, vaikka valittajaa oltiin aikaisemmin kuultu syylliseksi epäiltynä samaa asiaa koskevassa sotilaskurinpitomenettelyssä ja vaikka useissa todistajanlausunnoissa henkilöä oli pidetty pääsyyllisenä tapahtumaan. Lisäksi henkilöä syytettiin myöhemmin prosessissa niistä teoista, joista henkilön piti alun perin todistaa.¹³⁰

Nuutila toteaa *Serves* ratkaisun yhteydessä, että ratkaisun noudattama itsekriminointisuojaan tulkintalinja olisi syytä huomioida laajemminkin suomalaisessa rikosprosessissa muun muassa kun pohditaan sitä, ketä aiotaan kuulla jutun todistajina. Mikäli henkilöä kuullaan aluksi esitutkinnassa epäillyn asemassa, tulisi *Nuutilan* mielestä pidättäytyä henkilön kuulemisesta todistajan asemassa rikosprosessin alussa, jos henkilön aseman on mahdollista muuttua vielä myöhemmin syytetyksi. *Nuutila* painottaa, että jos henkilöä kuitenkin kuullaan todistajana tällaisessä tilanteessa, pitäisi todistajalle erityisesti korostaa hänen oikeuttaan kieltäytyä todistamasta.¹³¹

4.8.2 Muihin osapuoliin kuin todistajiin kohdistettavat pakkokeinot

Muiden oikeudenkäynnin osapuolten kuin todistajien, eli asianosaisten, kuulemisesta todistelutarkoituksessa säädetään OK:n 17:26:ssa. Asianosaisten

---

¹²⁹ *Nuutila* 2001, s. 162–163.

¹³⁰ *Nuutila* 2001, s. 164. Ks. myös *Ervo* 2003, s. 4–5.

¹³¹ *Nuutila* 2001, s. 164.

kuuleminen todistelutarkoituksessa eroaa todistajien kuulemisesta. *Asianomistajia* ja *riita-asioiden asianosaisia* ei uhata pakkokeinoilla kertomaan asiasta taikka vastaamaan heille esitettyihin kysymyksiin. *Riita-asian* asianosaisilla on positiivinen totuusvelvollisuus. Riita-asiassa asianosaisen valehdellessa ei ole rangaistusuhkaa, mutta asianosainen saattaa syyllistyä RL 35:1:ssä säädettyyn, prosessipetokseksi kutsuttuun, petokseen. *Rikoasian* asianomistajilla on negatiivinen totuusvelvollisuus. Rikosasiassa asianomistaja voi syyllistyä vain esitutkintavaiheessa RL:n 15:2:n mukaiseen perättömään lausumaan viranomaismenettelyssä, mutta oikeudenkäyntivaiheessa asianomistajan valehtelua varten ei ole erillistä rangaistussäännöstä. Huomattava on kuitenkin, että OK:n 17:1:ssä ja 17:6:ssä mukaisesti riita-asian asianosaisen tai asianomistajan käyttäytyminen voidaan ottaa huomioon hänen vahingokseen todistusharkinnassa.¹³²

Syytetyn asema on nimenomaan itsekriminointisuojaan johdosta muista oikeudenkäynnin osapuolten asemista eroava, ja syytetty voi ilman muuta kieltäytyä vastaamasta kysymykseen, mutta myös antaa tapahtuneesta epätoden selityksen tai kertoa täysin valheellisen tarinan. Syytetty voi esittämiensä valheiden johdosta syyllistyä kylläkin RL:n 24:9:ssä säädettyyn kunnianloukkaukseen tai RL:n 15:6:ssa säädettyyn väärään ilmiantoon, mutta muita seuraamuksia syytetylle ei valehtelusta voi koitua. Suomen lainsäädännössä ei nimenomaisesti säädetä syytetylle oikeutta valehdella, mutta rikosoikeusjärjestelmän sisällön takia valehtelu kuuluu syytetyn oikeuksiin. Syytetyn valehtelua ei siis nimenomaisesti ole kriminalisoitu.¹³³

5 Todisteen hyödyntämiskielto OK 17:25

Hyödyntämiskiellon avulla saatetaan antaa jälkikäteistä itsekriminointisuojaan asettamalla jokin todiste hyödyntämiskieltoon. Todisteen hyödyntämiskiellosta säädetään OK 17:25:ssä. Tämä pykälä on yleissäännös todisteiden

---

¹³² *Frände – Rautio* 2016, s. 147. Asianomistajan erilaista asemaa esitutkinta- ja oikeudenkäyntivaiheessa on kutsuttu *lex imperfektaksi* (*Viljanen* 1993, s. 1012–1013).

¹³³ *Frände – Rautio* 2016, s. 147.

hyödyntämiskiellosta, ja se koskee kaikenlaisia todisteita, niin henkilöllisiä kuin esineellisiäkin¹³⁴. Säännös todisteiden hyödyntämiskiellosta otettiin OK:n 17 lukuun vuoden 2015 uudistuksessa, ja sitä ennen tuomioistuinten tuli ratkaista yksittäistapauksittain ilman nimenomaista lainsäädännöstä, pystyikö todistetta hyödyntää näyttönä, vai pitikö se asettaa hyödyntämiskieltoon¹³⁵. Oikeudenkäynnin osapuolen näkökulmasta hyödyntämieskiellolla voidaan tehokkaasti turvata hänen prosessuaalisten perusoikeuksien toteutuminen, koska todisteelle jälkikäteisen harkinnan perusteella asetettava hyödyntämiskielto on tehokas oikeussuojakeino itsekriminointisuojaan loukkauksien estämiseksi¹³⁶.

OK 17:25.1 säättää kiellon hyödyntää kiduttamalla saatua todistetta. OK 17:25.2 on erityissäännös OK 17:25.3:n yleissäännökseen lainvastaisesti hankitusta todisteesta¹³⁷. OK 17:25.3:n mukainen yleissäännös jää tutkielman ulkopuolelle, koska nyt käsiteltävä OK 17:25.2:n erityissäännös kattaa itse- ja läheiskriminointisuojaan loukatun saatujen todisteiden asettamisen hyödyntämiskieltoon¹³⁸.

OK 17:25.2: Tuomioistuin ei saa rikosasiassa hyödyntää 18 §:ssä säädetyn vaitiolo-oikeuden vastaisesti hankittua todistetta. Hyödyntämiskielto koskee myös todistetta, joka on hankittu muussa menettelyssä kuin esitutkinnassa tai rikosasian oikeudenkäynnissä henkilöltä pakkokeinon käyttämisen uhalla tai muutoin vastoin hänen tahtoaan, jos hän oli tällöin epäiltyinä tai vastaajana rikoksesta taikka esitutkinta tai oikeudenkäynti oli vireillä rikoksesta, josta häntä syytetään, ja jos todisteen hankkiminen rikosasiassa olisi ollut vastoin 18 §:ää. Jos kuitenkin henkilö on muussa menettelyssä kuin rikosasian käsittelyssä tai siihen rinnastuvassa menettelyssä antanut lakisääteisen velvollisuutensa täyttämisen yhteydessä

---

¹³⁴ HE 46/2014 vp, s. 85.

¹³⁵ Prosessioikeus / Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko 2017, Todistelu. Todistuskeinot. Todistaja oikeudenkäynnissä. Todistajanaolovelvollisuus ja sen rajoitukset. Eräitä menettelykysymyksiä. Hyödyntämiskielto.

¹³⁶ Pölonen – Virolainen 2004, s. 316–317.

¹³⁷ Prosessioikeus / Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko 2017, Todistelu. Todistuskeinot. Todistaja oikeudenkäynnissä. Todistajanaolovelvollisuus ja sen rajoitukset. Eräitä menettelykysymyksiä. Yleissäännös lainvastaisesti hankitusta todisteesta.

¹³⁸ Kuitenkin poikkeuksellisesti vaitiolovelvollisuuden tai vaitiolo-oikeuden vastaisesti hankitun todisteen hyödyntämistä tulee arvioida OK 17:25.3:n mukaisesti, jos vaitiolovelvollisuus tai vaitiolo-oikeus olisi ollut murrettavissa (HE 46/2014 vp, s. 92). Huomaa terminologiasta, että *Hupli* käyttää OK 17.25.2:sta nimitystä ”yleinen hyödyntämiskielto” (*Hupli* 2017, s. 79–80). *Pölonen* ja *Tapanila* puolestaan nimittävät OK 17.25.3:a yleissäännökseksi (*Pölonen – Tapanila* 2015, s. 331).

totuudenvastaisen lausuman taikka väärän tai sisällöltään totuuden vastaisen asiakirjan taikka väärän tai väärennetyn esineen, sitä saadaan hyödyntää todisteena velvollisuuden vastaista menettelyä koskevassa rikosasiassa.

OK:n 17:25.2:n mukaan tuomioistuimien ei saa hyödyntää OK 17:18:ssa säädetyn vaitiolo-oikeuden vastaisesti hankittua todistetta. Säännöstä sovelletaan siis tapauksiin, joissa henkilöllä on toimimisvelvollisuus todistaa itseään tai läheistään vastaan tai tapauksiin, joissa on muuten hankittu merkittäviä todisteita vastoin henkilön tahtoa pakottamalla tai painostamalla. Täten hyödyntämiskielto ei siis koske passiivista todisteiden hankkimisen sietämistä, esimerkiksi kotietsinnän tai verinäytteen ottamisen sietämistä.¹³⁹ *Ervo* näkemyksen mukaan rajanveto passiivisen todisteiden hankkimisen sietämisellä, eli pakkokeinojen käytön sietämisellä, ja henkilön pakottamisella toimimaan itse aktiivisesti menee siinä, kun henkilöön kohdistuvilla toimenpiteillä murrettaisiin tosiasiallisesti henkilön vapaa tahdonmuodostus¹⁴⁰. Epäillyn, vastaajan tai läheisen vapaaehtoinen suostuminen todistamiseen tarkoittaa luonnollisesti, ettei hyödyntämiskieltoa tähän todisteeseen voi olla¹⁴¹.

5.1 Hyödyntämiskielto ja rinnakkaisen menettelyt

OK 17:25.2 ulottaa vaikutuksensa myös niin sanottuihin rinnakkaisiin prosesseihin, eli muihin menettelyihin kuin rikosprosesseihin, joissa hyödyntämiskielto koskee poikkeuksellisesti myös laillisesti saatua näyttöä¹⁴². Rinnakkaiset prosessit tarkoittavat käytännössä hallintomenettelyjä, koska niissä uhataan laillisin keinoin henkilöä pakkokeinoin tai saadaan lausuma muuten vastoin hänen tahtoaan¹⁴³. Esimerkiksi verotusmenettelyssä ja ulosottomenettelyssä henkilö on jopa vastoin tahtoaan velvollinen kertomaan rikosvastuunsa kannalta raskauttavia tietoja. Tällaisissa menettelyissä saatuja

---

¹³⁹ Prosessioikeus / *Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko* 2017, Todistelu. Todistuskeinot. Todistaja oikeudenkäynnissä. Todistajanaolovelvollisuus ja sen rajoitukset. Eräitä menettelykysymyksiä. Itsekriminointisuoja loukaten saatu todiste; *HE 46/2014 vp*, s. 89.

¹⁴⁰ *Ervo* 2003, s. 2.

¹⁴¹ *HE 46/2014 vp*, s. 89. Huomattava on kuitenkin, että henkilön tulee olla ollut tietoinen vaitiolo-oikeudestaan.

¹⁴² Prosessioikeus / *Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko* 2017, Todistelu. Todistuskeinot. Todistaja oikeudenkäynnissä. Todistajanaolovelvollisuus ja sen rajoitukset. Eräitä menettelykysymyksiä. Itsekriminointisuoja loukaten saatu todiste.

¹⁴³ *Frände – Rautio* 2016, s. 177.

todisteita ei saa hyödyntää toimimisvelvollista henkilöä vastaan myöhemmässä rikosprosessissa todisteena, jos todisteen hankkiminen rikosasiassa olisi ollut vastoin OK 17:18:ää.¹⁴⁴

Rinnakkaisella menettelyllä ja itse rikosprosessilla tulee olla asiallinen ja ajallinen yhteys toisiinsa, jotta rinnakkaisessa menettelyssä saatu tieto voidaan asettaa hyödyntämiskieltoon. Esimerkiksi verotusmenettelyssä kerrotun henkirikoksen ei voida katsoa olevan asiallisessa yhteydessä verotusmenettelyyn, koska tieto henkirikokseen syyllistymisestä ei ole tarpeellinen verotusmenettelyn ja veron määräämisen kannalta, ja täten lausumaa voidaan hyödyntää rikosasiassa todisteena. Ajallinen yhteys taasen asettaa rinnakkaisessa menettelyssä saadun todisteen hyödyntämiskieltoon, jos henkilö oli tämän tiedon antaessaan epäiltynä tai syytettynä taikka jos vireillä oli rikosprosessi, jossa myöhemmin henkilöä vastaan nostettiin syyte. Päätös esitutinnan aloittamisesta voidaan katsoa rikosprosessin alkuehteksi.¹⁴⁵

OK 17:25.2 säädetään vielä selvyuden vuoksi, ettei hyödyntämiskieltoa sovelleta silloin, kun henkilö antaa rinnakkaisessa menettelyssä totuudenvastaisen lausuman taikka väärennetyn tai väärän esinetodisteen lakisääteisen velvollisuutensa täyttämiseksi. Tällöin kyse on siitä, että henkilö on syyllistynyt rikokseen antamalla väärän tiedon *rinnakkaisessa menettelyssä*, eikä siitä, että hän olisi antanut väärän tiedon aikaisemmasta rikoksestaan. Esimerkiksi henkilöä voidaan syyttää veropetoksesta tuomioistuimessa, jos hän on antanut verotusmenettelyssä, joka on siis rinnakkainen menettely suhteessa rikosprosessiin, verovelvollisena totuudenvastaisen tiedon, että hän on ollut koko verovuoden vailla verotettavia tuloja.¹⁴⁶

5.2 Hyödyntämiskiellon riittävydestä palomuurina

Vuorenpään mukaan ratkaisun KKO 2009:80 muodostaman uuden itsekriminointisuojan tulkintalinjan vaikutus todistamiskieltoihin ilmenee

---

¹⁴⁴ Prosessioikeus / *Lappalainen, Juha – Rautio, Jaakko* 2017, Todistelu. Todistuskeinot. Todistaja oikeudenkäynnissä. Todistajanaolovelvollisuus ja sen rajoitukset. Eräitä menettelykysymyksiä. Itsekriminointisuoja loukaten saatu todiste.

¹⁴⁵ *Ibid.*

¹⁴⁶ *Ibid.*

tilanteissa, joissa puuttuu palomuri käyttää sanktiouhkaisessa kuulemisessa saatua tietoa myöhemmin todisteena. *Vuorenpää* lausuu, ettei itsekriminointisuoja vaatuvia tilanteita voi ollenkaan edes syntyä, jos lainsäädännössä on riittävän tehokkaat oikeussuojatakeet sanktiouhkaisessa menettelyssä saadun tiedon hyödyntämiseksi henkilöä vastaan aloitetussa rikosprosessissa.¹⁴⁷ Oikeuskirjallisuudessa on käyty keskustelua siitä, voisiko hyödyntämiskielto olla tällainen riittävän tehokas oikeussuojatae.

Virolainen ja *Pölönen* lausuvat jälkikäteen rikosprosessissa todisteelle asettavan hyödyntämiskiellon olevan paras, jopa ainoa mahdollinen, oikeussuojakeino välttää itsekriminointisuojan loukkaukset¹⁴⁸. Tilanteessa, jossa tietoa on hankittu jonkin todistamiskiellon vastaisesti, saatetaan kieltää kyseessä olevan tiedon hyödyntäminen todisteena tuomiossa. Joissain tilanteissa saatu tieto voidaan kuitenkin joutua asettamaan hyödyntämiskieltoon, vaikkei kyseessä olisikaan ollut laissa säädetyn tomistamiskiellon rikkominen, jos todisteen hyödyntäminen johtaisi perusoikeuksien rajoittamiseen.¹⁴⁹

Vuorenpää korostaa, että todisteiden hyödyntämiskielto on niin oikeuskäytännössä kuin oikeuskirjallisuudessa osottautunut kiperäksi kysymykseksi. Hän esittää, että ratkaisun KKO 2009:80 uuden tulkintalinjan myötä olisi olemassa sellainen palomuri, joka ratkaisun KKO 2009:80 jälkeisissä tapauksissa estäisi esimerkiksi siviiliprosessissa todistajana annetun lausuman hyödyntämisen todisteena myöhemmässä rikosoikeudenkäynnissä.¹⁵⁰ Myös Valtakunnansyyttäjänviraston näkemyksen mukaan sanktiodun totuudessa pysymisvelvollisuuden alaisena annettuja tietoja ei saa käyttää myöhemmin näyttönä henkilöä vastaan todisteena rikosprosessissa¹⁵¹.

Vuorenpää nostaa kuitenkin esille sen, että todisteiden hyödyntämiskielto ei poista kaikkia mahdollisia itsekriminointisuojan antamista edellyttäviä tilanteina, koska hyödyntämiskielto estää vain jonkin todisteen käyttämisen varsinaisessa oikeudenkäynnissä näyttönä, todisteena. Hyödyntämiskielto ei siis esimerkiksi

---

¹⁴⁷ *Vuorenpää* 2011, s. 590.

¹⁴⁸ *Virolainen – Pölönen* 2004, s. 317.

¹⁴⁹ *Vuorenpää* 2011, s. 590.

¹⁵⁰ *Ibid.* s. 590–591.

¹⁵¹ *Valtakunnansyyttäjänvirasto* 19.11.2009, s. 15.

estä poliisia suuntaamasta jo aloitetun esitutinnan suuntaamista sellaisten tietojen peusteella, mitkä on saatu esitutinnan kohteena olevan henkilön sanktiouhkaisessa kuulemisessa. Itsekriminointisuoja ei siis poistu, jos on olemassa mahdollisuus, että sanktiouhan alaisessa kuulemisessa saatuja tietoja tultaisiin käyttämään myös kuultavaan kohdistuvassa esitutinnassa.¹⁵²

Etukäteen onkin *Vuorenpään* mielestä vaikeaa, ellei jopa mahdotonta, tietää, käytettäisiinkö sanktiouhkaisessa kuulemisessa saatuja tietoja myöhemmin kuultavaa henkilöä vastaan esitutinnassa, vaiko vain todisteena rikosjutun käsittelyssä. Toisin sanoen, itsekriminointisuoja tulee ulottaa *Vuorenpään* mukaan kaikkiin sanktiouhkaisiin kuulemisiin, koska etukäteen on mahdotonta tietää, käytetäänkö pakolla saatuja tietoja rikosasian pääkäsittelyä edeltävissä oikeudenkäynnin vaiheissa, eli esitutinnassa tai syyteharkinnassa. Mikäli lainsäädännössä ei nimenomiasesti kielletä sanktiouhan alla saatujen tietojen käyttämistä kuultavaan kohdistuvassa rikosprosessissa, eli esitutkinta ja syyteharkinta mukaan lukien, on itsekriminointisuojava suojattava sanktiouhan alla toimimisvelvollista henkilöä.¹⁵³

On huomattava, että edellä *Vuorenpään* vuonna 2011 julkaistun artikkelin aikaan OK:een ei sisällynyt yleistä todisteiden hyödyntämiskieltoa, mutta OK 17 luvun vuoden 2015 uudistuksessa se sisällytettiin OK 17:25:ään. Todisteiden hyödyntämiskielto ulottuu OK 17:25.2:n mukaan kuitenkin vain todisteiden käyttämiseen itse *oikeudenkäynnissä*, joten se ei tarjonne täysin pitävää palomuuria sanktiouhkaisessa menettelyssä totuusvelvollisuuden nojalla kuultavalle henkilölle, koska tietoja voidaan käyttää muussa *rikosprosessissa*. Tuomioistuimelle osoitettu kielto käyttää tiettyä tietoa todisteena ei estä esitutinnan suuntaamista.

---

¹⁵² *Vuorenpää* 2011, s. 591–592.

¹⁵³ *Ibid.*

6 Itsekriminointisuoja rikosprosessin ulkopuolella

6.1 Rikosprosessin ja muun menettelyn vaadittu yhteys

Oikeuskirjallisuudessa *Vuorenpää* on systematisoinut viisi eri edellytystä, joiden kaikkien tulee täytyä, jotta itsekriminointisuoja ulottaisi oikeusvaikutuksensa vireillä olevan rikosprosessin ulkopuolisiin menettelyihin¹⁵⁴. Edellytykset ovat samanaikaisuusvaatimus, yhteysvaatimus, relevanttiusvaatimus, palomuurin puuttuminen ja pakko. Jos nämä edellytykset täyttyvät, henkilön katsotaan olevan itsekriminointisuojan näkökulmasta syytetty siitä riippumatta, mikä hänen prosessuaalinen asemansa on kuulemistilanteessa.¹⁵⁵ Itsekriminointisuojan kohteena oleva henkilö on siis tällöin oikeutettu vetoamaan oikeuteensa olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen myös muussa menettelyssä kuin rikosprosessissa, ja vaikkei hän olisi syytetyn asemassa tässä muussa menettelyssä.

Edellytyksistä *samanaikaisuusvaatimus* täytyy silloin, kun riittävä ajallinen yhteys vallitsee henkilöön kohdistuvan rikosepäilyn ja hänen muussa menettelyssä kuulemisen välillä. Samanaikaisuusvaatimuksen katsotaan yksimielisesti täyttyvän oikeuskirjallisuudessa silloin, kun henkilön kuuleminen muussa menettelyssä tapahtuu sen jälkeen, kun hänestä on tullut EIS 6 artiklan tarkoittamalla tavalla rikosprosessissa rikoksesta syytetty. Toisin sanoen riittävä ajallinen yhteys vallitsee ainakin silloin, kun esitutkinnassa on määritelty henkilö rikoksesta epäillyksi.¹⁵⁶ Saattaa kuitenkin olla mahdollista, että itsekriminointisuoja olisi voimassa jo ennen kuin henkilöstä on tullut rikoksesta epäilty¹⁵⁷. Ajallisen yhteyden vaatimus täyttyy silloin, kun henkilö antaa tietoja hallinnollisessa menettelyssä muussa kuin epäillyn tai vastaajan asemassa ja

---

¹⁵⁴ *Vuorenpää* 2011, s. 588. Oikeuskirjallisuudessa on systematisoitu itsekriminointisuojan vaatimia edellytyksiä myös muilla tavoin, esimerkiksi *Valtakunnansyyttäjänvirasto* on esittänyt kolme arviointikriteeriä avuksi ratkaistessa sitä, että pitäisikö itsekriminointisuoja soveltaa yksittäiseen ratkaiseen:

”1. onko sanktiouhalla annetuilla tiedoilla yhteys rikosepäilyyn?
2. voiko ilmoitusvelvollinen pitää mahdollisena, että sanktiouhalla annetut tiedot vaarantavat tai heikentävät ilmoitusvelvollisen puolustautumismahdollisuuksia?
3. miten relevantteja sanktiouhalla saadut tiedot ovat näyttönä ilmoitusvelvollisen syyllisyydestä?”
(*Valtakunnansyyttäjänvirasto* 19.11.2009, s. 8-9).

¹⁵⁵ *Vuorenpää* 2011, s. 588.

¹⁵⁶ *Ibid.*

¹⁵⁷ *Virolainen – Pölonen* 2004, s. 309. Ks. myös *Ilman*, joka katsoo oikeuskirjallisuudessa muodostuvan tulkintaeroja juuri siinä, voisiko henkilö saada itsekriminointisuojan perusteella suojaa, vaikkei hän vielä olisi rikoksesta epäillyn asemassa (*Valtakunnansyyttäjänvirasto* 19.11.2009, s. 1). Ks. myös ratkaisun KKO 2009:80 perustelujen kohta 11.

sen lisäksi tuleva rikosoikeudenkäynti on ”odotettavissa”. Henkilön muodollisella asemalla ei siis ole merkitystä, vaan vähimmäisvaatimus on esitutkinnan vireilläolo.¹⁵⁸

Puolestaan *yhteysvaatimus* tarkoittaa vaadittavaa yhteyttä rikosepäilyn ja sanktiouhan alaisuudessa annettujen tietojen välillä. Muussa menettelyssä lausutulla ja rikosprosessissa käsiteltävällä asialla on oltava ”kiinteä yhteys”, jotta itsekriminointisuojaan yhteysvaatimus täytyisi. Tulkintaongelmia tuleekin siitä, mikä katsotaan riittävän läheiseksi yhteydeksi. Ratkaisun KKO 2009:80 perustelujen kohdassa 17 KKO lausuu, että arvioinnin riittävän läheisestä yhteydestä tulisi perustua nimenomaan syytetyn näkökulmaan. Tällöin syytetyllä ei ole velvollisuutta antaa tietoja, jotka hänen oman perustellun arvionsa mukaan liittyvät rikosepäilyyn. KKO:n mukaan yhteysvaatimus täyttyy jo silloin, kun syytetty ei ole voinut sulkea pois sitä mahdollisuutta, että tiedot saattavat liittyä vireillä olevaan rikosasiaan. Selvää on siis, että yhteysvaatimus täyttyy ainakin silloin, jos sanktiouhkainen kuuleminen ja rikosepäily koskevat samoja oikeustositseikkoja.¹⁵⁹

Kriteereistä *relevanttiusvaatimus* liittyy olennaisesti *yhteysvaatimukseen*, koska sanktiouhan alla annettujen tietojen on oltava tarpeeksi merkityksellisiä myös vireillä olevassa rikosasiassa. Sanktiouhan alla annetut tiedot, jotka ovat täysin merkityksettömiä tai neutraaleja rikosasiassa arvioitavan syyllisyyskysymyksen kannalta eivät voi täyttää relevanttiusvaatimusta. Sen sijaan annetut tiedot ovat olennaisia, jos henkilö on veloitettu antamaan tietoja, jotka voivat olla haitallisia hänelle itselleen rikosprosessissa. Ratkaisun KKO 2009:80 perustelujen kohdan 17 mukaan riittävää on jo se, ”ettei tietoja vaadittaessa ole voitu sulkea pois sitä mahdollisuutta, että tiedot saattavat olla merkityksellisiä rikosasiassa.” Lisäksi perustelujen kohdan 17 mukaan relevanttiusvaatimusta, kuten myös yhteysvaatimustakin, on arvioitava juuri syytetyn näkökulmasta ja ottaa huomioon ne tiedot, jotka syytetyllä oli sinä hetkenä, jolloin häneltä pakon tai rangaistuksen uhalla vaadittiin tietoja.¹⁶⁰

---

¹⁵⁸ HE 46/2014 vp, s. 90–91.

¹⁵⁹ Vuorenpää 2011, s. 588–589. Myös Frände argumentoi ainakin samojen faktojen riittävän yhteysvaatimuksen täyttymiseksi (Frände 2010, s. 234).

¹⁶⁰ Ibid. s. 589.

Itsekriminointisuojan saamisen edellytyksistä *palomuurin puuttuminen* tarkoittaa sitä, että kuultava voi pitää mahdollisena mahdollisena sanktiouhan alla lausumiensa tietojen hyödyntämistä vireillä olevassa rikosasiassa. Lainsäädännön tehokkaat oikeussuojatakeet muodostavat pitäviä palomureja, jolloin sanktiouhan alla annettuja tietoja ei voi hyödyntää rikosprosessissa ja tällöin itsekriminointisuoja ei siis ole sovellettavissa. Pitävästä palomuurista esimerkkinä toimii UK 3:73 ja UK 3:91, joilla pyritään estämään tiettyjen ulosottomenettelyssä saatujen tietojen käyttäminen todisteena rikosasian käsittelyssä. Mikäli palomuuria ei ole, voi itsekriminointisuoja siis ulottua rikosprosessimenettelyn ulkopuolella tapahtuvaan kuulemiseen.¹⁶¹

Pakon edellytys itsekriminointisuojaissa merkitsee sitä, että epäilty ei anna tietoja vapaaehtoisesti, vaan pakotettuna. Epäillyn kuulemista tehostetaan siis erilaisilla sanktioilla. Pakkotilanteita voivat olla esimerkiksi painostusvankeuden uhka tai sanktioidun totuusvelvollisuuden uhka.¹⁶² EIT:n ratkaisukäytännössä sanktiouhan merkitys itsekriminointilanteissa ilmenee ainakin ratkaisuista *Saunders v. Yhidstyneet Kunangaskunnat* 17.12.1996, *Funke v. Ranska* 25.2.1993, *Heaney ja McGuinness v. Irlanti* ja *J.B. v. Sveitsi* 3.5.2001¹⁶³.

6.2 Itsekriminointisuojaista ja todistajan vaitiolo-oikeudesta

Itsekriminointisuojan soveltamisen edellytyksiä rikosprosessin ulkopuolisessa menettelyssä kuvattiin edellisessä alaluvussa. Puhuttaessa todistajan itsekriminointisuojaista, voidaan todeta todistajalle kuuluvan OK 17:18:n mukainen vaitiolo-oikeus. Oikeuskirjallisuudessa *Vuorenpää* on pohtinut todistajan OK 17:18:n mukaisen vaitiolo-oikeuden riittävyttä todistajan itsekriminointisuojan takaajana. *Vuorenpää* korostaa todistajan itsekriminointisuojaista puhuessaan sitä, että siinäkin on pohjimmiltaan kyse rikoksesta epäillyn oikeudesta valehdella. Rikoksesta epäillyllä on oltava oikeus valehdella. Itsekriminointisuojan katsotaan sisältävän syytetyn vaitiolo-oikeuden lisäksi myös sen, että päättäessään lausua asiassa syytetyllä ei ole myöskään

---

¹⁶¹ *Ibid.*; *Valtakunnansyyttäjänvirasto* 19.11.2009, s. 10; *Frände* 2010 235–237. Ratkaisussa KKO 2009:80 palomuurin puuttuminen tulee esille perustelujen kohdasta 19. Ks. myös hyödyntämiskiellosta palomuurina tutkielman pääluvusta 5.

¹⁶² *Vuorenpää* 2011, s. 589–590. Toisaalta *Pekka Koponen* kiinnittää tarkemmin huomiota siihen, millaista syytetyn toimiintaa on oikeuskäytännössä pidetty *vapaaehtoisena*, ja millaista toimintaa taasen viranomaisten tarkoitushakuisena syytetyn johdattelemisena (*Koponen* 2006, s. 140–142).

¹⁶³ *Koponen* 2006, s. 142.

totuudessapysymisvelvollisuutta. OK 17:18 säättää kuitenkin vain todistajan vaitiolo-oikeudesta, muttei vaikuta todistajan totuudessapysymisvelvollisuuden sisältöön, toisin kuin niin sanottu varsinainen itsekriminointisuoja. Todistajan on siis pakko puhua totta, jos hän päättää vastata hänelle esitettyyn kysymykseen syytteen uhasta huolimatta. Tällöin hän saattaa itsekriminointisuojan vastaisesti joutua myötävaikuttamaan oman syyllisyytensä selvittämiseen.¹⁶⁴

Vuorenpää siis korostaa, että itsekriminointisuojan tarkoittamassa mielessä syytettynä olevan henkilön oikeudet eivät saisi vaihdella sen mukaan, missä menettelyssä häntä kuullaan. Jos itsekriminointisuojan antamisedellytykset ovat olemassa, eivät rikosprosessin ulkopuolella kuultavan henkilön oikeudet saa olla heikkommat, kuin silloin kun kuuleminen tapahtuu häntä vastaan vireillä olevassa rikosprosessissa. *Vuorenpää* tähdentää, että todistajan päättäessä kieltäytymisoikeudestaan huolimatta vastata kysymyksiin, poistaa itsekriminointisuoja kuultavalta totuudessapysymisvelvollisuuden, koska todistaja samaistetaan syytettyyn.¹⁶⁵

6.3 KKO:n ratkaisukäytäntöä itsekriminointisuojusta

Seuraavaksi käsitellään KKO:n ratkaisuja, jotka ovat vaikuttaneet itsekriminointisuojan rajojen tulkintaan. Tutkielmassa esiin otettavilla KKO:n ratkaisuilla pyrin havainnollistamaan esimerkiksi itsekriminointisuojan soveltamisen tulkintalinjan muutosta (KKO 2009:80), edellytyksiä itsekriminointisuojan soveltamiselle sekä vaikenemisen ja valehtelun problematiikkaa (KKO 2011:46), todistajan asemaa riita-asiassa (KKO 2015:6) ja todistelutarkoituksessa kuultuun asianosaiseen kohdistuneen pakottamisen osatekijöitä (KKO 2017:78).

6.3.1 KKO 2009:80

Suomen oikeuskäytännössä itsekriminointisuoja koskevassa tulkinnassa pidetään käännekohtana ratkaisua KKO 2009:80. Ratkaisun myötä itsekriminointisuoja koskeva tulkintalinja ulottui koskemaan myös muita

---

¹⁶⁴ *Vuorenpää* 2011, s. 593–594.

¹⁶⁵ *Ibid.* 594.

samanaikaisesti vireillä olevia kuulemistilanteita, kuin vain epäillyn tai syytetyn kuulemista rikosasiassa. Ennen ratkaisua KKO 2009:80 rikoksesta epäillyn tai syytetyn itsekriminointisuojaan tulkittiin olleen voimassa vain nimenomaisessa rikosprosessissa¹⁶⁶. Tämän ratkaisun jälkeen itsekriminointisuojaan on katsottu soveltuvan rikosprosessin ulkopuolisiin muihin menettelyihin.

Ratkaisussa KKO 2009:80 oli kyse siitä, että A oli asetettu henkilökohtaiseen konkurssiin ja hänet oli määrätty vannomaan pesäluettelo. A oli samanaikaisesti syytettyinä velallisen epärehellisyysrikoksista. Pesäluettelon oikeaksi vannotessaan A oli jättänyt ilmoittamatta osan omaisuudestaan, koska A katsoi olevansa itsekriminointisuojaan mukaisesti oikeutettu olemaan myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen. Kuitenkin A tuomittiin ratkaisulla KKO 2009:27 vankeusrangaistukseen velallisen petoksesta, koska hän oli jättänyt ilmoittamatta omaisuuttaan pesäluetteloita oikeaksi vannotessaan.

Vedoten Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksen 6 artiklassa ilmaistuun itsekriminointisuojaan vaati A tuomion purkamista. KKO katsoi ottaen huomioon Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen asiaa koskevan oikeuskäytännön, että A:n tapauksessa konkurssissa annettaviksi vaadituilla tiedoilla ja samanaikaisesti vireillä olleella rikosasialla oli ollut sellainen yhteys, että A:lla oli ollut pesäluetteloita vannotessaan oikeus olla ilmoittamatta omaisuuttaan siltä osin kuin hänet oli tuomittu rangaistukseen törkeästä velallisen petoksesta. Tämän seurauksena EIS 6 artiklan kanssa ristiriidassa ollut ratkaisu KKO 2009:27 purettiin ja syyte A:ta kohtaan hylättiin.

Tapanilan mukaan ratkaisun KKO 2009:80 yksi keskeinen oikeusohje itsekriminointisuojaan liittyen ilmenee ratkaisun kohdasta 17, jonka mukaan¹⁶⁷:

17. Ihmisoikeustuomioistuimen uudemman oikeuskäytännön mukaan riittävää tässä suhteessa on jo se, ettei tietoja vaadittaessa ole voitu sulkea pois sitä mahdollisuutta, että tiedot saattavat olla merkityksellisiä

---

¹⁶⁶ Aiempaa KKO:n tulkintalinjaa edustavat esimerkiksi ratkaisut KKO 2002:122 koskien konkurssimenettelyä ja velallisen epärehellisyttä, KKO 2002:116 koskien ulosottomenettelyä ja velallisen petosta sekä KKO 2009:27, joka purettiin tässä alaluvussa käsiteltävällä ratkaisulla KKO 2009:80.

¹⁶⁷ *Tapanila* 2010, s. 578.

rikosasiassa. Oikeutta pysyä vaiti on arvioitava syytetyn näkökulmasta ja niiden tietojen perusteella, joita hänellä on silloin, kun häneltä pakon tai rangaistuksen uhalla vaaditaan tietoja. Syytetyllä ei ole velvollisuutta antaa sellaisia tietoja, joiden hän on perustellusti voinut arvioida vaarantavan tai heikentävän omia puolustusmahdollisuuksiaan. Samasta lähtökohdasta on arvioitava myös sitä, miten läheisesti tiedot liittyvät siihen rikokseen, josta häntä samaan aikaan epäillään.

Tapanila tosin kritisoi KKO:n perusteluja, koska kyseessä ei itse asiassa ollut täysin uusi EIT:n oikeuskäytäntö. Jo EIT:n ratkaisusta *J.B. v. Sveitsi* 3.5.2001 ilmenee, että itsekriminointisuoja olisi tullut soveltaa, jos tietoja annettaessa ei ole voitu sulkea pois mahdollista myöhempää syytteen vaaraa. KKO:n olisi siis tullut noudattaa tätä tulkintalinjaa jo ratkaisun *J.B.* antamisvuodesta 2001 lähtien.¹⁶⁸

Tämä KKO:n ratkaisu muutti siis tulkintalinjaa itsekriminointisuojan soveltamisesta. Ratkaisun kohdasta 17 ilmenee, että edellytys itsekriminointisuojan ulottamiselle rikosprosessin ulkopuolelle on se, ettei rikoksesta epäilty tai syytetty ole voinut sulkea pois sitä mahdollisuutta, että häneltä vaadittuja tietoja käytettäisiin mahdollisessa myöhemmässä rikosprosessissa häntä vastaan. Pelkkä mahdollisuus siitä, että vaaditut tiedot saattavat olla merkityksellisiä rikosasiassa, on riittävä soveltamisedellytys. Arviointi tietojen merkityksellisyydestä on tehtävä syytetyn näkökulmasta.¹⁶⁹

Frände on arvioinut KKO:n tulkinneen ratkaisussa KKO 2009:80 itsekriminointisuojan soveltamisedellytyksiä pakon kohteen näkökulmasta suotuisammin kuin ratkaisuissa *J.B.* ja *Marttinen*. Ratkaisuissa *J.B.* ja *Marttinen* EIT nimittäin jätti avoimeksi kysymyksen siitä, vaaditaanko itsekriminointisuojan soveltamisen arvioinnissa jonkilaista todisteen merkittävyyden arviointia. Sen sijaan KKO 2009:80 perustelujen kohdan 31 mukaan itsekriminointisuojan soveltamisen edellytykseksi on riittävää, että rikoksesta epäillyltä tai syytetyltä vaadituilla tiedoilla olisi voinut olla merkitystä vireillä olleessa rikosasiassa. *Fränden* mukaan syyte on siis hylättävä itsekriminointisuojan perusteella, jos

---

¹⁶⁸ *Ibid.*

¹⁶⁹ *Ibid.*

katsotaan, että tiedoilla on voinut olla merkitystä rikosprosessissa. Harkinta tietojen merkittävydestä jää tuomarille, eikä varsinaista näytön vahvuuden arviointia tehdä laisinkaan.¹⁷⁰

KKO lausuu itsekriminointisuojaan soveltamisesta erilaisissa tilanteissa ja sen monitulkintaisuudesta kohdassa 16 seuraavasti:

16. Itsekriminointisuoja voi tulla esille monenlaisissa tilanteissa eikä mainittu periaate ole kaikissa suhteissa ehdoton. Niin kuin Korkein oikeuskin on hakemuksen kohteena olevassa ratkaisussaan todennut, itsekriminointisuoja koskevan periaatteen sisältö ja merkitys ei ole kaikissa soveltamistilanteissa tarkasti jäsentynyt eivätkä sen vaikutukset ole kaikissa tilanteissa samanlaisia. Ihmisoikeustuomioistuimen itsekriminointisuojaan liittyvä tulkintakäytäntö ei myöskään näytä olleen sisällöltään kaikilta osin johdonmukaista.

Ratkaisun KKO 2009:80 kohdassa 16 KKO siis toteaa, että itsekriminointisuojaan tarkempi sisältö aiheuttaa tulkintaongelmia niin kansallisessa kuin EIT:n ratkaisukäytännössä. Se myös huomauttaa, ettei mainittu periaate ole kuitenkaan ehdoton. *Hupli* onkin selventänyt, että itsekriminointisuojaan rajojen hakeminen sen tulkinnan kautta on se hinta siitä, että itsekriminointisuoja on erottamaton osa oikeusjärjestelmäämme. Hänen näkemyksen mukaan kansallisen lainsäädäntömme aiheuttaa erityislaatuisia ristiriitoja itsekriminointisuojaan soveltamisessa, ja niihin olisi luonnollista puuttua lakimuutoksilla.¹⁷¹

6.3.2 KKO 2011:46

Ratkaisu KKO 2011:46 koski itsekriminointisuojaan soveltamista verotusmenettelyssä. Tapauksessa A oli epäiltynä veropetoksesta esitutkinnassa ja samanaikaisesti Verohallinto oli tehnyt hänen yrityksessään verotarkastuksen. A oli antanut vääriä tietoja verotarkastuksessa ja tämän takia aiheuttanut tai yrittänyt aiheuttaa yrityksen tuloveron määräämisen liian alhaiseksi, joten syyttäjä vaati A:lle rangaistusta törkeästä veropetoksesta. Esitutkinta ja verotarkastus

---

¹⁷⁰ *Frände* 2010, s. 233–237; *Tapanila* 2010, s. 578.

¹⁷¹ *Hupli* 2010, s. 87.

koskivat samaa A:n menettelyä. KKO lausui päätöksessään, ettei A:n väärin tietojen antamista verotarkastuksen yhteydessä voitu pitää itsekriminointisuojaan liittyvistä syistä rangaistavana, ja täten syyte törkeästä veropetoksesta hylättiin.

Ratkaisun KKO 2011:46 kohdan 9 mukaisesti veronkorotuksen ja veropetossyytteen uhat, eli niin sanotun pakkoelementin olemassaolo, eivät yksinään riitä itsekriminointisuojaan antamiseksi. Sen sijaan, verotarkastuksen ja verovelvollisen samaa menettelyä koskevan *esitutinnan samanaikainen vireilläolo* riittävät antamaan itsekriminointisuojaan verotusmenettelyssä, mistä oli kyse myös EIT:n ratkaisussa *Allen v. Yhdistynyt kuningaskunta*.¹⁷²

Lakivaliokunnan mietinnössä LaVM 19/2014 on käsitelty vuoden 2015 OK 17 luvun uudistusta. Siinä katsotaan, ettei OK 17 luvun uudistuksen myötä ollut tarkoitus muuttaa todistajan oikeutta olla vaiti itsekriminointitilanteissa, eikä edelleenkään ulottaa todistajaan valehtelu-oikeutta. Lakivaliokunta nostaa esimerkiksi nyt käsiteltävän ratkaisun KKO 2011:46 ja korostaa, että tämä ratkaisu ei perustele valehtelu-oikeuden ulottamista todistajiin. Tapauksessa verovelvollinen henkilö oli antanut verotarkastuksessa väärää tietoa seikoista, joista samanaikaisesti vireillä olleessa esitutkinnassa häntä oli epäilty törkeästä veropetoksesta. Lakivaliokunta tulkitsee, ettei verotarkastuksen kohteena ollut henkilö ollut esitutkinnan vireilläolon takia todistajan, vaan asianosaisen (verovelvollinen, epäilty) asemassa molemmissa menettelyissä. Sen mietinnön mukaan uudistetun OK 17 luvun säännös OK 17:25.2 (hyödyntämiskieltosäännös) itsekriminointisuojaan vastaisesti hankitusta todisteesta soveltuu jatkossa vastaavissa tilanteissa kuin ratkaisussa KKO 2011:46 oli käsillä.¹⁷³ Toisin sanoen, ratkaisu KKO 2011:46 ei lakivaliokunnan mukaan pyri antamaan valehtelu-oikeutta todistajille, koska tapauksessa todistaja oli tosiasiallisesti asianosaisen, epäillyn, asemassa prosessissa.

Sen sijaan tässä KKO:n ratkaisussa KKO totesi *syytetyn* nauttineen itsekriminointisuojaan verotarkastuksessa. Itsekriminointisuojaan kuuluminen verovelvolliselle tarkoittaa, että verovelvollisella oli ainakin oikeus pysyä vaiti ja pysyä passiivisena verotusmenettelyssä. Ratkaisussa KKO 2011:46 A ei

---

¹⁷² *Ibid.* s. 81.

¹⁷³ LaVM 19/2014, s. 15.

kuitenkaan käyttänyt vaikenemisoikeuttaan, vaan kertoi verotusmenettelyssä totuudenvastaisesti, eli valehteli. *Hupli* kiinnittää kritisoiden huomiota siihen, että KKO asettui perusteluissaan suoraan samaistamaan vaikenemisoikeuden ja valehtelu-oikeuden.¹⁷⁴

Ratkaisun kohdassa 18 KKO nimittäin katsoi, että verotarkastuksessa virheellisten tietojen antamisen, eli toisin sanoen valehtelun, katsominen rangaistavaksi ”hävittäisi olennaisilta osiltaan syylliseksi epäillyn oikeuden vaieta tai olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen”. Tämän vuoksi väärin tietojen antamista ei ollut KKO:n mukaan syytä arvioida toisin kuin oikeutta vaieta tai jättää tietoja antamatta ja itsekriminointisuojaan katsottiin ulottuvan myös tällaiseen menettelyyn. Tämän kohdan perustelut ovat muotoiltu samoin, kuin EIT:n ratkaisussa *Marttinen v. Suomi*¹⁷⁵.

Hupli kritisoi ratkaisun KKO 2011:46 perusteluista erityisesti sitä, ettei KKO:n perusteluista ilmene riittäviä syitä vaikenemisen ja valehtelun samaistamiselle. Toisien sanoen *Hupli* väittää, että vaikeneminen ja valehtelu ovat tekoina sillä tavalla perustavanlaatuisesti toisistaan poikkeavia tekoja, ettei niitä pitäisi asettaa toisiaan vastaaviksi teoiksi. *Huplin* mielestä vaikeneminen ja valehtelu ovat käytännön tekoina täysin toisistaan erotettavia tekoja, koska vaikeneminen, eli vaikenemisoikeuden käyttäminen, eroaa perustavanlaatuisesti valehtelemisestä, jolloin toisin sanoen vaikenemisoikeudesta luovutaan lausumalla asiassa totuudenvastaisesti. Epäillyn tai syytetyn vaikeneminen on passiivista toimintaa, mutta sen sijaan valehtelu edellyttää häneltä aktiivista toimintaa.¹⁷⁶

Hupli havainnollistaa vaikenemisen ja valehtelun välistä eroa oikeusnormien ja niiden soveltamisen tasolla EIT:n ratkaisun *Marttinen v. Suomi* kautta. Tapauksessa syytetty käytti ulosottomenettelyssä vaikenemisoikeuttaan, ja EIT:n ratkaisun perustelujen mukaisesti *Hupli* puoltaa näkemystä siitä, että ulosottokaaren mukainen uhkasakko painosti ulosottovelallista luopumaan vaikenemisoikeudestaan. Tämän takia uhkasakon asettaminen ulosottoselvityksessä oli itsekriminointisuojaan vastaista. Sen sijaan vaatimus

---

¹⁷⁴ *Hupli* 2017, s. 81–82.

¹⁷⁵ *Ibid.*

¹⁷⁶ *Ibid.*

pidättäytyä totuudenvastaisten lausumien antamisesta ei painosta vaikenemisoikeudesta luopumiseen, vaan pikemminkin päinvastoin kannustaa vaikenemisoikeuden käyttämiseen. *Huplin* näkemyksen mukaan vaatimus pidättäytyä totuudenvastaisten lausumien antamisesta ei ole itsekriminointisuojaan vastaista, jos itsekriminointisuojaalla tarkoitetaan nimenomaan vain oikeutta passiviteettiin, eli oikeutta olla myötävaikuttamatta oman syyllisyyden selvittämiseen.¹⁷⁷

Hupli kritisoi tätä KKO:n tekemää samaistusta valehtelun ja vaikenemisen välillä, koska niiden samaistaminen toisiinsa tarkoittaisi sitä, ettei valehteluun tulisi kohdistaa moitearvostelmaa, koska vaikenemiseenkaan ei sitä kohdistu¹⁷⁸. Aktiivisen, toimimista vaativan, valehtelun ja passiivisen, vaikenemisoikeuden, vaikenemisen samaistus toisiinsa ei ole yksiselitteistä, koska ensimmäinen vaatii henkilöltä nimenomaan omaa aktiivista myötävaikuttamista, mutta jälkimmäinen tarkoittaa henkilön passiivisuutta ja ei siis vaadi henkilön aktiivista toimimista.

6.3.3 KKO 2015:6

Ratkaisussa KKO 2015:6 oli kyse siitä, että A:ta ja B:tä oli kuultu todistajina riita-asiassa käräjäoikeudessa, ja he olivat samaan aikaan syytettyinä tähän riita-asiaan liittyvien seikkojen johdosta. Myöhemmin syyttäjä vaati heille rangaistusta perättömästä lausumasta tuomioistuimessa, koska A ja B eivät olleet käräjäoikeudessa käyttäneet kieltäytymisoikeuttaan, vaan olivat antaneet valheellisen todistuksen riita-asiassa, jotteivat he paljastaisi omia rikoksiaan. KKO:n tuomiossa katsottiin, ettei A:n ja B:n itsekriminointisuojaan ollut loukattu ja lisäksi, ettei perätöntä lausumaa koskeva RL 15:13:n mukainen rajoitussäännös tullut sovellettavaksi. A ja B tuomittiin perättömästä lausumasta tuomioistuimessa rangaistukseen.

Ratkaisua KKO 2015:6 on oikeuskirjallisuudessa tulkittu siten, että todistajilla on väittämistaakka vedota itsekriminointisuojaansa¹⁷⁹. Todistajan väittämistaakka ilmenee ratkaisun kohdasta 34, jonka mukaan todistajina kuullut henkilöt eivät

---

¹⁷⁷ *Ibid.* s. 82.

¹⁷⁸ *Ibid.* s. 86 alaviite 24.

¹⁷⁹ *Pölonen – Tapanila* 2015, s. 438.

vedonneet itsekriminointisuojaansa¹⁸⁰. Todistajan on siis itse vedottava OK:n 17:18.1:n mukaiseen itsekriminointisuojaansa varsinaisessa todistelun vastaanottotilanteessa, voidakseen valita mitä hän lausuu, jättää pois todistuksestaan tai voidakseen jopa valehdella¹⁸¹. Ilman itsekriminointisuojaan vetoamista todistaja ei siis täten voi myöhemmässä rikosprosessissa syytettynä ollessaan vedota siihen, että hänen aikaisemmin todistajana antamaa lausumaa ei saa hyödyntää todisteena OK 17:25.2:n ilmenevän hyödyntämiskiellon mukaisesti¹⁸². Tässä tapauksessa todistajat A ja B eivät olleet nimenomaisesti vedonneet itsekriminointisuojaansa asian käsittelyssä kärjäoikeudessa riita-asiassa eivätkä myöskään esittäneet, että totuudessa pysyminen olisi ollut heille mahdotonta myötävaikuttamatta heidän omien rikostensa selvittämiseen¹⁸³.

Ratkaisussa KKO 2015:6 tapauksen lähtökohdat olivat samanlaiset kuin aikaisemmassa ratkaisussa KKO 2011:46, mutta KKO päätyi tulkinnan kautta erilaiseen lopputulokseen myöhemmässä ratkaisussa. Molemmissa tapauksissa oli samanaikaisesti vireillä rikosasia, kun syytetyiltä vaadittiin tietoja rikosprosessin ulkopuolisessa menettelyssä ja rikosprosessi ja sen ulkopuolinen menettely koskivat samoja tapahtumia. Edellisessä alaluvussa 6.3.2 käsitellyssä ratkaisussa KKO 2011:45 todettiin itsekriminointisuojaan soveltuneen verovelvolliseen, mutta nyt käsiteltävässä ratkaisussa KKO 2015:6 itsekriminointisuoja ei soveltunut.

KKO perusteli erilaista ratkaisuaan sillä, että todistajan oikeudellisessa asemassa voi kansallisella tasolla olla erityisiä piirteitä ja lisäksi, että myös EIT:n ratkaisukäytännön mukaan itsekriminointisuoja ei ole ehdoton. Tarkemmissa perusteluissaan se toteaa, että syyksilukevaan tuomioon todistajien tekemästä perättömästä lausumasta tuomioistuimessa vaikutti erityisesti se, että todistajan kuulemisen tarkoituksena on ”saada selville totuus asiassa”. Näin se pyrki

---

¹⁸⁰ *Ibid.*; *Frände – Rautio* 2016, s. 147.

¹⁸¹ *Frände – Rautio* 2016, s. 147.

¹⁸² *Ibid.* Ks. lisää hyödyntämiskiellosta tutkielman pääluvusta 5. Lisäksi väittämistaakasta on se hyöty, että tuomioistuin tulee silloin tietoiseksi siitä, että todistajan kertomus jää puutteelliseksi, eikä sille anneta samanlaista painoarvoa todistusharkinnassa, kuin täydelliselle kertomukselle tulisi mahdollisesti antaa (*Viljanen* 1993, s. 1022).

¹⁸³ KKO 2015:6 kohta 34. Myöskään asiassa ilmi tulleista seikoista ei voinut KKO:n mukaan päätellä totuudessa pysymisen olleen mahdotonta.

argumentoimaan, että todistajan asema on perustavanlaatuisesti erilainen kuin konkurssivelallisen asema konkurssimenettelyssä (KKO 2009:80) ja verovelvollisen asema verotarkastuksessa (KKO 2011:46).¹⁸⁴

Huplin mukaan tässä KKO:n ratkaisussa perustelu erilaisista päämääristä todistajan, konkurssivelallisen ja verovelvollisen kuulemisissa ontuu. Kyseenalaista on se, että onko konkurssivelallisen ja verovelvollisen kuuleminen heidän *omissa asioissaan* riittävä perustelu ulottaa heihin laajempi itsekriminointisuoja (oikeus valehdella) kuin tilanteessa, jossa todistajaa kuullaan *joidenkin muiden nimissä vireillä* olevassa asiassa. Nimittäin itsekriminointisuojan näkökulmasta katsottuna itsekriminointisuoja suojeltava oikeusturvaintressi on juuri todistajan oma subjektiivinen oikeusturvaintressi. Todistajalla on oltava oikeus puolustautua omassa erillisessä asiassa rikosepäilyä tai syytettä vastaan – myös todistaja tarvitsee itsekriminointisuoja itseään koskevassa rikosasiassa. Tästä näkökulmasta katsoen ei todistajan asema todistajana toisen nimissä vireillä olevassa asiassa kuultaessa eroakaan enää eroakaan konkurssivelallisen ja verovelvollisen asemasta kuultavana, eikä todistajan konkurssivelallista tai verovelvollista rajoitetumpi itsekriminointisuoja ole hyväksyttävästi perusteltu.¹⁸⁵

6.3.4 KKO 2017:78

Viime vuoden marraskuussa KKO:n antama ratkaisu KKO 2017:78 koskee todistelutarkoituksessa kuullun asianosaisen kuulemista itsekriminointitilannetta muistuttavissa olosuhteissa. Tapauksessa oli kyse siitä, oliko syyte törkeästä petoksesta ja petoksesta tullut hylätä itsekriminointisuoja koskevien periaatteiden nojalla. Tämän tapauksen yhteydessä on huomautettava, että ratkaisussa KKO 2017:78 sovellettiin todistelua koskevia säännöksiä, jotka olivat voimassa ennen vuonna 2015 muutettua OK 17 lukua. Asianosaista ei voida enää kuulustella totuusvakuutuksen nojalla¹⁸⁶.

---

¹⁸⁴ *Hupli* 2017, s. 84–85.

¹⁸⁵ *Hupli* 2017, s. 85

¹⁸⁶ Ks. lisää asianosaisen kuulemisesta todistelutarkoituksessa tutkielman alaluvusta 4.2.

Ratkaisun KKO 2017:78 otsikko kuuluu:

A:ta oli kuultu käräjäoikeudessa takaisinsaantia konkurssipesään koskevan asian pääkäsitelyssä vastaajayhtiön edustajana henkilökohtaisesti todistelutarkoituksessa ja toisessa vastaavassa asiassa asianosaisena henkilökohtaisesti todistelutarkoituksessa. Ennen kuulemistaan näissä oikeudenkäynneissä A:ta oli kuultu rikoksesta epäiltynä velallisen rikoksia koskevassa esitutkinnassa, joka liittyi takaisinsaantioikeudenkäyntien kohteena oleviin toimiin. A:lle vaadittiin rangaistusta törkeästä petoksesta ja petoksesta, koska hän oli hankkiakseen edustamalleen yhtiölle ja itselleen oikeudetonta taloudellista hyötyä erehdyttänyt käräjäoikeutta kertomalla todistelutarkoituksessa henkilökohtaisesti kuultuna totuudenvastaisesti takaisinsaantikanteiden perusteita koskevista seikoista, aiheuttaen menettelyllään kanteiden hylkäämisen ja siten kantajalle vahinkoa.

Korkeimman oikeuden ratkaisusta ilmenevillä perusteilla katsottiin, ettei A:n itsekriminointisuojaaja ollut loukattu. Syytteitä törkeästä petoksesta ja petoksesta ei ollut hylättävä itsekriminointisuojaaja koskevalla perusteella. Ks. KKO:2015:6.

Ratkaisussa KKO 2017:78 KKO siis kumosi hovioikeuden tuomion, jolla oli hylätty syytteet törkeästä petoksesta ja petoksesta itsekriminointisuojaaja koskevalla perusteella. KKO siis katsoi hovioikeudesta poiketen, ettei A:n itsekriminointisuojaaja ollut loukattu.

KKO:n arvioidessa itsekriminointisuojaajan soveltamisedellytystä A:n pakottamisesta todistamaan itseään vastaan se lausuu, että A on itse tahtonut tulla kuulusteltavaksi, vaikka on ollut tietoinen siitä, ettei häntä ole voitu velvoittaa kuultavaksi todistelutarkoituksessa. Toisaalta KKO huomauttaa, että A:n oli käytännössä suostuttava todistamaan asiassa, koska muuten hänen vaitioloa olisi epäilemättä käytetty A:ta vastaan näyttönä hänen syyllisyydestään velallisen rikoksia koskevassa asiassa¹⁸⁷.

---

¹⁸⁷ KKO 2017:78 kohta 20.

KKO vetoaa perustelujen kohdassa 22 aikaisempaan ratkaisuunsa KKO 2015:6 ja käsittelee todistajan asemassa kuultavaan kohdistuvaa pakottamista. KKO lausuu, että todistajan lausussa asiassa tai vastatessa kysymykseen vetoamatta kieltäytymisoikeuteensa ei voi olla kyse tilanteesta, jossa todistaja on pakotettu todistajaan. Mikäli todistaja antaa lausuman, joka on hänelle epäedullinen, ei voida katsoa hänen tehneen sitä pakotettuna todistamaan itseään vastaan.¹⁸⁸

KKO kiinnittää perustelujensa kohdissa 24 ja 25 huomiota siihen, että riita-asiassa todistelutarkoituksessa kuultavan ja niin sanotun varsinaisen todistajan oikeudellisissa asemissa esiintyy eroja. Eroavaisuuksista huolimatta se toteaa, että riita-asiassa todistelutarkoituksessa kuultavan oikeudellinen asema on itsekriminointisuojaan kannalta perusteltua rinnastaa todistajan asemaan¹⁸⁹. Täten A:n asema todistelutarkoituksessa kuultavana henkilönä rinnastui siis todistajaan, eikä rangaistusuhka prosessipetoksesta merkinnyt hänen epäasianmukaista pakottamista selvittämään omaa syyllisyyttään. Toisaalta KKO lausuu perusteluissa, ettei tarkoitus kuitenkaan ole tulkita kansallisen lainsäädäntömme säännöksiä todistajan kieltäytymisoikeudesta ja totuusvelvollisuudesta niin tiukasti, että tiukka tulkintalinja estäisi itsekriminointisuojaan käyttämisen tehokkaana oikeusturvatakeena¹⁹⁰.

KKO toteaa, että A on ollut todistelutarkoituksessa kuulusteltavan asemassa vaikeissa tilanteissa, joissa hän on joutunut punnitsemaan eri intressejä¹⁹¹. A on kuitenkin itse nimennyt itsensä todistelutarkoituksessa kuultavaksi tällaisessa intressikonfliktitilanteessa. KKO päätyy perusteluissaan siihen, että tämä A:n toiminta ei suinkaan viittaa siihen, että A:lla ei olisi ollut mahdollisuutta olla vaiti ja kieltäytyä antamasta kertomusta ja vastaamasta kysymyksiin takaisinsaantioikeudenkäynneissä. Sen sijaan A:n toiminta kertoo siitä, että hän on tähännyt takaisinsaantiasioiden voittamiseen antamalla totuudenvastaisia kertomuksia. Tästä johtuen KKO perustelee, ettei A:han voida katsoa kohdistuneen sopimatonta pakottamista vain sen takia, että

---

¹⁸⁸ KKO 2017:78 kohta 22.

¹⁸⁹ KKO 2017:78 kohta 26.

¹⁹⁰ KKO 2017:78 kohta 26.

¹⁹¹ KKO 2017:78 kohta 31.

takaisinsaantiasiassa vastapuolena ollut X OY:n konkurssipesä on toiminut aktiivisesti A:n saattamiseksi vastuuseen.¹⁹²

KKO totesi siis ratkaisussaan, että A:ta ei oltu sopimattomasti pakotettu todistamaan itseään vastaan, koska asiassa ei ilmennyt, että A:n olisi ollut mahdotonta pysyä totuudessa myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen. Hänellä ei siis ollut hyväksyttävää syytä valehdella, kun häntä kuultiin todistelutarkoituksessa. Hovioikeus sen sijaan päätyi aiemmassa, mutta KKO:n ratkaisun myötä kumotussa ratkaisussaan tulkintaan, että A:lla oli oikeus valehdella todistelutarkoituksessa kuultavana, koska hovioikeuden perustelujen mukaan olisi ollut A:n itsekriminointisuojaan vastaista velvoittaa A poikkeamaan todistelutarkoituksessa kuultavana hänen jo aiemmin velallisen epärehellisyyttä koskevassa esitutkinnassa antamasta kertomuksestaan. Hovioikeus argumentoi, että A:n väärien tietojen antamista ei pitänyt tästä syystä arvoida toisin kuin hänen oikeuttaan vaieta tai jättää tietojaan antamatta todistelutarkoituksessa kuulemistilanteessa. KKO:n ratkaisun perusteluista kuitenkin ilmenee, että KKO antoi erityistä painoarvoa sille, että A:n asema todistelutarkoituksessa kuultavana henkilönä rinnastui todistajaan, jolloin korostuu todistajan positiivinen totuusvelvollisuus.

7 Perättömästä lausumasta ja valehtelusta

7.1 Perätön lausuma

Keskustelu mahdollisen valehtelu-oikeuden olemassaolosta kietoutuu myös RL:ssä säädetyn perättömän lausuman kriminalisoinnin ympärille, joten tässä tutkielman alaluvussa käsitellään lyhyesti perättömän lausuman kriminalisointia. Perätön lausuma tarkoittaa väärien tietojen antamista tai ilman laillista syytä

---

¹⁹² KKO 2017:78 kohta 31.

tapahtuvaa totuudenmukaisten tietojen salaamista¹⁹³. Sen sääntelyn tavoitteena on pyrkimys aineellisen totuuden saavuttamiseen oikeudenkäytössä¹⁹⁴.

RL 15:1:n säättää perättömästä lausumasta tuomioistuimessa. Lisäksi RL 15:2 kriminalisoi perättömän lausuman viranomaismenettelyssä, RL 15:3 kriminalisoi törkeän perättömän lausuman tuomioistuimessa ja RL 15:4 kriminalisoi tuottamuksellisen perättömän lausuman. Säännökset ovat siis ryhmitelty sen mukaan, missä menettelyssä perätön lausuma annetaan.

Tässä yhteydessä otetaan esiin vain RL:15.1:n mukainen perätön lausuma lausuman, koska se selventää riittävästi perättömän lausuman rangaistavuutta tämän tutkielman kannalta. Perättömästä lausumasta tuomioistuimessa säädetään seuraavasti:

RL 15:1.1: Jos

1) todistaja tai asiantuntija tuomioistuimessa tai

2) muu henkilö tuomioistuimessa valan tai vakuutuksen nojalla antaa väärän tiedon asiassa tai ilman laillista syytä salaa siihen kuuluvan seikan,

hänet on tuomittava perättömästä lausumasta tuomioistuimessa vankeuteen enintään kolmeksi vuodeksi.

RL 15:1.1 säättää nimenoisesti tuomioistuimessa annettavasta perättömästä lausumasta. Siihen voi syyllistyä todistajana tai asiantuntijana kuultava henkilö, mutta myös muu henkilö, jota kuullaan valan tai vakuutuksen nojalla. Lausuma katsotaan perättömäksi silloin, jos henkilö antaa objektiivisen todellisuuden kannalta väärän tiedon, eli esimerkiksi kertoo nähneensä kyseessä olevan rikoksen, vaikka on vain kuullut tapahtumasta¹⁹⁵. Toisaalta vanhemmassa

---

¹⁹³ Rikosoikeus / *Majanen, Martti* 2013, Rikoslajit. RL 15: Rikokset oikeudenkäyttöä vastaan. Perätön lausuma.

¹⁹⁴ *Ibid.* Ks. myös *HE 6/1997 vp*, s. 14.

¹⁹⁵ Rikosoikeus / *Majanen, Martti* 2013, Rikoslajit. RL 15: Rikokset oikeudenkäyttöä vastaan. Perätön lausuma. Perätön lausuma tuomioistuimessa (RL 15:1).

oikeuskirjallisuudessa *Tirkkonen* väittää olevan käytännössä mahdotonta todeta, onko todistajankertomus ollut tahallisesti valheellinen vaiko niin sanotusti objektiivisesti valheellinen, eli huolimatta todistajan halusta puhua totta, todistuskertomus on ollut objektiivisesti katsottuna virheellinen¹⁹⁶. Salaamisesta on puolestaan kyse silloin, kun jonkin seikan kertomatta jättäminen on tapahtunut ilman laillista syytä.¹⁹⁷

7.2 Rajoitus perättömän lausuman rangaistavuuteen

RL 15:1:n, 15:2:n, 15:3:n ja 15:4:n mukaisista perättömistä lausunnoista ei kuitenkaan rankaista, jos RL 15:13:stä ilmenevä rajoitussäännöksen soveltamisedellytykset täyttyvät. RL 15:13 muodostaa poikkeuksen edellisessä alaluvussa esiteltyjen perättömien lausumien säännösten soveltamiseen:

RL 15:13: Perätöntä lausumaa koskevia säännöksiä ei sovelleta, jos:

- 1) lausuman antaja ennen kuulemisen tai kuulustelun päättymistä oikaisee lausuman tai ilmaisee salaamansa seikan; taikka
- 2) totuudessa pysyminen on ollut mahdotonta ilman vaaraa joutua vastuuseen omasta rikoksesta tai siihen rinnastettavasta lainvastaisesta teosta.

Perätöntä lausumaa tuomioistuimessa koskevia säännöksiä ei sovelleta rikosasiassa kuultavaan todistajaan:

- 1) joka on asianomistaja, jolla ei ole asiassa vaatimuksia;
- 2) jota on syytetty samasta teosta tai teosta, jolla on välitön yhteys siihen tekoon, jota syyte koskee;

---

¹⁹⁶ *Tirkkonen* 1972, s. 297–298.

¹⁹⁷ *Tirkkonen* tosin huomauttaa, että todistajankertomuksissa olevat virheet johtuvat yleensä epätarkoista aistihavainnoista (*Tirkkonen* 1972, s. 298). Ks. lisää todistajanpsykologisesta näkökulmasta *Tirkkonen* 1972, s. 296–301.

3) jolle on annettu sakkomääräys, rangaistusmääräys tai rikesakkomääräys 2 kohdassa tarkoitetusta teosta; (18.11.2016/985)

4) jonka teko esitutkintalain 3 luvun 9 §:n nojalla on päätetty jättää saattamatta syyttäjän harkittavaksi taikka jonka teosta syyttäjä on päättänyt jättää oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain 1 luvun 7 tai 8 §:n taikka muun vastaavan toimenpiteistä luopumista tarkoittavan lainkohdan nojalla syytteen nostamatta.

RL 15:13.1:n toinen kohta säätää niin sanotusta rajoitussäännöksestä. Sen mukaan perättömästä lausumasta ei rankaista, jos totuudessa pysyminen on ollut ollut mahdotonta ilman vaaraa joutua vastuuseen omasta rikoksesta tai siihen rinnastettavasta lainvastaisesta teosta¹⁹⁸. Edellytys rajoitussäännöksen soveltamiselle on siis se, että perättömän lausuneen henkilön on ollut *mahdotonta* pysyä totuudessa ilman *vaaraa* joutua vastuuseen omasta rikoksestaan. Toisin sanoen, jälkikäteisen arvioinnin perusteella totuudenvastainen lausuma, eli valehtelu, on ollut ainut keino välttyä vaarasta joutua vastuuseen omasta rikoksestaan.

Rajoitussäännös kattaa vain sellaiset totuudenvastaiset lausumat ja salaamiset, joissa totuudessa pysyminen on ollut mahdotonta, eli totuudesta poikkeaminen on ollut välttämätöntä. Rajoitussäännös ei esimerkiksi todistajalle luo yleistä oikeutta kertoa totuudenvastaisia seikkoja. Lisäksi, rajoitussäännös kattaa vain henkilön *omat* rikokset tai lainvastaiset teot, joten jos syytteen tai vastuuseen joutumisen vaara kohdistuu kuultavan lähisukulaisiin, ei rajoitussäännös sovellu.¹⁹⁹

Oikeudenkäynnissä todistajien osalta rajoitussäännös voi esimerkiksi tarkoittaa, että OK 17:18:n vaikenemisoikeus ei todistajan todistaessa ole turvannut todistajalle riittävää itsekriminointisuoja, vaan todistajan on ollut pakko valehdella, jottei hänelle olisi muodostunut vaaraa joutua vastuuseen omasta

---

¹⁹⁸ Rikokseen rinnastettava lainvastaisella teolla tarkoitetaan esimeksiksi tekoja, jotka olematta rikoksia voisivat johtaa virkamiehen kurinpitoseuraamukseen tai sotilaskurinpitolaissa (331/1983) (kumottu lailla 255/2014) tarkoitettuun kurinpitorangeistukseen tai -ojennukseen (*HE 6/1997 vp*, s. 50).

¹⁹⁹ *HE 6/1997 vp*, s. 50.

rikoksestaan. Tällöin todistaja on siis perustellusti ollut oikeutettu lausumaan totuudenvastaisesti – valehtelemaan. Tällaisessa tilanteessa, poikkeuksellisesti, todistajan ei kohtuudella²⁰⁰ voitane katsoa olleen velvollinen täyttämään todistajille lähtökohtaisesti kuuluvaa positiivista totuusvelvollisuutta, taikka olleen velvollinen vaikenemaan vedoten OK 17:18:ään. Todistajan näin valehdellessa perättömän lausuman rikostunnusmerkistö sinänsä täytyy, mutta sovellettavaksi tulee rajoitussäännös, koska todistajan oli mahdotonta ja kohtuutonta vedota vaitiolo-oikeuteensa.

7.2.1 Rajoitussäännöksen soveltamisesta

Hupli ottaa artikkelissaan esille ratkaisun KKO 2011:46 osalta, ettei kyseisessä tapauksessa ollut kyse RL:n 15:2:n mukaisesta perättömästä lausumasta viranomaismenettelyssä, koska KKO totesi tapauksessa verovelvollisen nauttineen itsekriminointisuoja. Täten tapauksessa ei tullut sovellettavaksi RL 15:13.1:n 2 kohdan rajoitussäännös.²⁰¹ Tarkasteltaessa rajoitussäännöksen ja ”yleisen” itsekriminointisuojan funktioita, voidaan havaita, että niillä molemmilla olisi kyseisessä tapauksessa päästy samaan lopputulokseen.

Rajoitussäännöksen taustalla vaikuttaa itsekriminointisuojusta johtuvat syyt, mutta se eroaa ”yleisestä” itsekriminointisuojusta sen soveltamisedellytyksen osalta. Yleisen itsekriminointisuojan soveltamiseenhan riittää pelkästään se, ettei rikoksesta epäilty tai syytetty ole voinut sulkea pois sitä mahdollisuutta, että häneltä pakon uhalla vaaditun tiedon ilmaiseminen hankaloittaisi puolustautumista rikosasiassa. Sen sijaan rajoitussäännöksen soveltamiseksi tuomioistuimien harkitsee vaaran välttämisen mahdottomuutta. *Huplin* näkemyksen mukaan rajoitussäännöstä voitaisiin soveltaa rikoksesta epäillyn tai syytetyn eduksi myös esimerkiksi verotarkastuksessa, ulosotossa ja konkurssissa. Hän perustelee tätä sillä, että valehtelun salliminen kyseisissä menettelyissä johtuu samoista ”motiiviongelmista”, joiden takia säännös perättömästä lausumasta on alun perin säädetty.²⁰²

---

²⁰⁰ Kohtuudenmukaisuuden edellytys mainitaan lain esitöissä (*HE 6/1997 vp*, s. 48.)

²⁰¹ *Hupli* 2017, s. 83. Ks. rajoitussäännöksestä 7.2.

²⁰² *Ibid.*

RL:n perätöntä lausumaa koskevaa rajoitussäännöstä soveltamalla päästäisiin *Huplin* mielestä samaan lopputulokseen, kuin vaikenemisen ja valehtelun teennäisellä samaistamisella, kuten ratkaisussa KKO 2011:46 tehtiin. Jos vaikenemisoikeuden käyttäminen ei riittäisi turvaamaan rikoksesta epäillyn tai syytetyn itsekriminointisuojaaja, olisi valehtelu sallittua ja näin ollen ei rangaistavaa. Jos taas vaikenemisoikeuden käyttäminen olisi riittävää turvaamaan itsekriminointisuojaajan toteutumisen, valehtelu ei olisi sallittua ja olisi täten rangaistavaa. *Hupli* näkee itsekriminointisuojaajan rajojen muodostumisen viime sijassa valintakysymyksenä siitä, haluammeko itsekriminointisuojaajan sisältävän oikeuden valehdella myös muissa menettelyissä, kuin esitutkinnassa ja syytteen tuomioistuinkäsittelyssä.²⁰³

Itsekriminointisuojaajan rajojen määrittely ei ole selvää. Itsekriminointisuojaajan ytimessä on perinteisesti pidetty rikoksesta epäillyn tai syytetyn oikeutta passiivisuuteen. *Huplin* mukaan vaikenemisoikeuden laajentaminen oikeudeksi valehdella aktiivisesti muissa menettelyissä kuin esitutkinnassa ja rikosasian tuomioistuinkäsittelyssä ei kuulu itsekriminointisuojaajan ytimeen, vaan valehtelu-oikeus koettelee itsekriminointisuojaajan rajoja, sekä lisäksi itsekriminointisuojaajan yleistä legitimitettä. Valehtelu-oikeuden sisällyttämisellä itsekriminointisuojaajaan on riskinä ääritilanteissa jopa oikeuden väärinkäyttö. *Hupli* korostaa, että itsekriminointisuojaaja ei anna suojaa ainoastaan yksilölle valtion rankaisuvalltaa vastaan, vaan usein tulee ottaa huomioon muidenkin ihmisten kuin vain rikoksesta epäillyn tai syytetyn oikeudet odotukset.²⁰⁴

Toisaalta itsekriminointisuojaajan sisällyttäminen oikeusjärjestelmäämme on oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin perusedellytys, mutta toisaalta tulkintaongelmat sen tarkemmasta sisällöstä ovat se hinta, joka itsekriminointisuojaajan olemassaolosta seuraa. Esimerkiksi oman kansallisen lainsäädäntömme sisältävät ristiriidat itsekriminointisuojaajan soveltamisesta ulosotto- ja konkurssimenettelyjen välillä lisäävät tulkintaongelmia. Jotta

---

²⁰³ *Ibid.* s. 86. Ks. lisää pohdintaa vaikenemis- ja valehtelu-oikeudesta ratkaisua KKO 2011:46 käsittelevästä alaluvusta 6.3.2.

²⁰⁴ *Ibid.*

tulkintaongelmista päästäisiin eroon tai ainakin lieventää, olisi *Huplin* mielestä ratkaisu muuttaa lakeja.²⁰⁵

7.2.2 Salaamisesta ja valehtelusta rajoitussäännöksen valossa

Viljanen toteaa artikkelissaan, että tavallisen kansalaisen käsitys lain sallimista teoista kiteytyy hyvin tunnettuun sanontaan: ”kaikki se, mitä ei erikseen ole laissa kiellettyä, on sallittua”. Oikeustieteellisestä näkökulmasta tämä yleinen kansalaisten oikeustajua kuvaava periaate on olennaista ottaa huomioon lainvalmistelussa sen takia, että rangaistusuhalla tehostettu totuudessapysymisvelvollisuus antaa kansalaisille selvän viestin: asiassa ei ole oikeutta salata seikkoja, taikka valehdella. Ja toisaalta päinvastoin, jos asianomaiselle ei ole säädetty rangaistusuhkaista totuudessapysymisvelvollisuutta, käsittää tavallinen kansalainen helposti sen tarkoittavan annettua oikeutta salata ja valehdella.²⁰⁶

Viljanen luonnehtii olevan olemassa oikeastaan kahden tyyppisiä ”oikeuksia” valehdella. Ensimmäisen tyyppitapaus tarkoittaa tosiasiallista oikeutta valehdella ja salata seikkoja asiassa, tästä voisi toimia esimerkkinä syytetyn asema rikosoikeudenkäynnissä. Toinen tyyppitapaus valehteluoikeudesta tarkoittaa sen sijaan valehtelun ja salaamisen näennäistä kieltämistä, mutta siihen ei liity rangaistusuhkaa.²⁰⁷ Tästä *Viljanen* esittää kritiikkinä sen, että oikeuskirjallisuudessa puollettu riita-asian asianosaisen positiivinen totuusvelvollisuus on hänen tulkintansa mukaan tosielämän tavallisille kansalaisille vieras ajatus, koska kuulemiseen ei liity rangaistusuhkaa²⁰⁸.

Kuten tutkielmassa selvennettiin alaluvussa 7.1, niin perättömään lausumaan syyllistyy, kun lausuman antaneella henkilöllä ei ole ollut laillista syytä antaa väärää tietoa asiassa tai salata siihen kuuluvaa seikkaa. *Viljanen* pohtii, onko ”perätön lausuma” tulkittavissa teoksi, joka sinänsä täyttää jonkin RL 15 luvun rikostunnusmerkistön, mutta siihen soveltuu rajoitussäännös. Vai tarkoittaako ”perätön lausuma” sellaista lausumaa, jonka antaja kyllä poikkeaa totuudesta,

---

²⁰⁵ *Ibid.*

²⁰⁶ *Viljanen* 1993, s. 1009–1010.

²⁰⁷ *Ibid.* s. 1010.

²⁰⁸ *Ibid.* s. 1017.

mutta teko ei välttämättä täytä minkään RL 15 luvun rikostunnusmerkistöä, koska jokin muu säännös antaa hänelle oikeuden lausua totuudenvastaisesti. Tällä kysymyksellä *Viljanen* havainnollistaa sitä, ettei ole selvää, mikä on rajoitussäännöksen itsenäinen merkitys?²⁰⁹

Viljanen pohtii rajoitussäännöksen osalta sitä, mikä on sen merkitys suhteessa muihin vaitioloon oikeuttaviin säännöksiin, esimerkiksi todistajan vaitiolo-oikeuteen (OK 17:18). Olisiko mahdollista, että rajoitussäännös syrjäyttäisi muut säännökset, vai olisiko rajoitussäännös ja muut vaitioloon tai salaamiseen oikeuttavat säännökset kenties voimassa rinnakkain?²¹⁰ *Viljanen* jatkaakin, ettei rajoitussäännöstä tarvitse soveltaa silloin, kun on olemassa jokin muu säännös, kuten OK 17:18, johon vaitiolo-oikeus voidaan perustaa. Silloinhan lausuman antaneella henkilöllä on ollut *laillinen syy* antaa totuudenvastainen lausuma, eikä perättömän lausuman rikostunnusmerkistö edes täyty, mikä taasen on edellytys rajoitussäännöksen soveltamiselle.²¹¹

Viljanen perustele rajoitussäännöksen luovan oikeuden nimenomaan aktiiviseen valehtelemiseen, eikä se siten rajoitu vain oikeuteen jättää kertomatta lausuman antajan kannalta vaarallisia seikkoja. Hän päätyy tähän tulkintaansa perättömän lausuman rikostunnusmerkistöä tulkitsemalla, koska perättömään lausumaan syyllistyy antamalla väärän tiedon asiaan vaikuttavasta seikasta tai sellaisen seikan ilman laillista syytä salaamalla. *Viljasen* mukaan ”totuudessa pysyminen” on näiden molempien tekojen vastakohta, ja RL 15:13:n rajoitussäännös koskee näitä tilanteita.²¹²

Salaamisen ja valehtelun ero on useasti epäselvä. Se, kummasta yksittäisessä tapauksessa on kyse, selviää usein sen perusteella, onko asianomaiselta kysytty tiettyä seikkaa vai ei.²¹³ *Viljanen* on sen kannalla, että valehtelu olisi sallittua, eli RL 15:13:n rajoitussäännös voisi tulla sovellettavaksi, tapauksissa, joissa OK 17:18:n mukainen vaikenemisoikeus ei riitä turvaamaan kuultavan henkilön

---

²⁰⁹ *Ibid.* s. 1018.

²¹⁰ *Ibid.* s. 1018–1019.

²¹¹ *Ibid.* s. 1019.

²¹² *Ibid.* s. 1026.

²¹³ *Ibid.*

itsekriminointisuoja. Näissä tapauksissa nimenomaan vaikenemisoikeuteen *vetoaminen* siis saattaisi kuultavan henkilön syytteen vaaraan, joten suoranaisen valehtelu-oikeuden ulottaminen kuultavaan henkilöön rajoitussäännöksen kautta olisi perusteltua.²¹⁴

Toisaalta *Viljanen* esittää myös ajatuksen siitä, että ei ole selvää, millä kriteereillä rajoitussäännöksen totuudessa pysymisen mahdottomuutta olisi arvioitava. Pitääkö totuudesta poikkeamista pitää välttämättömänä vain silloin, jos totuudesta poikkeamisesta on objektiivisen etukäteisarvionnin mukaan hyötyä asianomaiselle? Vai voiko totuudesta poikkeaminen olla silti rajoitussäännöksen mukaisesti hyväksyttävää, vaikka olisi todennäköistä, että totuudenvastainen lausuma paljastuu loppujen lopuksi valheeksi?²¹⁵

8 Lopuksi

Itsekriminointisuoja on keskeinen osa oikeudenmukaista oikeusjärjestelmäämme. Kenelläkään ei ole velvollisuutta edesauttaa oman syyllisyytensä selvittämisessä ja jo syytteen vaara muodostaa itsekriminointitilanteen. Itsekriminointisuoja ei kuitenkaan ole ehdoton niin kansallisen kuin EIT:n ratkaisukäytännön mukaan, vaan eri intressien välisessä punnintatilanteessa itsekriminointisuojoilla suojattavat oikeushyvät saattavat väistyä. Todistajan itsekriminointisuojan kannalta tämä tarkoittaa sitä, että erityisesti todistelulla tavoiteltava aineellisen totuuden tavoite saatetaan arvostaa painavammaksi kuin todistajan itsekriminointisuoja. Saadakseen itsekriminointisuojaan todistajan on lähtökohtaisesti itse vedottava siihen todistamistilanteessa, tai todistajan on oltava tilanteessa, jossa hänen ei yksinkertaisesti ole mahdollista puhua totta myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä paljastumiseen.

Tutkielmani tavoitteena oli selventää todistajan itsekriminointisuojan sisältöä ja soveltamisedellytyksiä. Tutkielmani perusteella voidaan lausua, että todistajan itsekriminointisuojan ytimeen kuuluu ainakin todistajan oikeus vaieta vedoten OK

---

²¹⁴ *Ibid.* s. 1027.

²¹⁵ *Ibid.*

17:18:n mukaiseen todistajan kieltäytymisoikeuteen. Todistajaa velvoittaa todistajaksi kutsuttaessa lähtökohtaisesti positiivinen totuusvelvollisuus, jonka mukaan hänen on lausuttava asiasta kaikki siitä tietämänsä mitään siitä salaamatta. Mikäli todistajan näkökulmasta katsottuna on kuitenkin mahdollista, että todistaja saattaisi itsensä syytteen vaaraan todistaessaan asiassa, tulee hänen nimenomaan vedota vaitiolo-oikeuteensa. Todistajan vaitiolo-oikeuteen vetoaminen voidaan evätä vain, jos todistaja on selvästi erehtynyt kieltäytymistä koskevan oikeuden tai velvollisuuden sisällöstä tai kieltäytyminen on muutoin selvästi perusteeton. Kynnys todistajan vaitiolo-oikeuden epäämisestä asettuu todistajan onneksi melko korkealle.

Epäselvempää sen sijaan on, missä tilanteissa todistaja voi mennä vielä pidemmälle vaikenemisoikeudestaan ja lausua positiivisen totuusvelvollisuutensa vastaisesti, eli valehdella. Itsekriminointitilanteessa todistajalla on ensisijaisesti oikeus kieltäytyä todistamasta. Toissijaisesti voidaan lausua, että todistajan katsotaan olevan mahdollista antaa seuraamuksitta sinänsä RL 15 luvun perättömän lausuman mukainen lausuma, jos RL 15:13.2:n mukaisen rajoitussäännöksen soveltamisedellytykset täyttyvät. Lyhyesti todettuna todistaja voi valehdella silloin, kun OK 17:18:n mukainen vaitiolo-oikeus ei ole ollut riittävä tae välttää vaaraa joutua vastuuseen todistajan omasta rikoksesta tai siihen rinnastettavasta lainvastaisesta teosta. Valehtelemisen on oltava ollut todistajan ainoa keino välttää hänen oman rikoksensa paljastuminen.

Toisin sanoen todistajan lähtökohtaiseen positiiviseen totuusvelvollisuuteen on olemassa poikkeus, jonka ehto on totuudessa pysymisen ”mahdottomuus”. Ratkaisun KKO 2015:6 perustelujen kohdan 34 mukaan perättömästä lausumasta syytetyt eivät esittäneet perusteluita totuudessa pysymisen mahdottomuudesta, eikä sitä voinut KKO:n perustelujen mukaan päätellä asiassa ilmenneistä seikoista, joten syytetyt saivat tuomiot perättömistä lausumista tuomioistuimessa.

Toisaalta todistajan itsekriminointisuojausta keskustellessa huomiota tulee mielestäni kiinnittää siihen, että OK 17:18:n mukaisen vaitiolo-oikeuden ja myös RL 15:13:n rajoitussäännöksen soveltuminen on *harkinnanvaraista*. Tuomioistuimen tulee harkita, voidaanko säännöksiä soveltaa kulloinkin käsillä olevassa tapauksessa. Harkinta voi osoittautua kiperäksi, koska todistajan

valitessa vaikenemisoikeudestaan luopumisen ja päättäessään lausua positiivisen totuusvelvollisuutensa vastaisesti pitää tuomioistuimen tehdä valinta siitä, oliko totuudessa pysyminen *mahdotonta*, vai valitsiko todistaja *vapaaehtoisesti* lausua asiassa, vaikka hän olisi voinut vaieta siinä? Jää nähtäväksi oikeuskäytännössä, millaisessa tilanteessa todistajan voidaan katsoa olevan oikeutettu valehtelemaan, eli milloin todistajan positiivisen totuudessapysymisvelvollisuuden täyttäminen on *mahdotonta*. Tutkielmassani käyttämistäni oikeuslähteistä ei ilmennyt, että rajoitussäännöksen soveltaminen olisi yleistä, vaan ennemminkin sen soveltamisedellytykset vaikuttavat tiukasti rajatuilta. Ainakaan aivan kevyin perustein rajoitussäännös ei voi tulla sovellettavaksi, joten todistajan on harkittava tarkoin, aikooko hän lausua totuudenvastaisesti todistamistilanteessa.

Kun pohditaan itsekriminointisuojaan sisältöä vaikenemisen ja valehtelun osalta, on kansallisen oikeuskäytännömme osalta huomionarvoinen ratkaisu KKO 2011:46. Oikeuskirjallisuudessa *Hupli* ei ole ottanut kritiikittömästi vastaan KKO:n ratkaisussa tekemää samaistusta vaikenemisen ja valehtelemisen välillä²¹⁶. Mikäli vaikeneminen ja valehtelu katsotaan todella tosiaan vastaaviksi teoiksi, tarkoittaisi se *Huplin* mukaan sitä, ettei valehteluunkaan tulisi kohdistaa moitearvostelmaa²¹⁷. Todistajan sanktioitu positiivinen totuusvelvollisuus kuitenkin viestii päinvastaista, eli sitä, että valehteleminen on todistajalta ankarasti kiellettyä. *Huplin* näkökulma onkin, että vaikenemisen ja valehtelemisen toisiinsa keinotekoisesti rinnallistamisen sijaan tapauksessa KKO 2011:46 oltaisiin päästy samaan lopputulokseen soveltamalla RL 15:13:n mukaista perättömän lausuman rajoitussäännöstä²¹⁸. Tämä *Huplin* kanta on mielestäni perusteltu, ja myös oman tulkintani mukaan rajoitussäännöksen soveltaminen kyseisessä ratkaisussa olisi ollut johdonmukaista. Rajoitussäännöksen soveltaminen olisi tapauksessa turvannut henkilön itsekriminointisuojaan, eikä silloin verbejä ”vaieta” ja ”valehdella” olisi tarvinnut samaistaa toisiinsa.

---

²¹⁶ *Hupli* 2017, s. 81–82.

²¹⁷ *Hupli* 2017, s. 86 alaviite 24.

²¹⁸ *Hupli* 2017, s. 86.

Itsekriminointisuojan vaihteleva soveltamiskäytäntö tulee hyvin esiin eri virallismenettelyissä, koska se käyttäytyy eri lailla verotus-, konkurssi- ja ulosottomenettelyissä. Tämä itsekriminointisuojan erilainen soveltaminen eri menettelyissä on omiaan aiheuttamaan hämmennystä. Kansallisen lainsäädäntömme muuttamista yhdenmukaisemmaksi on pohdittu, mutta siihen ei ainakaan vielä ole ryhdytty, vaan juuri konkurssi- ja ulosottomenettelyissä itsekriminointisuoja käyttäytyy eri tavalla. Onkin lausuttu, että velallisen kannattaa hakeutua konkurssiin ja välttää ulosottomenettelyä, koska konkurssimenettelyssä konkurssivelallisella on vaikenemisoikeus. Sen sijaan ulosottomenettelyssä velallisella ei ole edes vaikenemisoikeutta. Tämä tietenkin tarkoittaa vastaavasti myös velkojien oikeuksien erilaista toteutumista.

Vuoden 2015 OK 17 luvun uudistuksella ei pyritty varsinaisesti muuttamaan todistajalle kuuluvan kieltäytymisoikeuden sisältöä, vaan pikemminkin selkeyttämään todistajan asemaa esimerkiksi säätämällä lain tasolla oikeudettomasti hankittujen todisteiden hyödyntämiskiellosta. Todisteiden hyödyntämiskiellolla voidaan siis täten antaa jälkikäteistä itsekriminointisuoja, mikäli todiste on hankittu todistajan OK 17:18:n mukaisen vaitiolo-oikeuden vastaisesti. Toisaalta oikeuskirjallisuudessa *Vuorenpää* on pohtinut hyödyntämiskiellon riittävyttä itsekriminointitilanteissa, koska hyödyntämiskiello ei estä esitutkinnan suuntaamista²¹⁹. Mielestäni *Vuorenpään* kriittinen kannanotto esitutkinnan suuntaamisesta sinänsä OK 17:18:n vaitiolo-oikeuden vastaisesti hankitun todisteen perusteella on aiheellinen, koska tällöin todistajana kuultu henkilö on pakotettu myötävaikuttamaan oman rikoksensa selvittämiseen ja esitutkinnan suuntaamisen voidaan ajatella koettelevan todistajan itsekriminointisuojan rajoja.

Todistajan asema on luonnollisesti erilainen kuin muiden oikeudenkäynnin osapuolten, mutta se ei tarkoita, että todistajan erilainen asema pitäisi hyväksyä yksiselitteisesti todistelulla tavoiteltavan aineellisen totuuden päämäärän takia. Todistelulla tavoiteltava totuuden etsimistä ei voi yksioikoisesti arvottaa painavammaksi perusteeksi, kuin oikeutta itsekriminointisuojaan. Todistajan asemassa oleva henkilö on selvästikin ristiriitaisessa tilanteessa, kun hän todistaessaan asiassa saattaa myötävaikuttaa syyllisyytensä selvittämiseen,

---

²¹⁹ *Vuorenpää* 2011, s. 591–592.

koska häntä velvoittaa positiivinen totuusvelvollisuus, ja lisäksi perättömästi lausumasta uhkaa rangaistus. Todistaja joutuu punnitsemaan, riittääkö pelkkä vaikeneminen (OK 17:18) asiassa turvaamaan hänen oikeusturvansa, vai olisiko hänen mahdollista valehdella asiassa ja vedota jälkikäteen RL 15:13:n mukaiseen rajoitussäännökseen perättömästi lausumasta.

Kaikkein ilmeisimmin todistajan asema eronnee muista oikeudenkäynnin osapuolista syytetyn asemasta, koska syytetyn asemassa kuultavalle henkilölle valehtelu-oikeus kuuluu lähtökohtaisesti, kun taas todistajalle valehtelu on sallittua vain poikkeuksellisesti. Todistajan ja syytetyn mahdolliset seuraamukset valehtelusta ovat erilaiset, koska syytettynä kuultavalla henkilöllä ei ole sanktioitua positiivista totuusvelvollisuutta, kuten todistajalla. Niin ikään rikosasian asianomistajan ja riita-asian asianosaisen seuraamukset eroavat todistajan sanktioidusta positiivisesta totuusvelvollisuudesta. Vaikka asianomistajan ja riita-asian asianosaisen on lähtökohtaisesti puhuttava totta, ei heidän totuusvelvollisuuksiensa rikkomista ole sanktioitu, toisin siis kuin todistajan sanktioitu velvollisuus pysyä totuudessa.

Oikeudenkäynnin osapuolten erilaisiin asemiin vaikuttaa perustavanlaatuisesti se, että todistelulla on tietty päämäärä, eli selvittää vastausta kysymykseen ”Mitä asiassa on tapahtunut?” Luonnollisesti todistelun päämäärän toteutumiseksi todistajan halutaan puhuvan totta. Mikäli todistaja on kuitenkin eturistiriitatilanteessa totuuden kertomisen ja rikoksensa paljastumiseen myötävaikuttamisen välillä, on käsillä punnintatilanne rikoksen selvittämistressin ja yksittäisen henkilön oikeusturvan välillä. Mielestäni todistajan oikeus itsekriminointisuojaan vaikuttaa rajatummalta ja ainakin poikkeaa muiden oikeudenkäynnin osapuolten asemista, koska todistajaa rajoittaa vahvasti todistajan positiivinen totuusvelvollisuus. Kuten sanottua, itsekriminointisuoja ei suinkaan ole ehdoton KKO:n ja EIT:n ratkaisukäytännön perusteella, vaan saattaa se eri intressien välisessä punnintatilanteessa väistyä.

Tutkielmani haasteeksi osoittautui se, että itsekriminointisuojaan liittyvästä oikeudesta valehdella on niukasti oikeuskirjallisuutta. Tämä toisaalta osoittaa mielestäni sen, että valehtelu-oikeuden syvempi tutkiminen voisi olla hedelmällinen jatkotutkimuksen kohde. Lisäksi jatkotutkimuksessa voisi olla erittäin mielenkiintoista nähdä todistajanpsykologinen näkökulma valehteluun,

mikä jäi tämän tutkielman ulkopuolelle. Mielestäni tulevaisuuden jatkotutkimuksissa todistajan itsekriminointisuojusta olennaista olisi tutkia sitä, mihin rajanveto todistajan valehtelun sallittavuudesta tulisi asettaa. Toisin sanoen todistajan itsekriminointisuojan näkökulmasta jatkotutkimusta ansaitsisi se, milloin todistajan totuudessa pysyminen katsotaan mahdottomaksi.

Lähdin tutkielmani alussa liikkeelle OK 17:44:n mukaisesta todistajan vakuutuksesta. Juuri ennen todistamista annettava vakuutus tähdentää todistajalle hänen velvollisuuttaan puhua totta, mutta mikäli todistaja on eturistiriitatilanteessa totuuden kertomisen ja toisaalta oman rikoksensa paljastumisen välillä, saattaa todistajanvakuutus jäädä vain muodollisuudeksi. Todistajallakin on oikeus itsekriminointisuojaan, ja ääritapauksessa hänellä on oltava oikeus jopa valehdella.